

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kalam Bilim Dalı

**MU'TEZİLE VE EHL-İ SÜNNET'İN İMAN ANLAYIŞLARINA
MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM**

Mikail İPEK

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Sivas
Haziran 2014

**MU'TEZİLE VE EHL-İ SÜNNET'İN İMAN ANLAYIŞLARINA
MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM**

Mikail İPEK

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Kelâm Bilim İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Haziran 2014

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Kelam
Tezin Başlığı : Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in İman Anlayışlarına Mukayeseli Bir Yaklaşım
Savunma Tarihi : 09/05/2014
Danışmanı : Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı: **Prof. Dr. Metin BOZKUŞ**

Üye : **Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR**

Üye : **Prof. Dr. Mehmet BAKTİR**

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Mikail İPEK tarafından hazırlanan "Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in İman Anlayışlarına Mukayeseli Bir Yaklaşım" başlıklı tez, kabul edilmiştir. .../.../2014

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

İPEK, Mikail, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in iman anlayışlarına mukayeseli bir yaklaşım, Yüksek lisans tezi, Sivas 2014

Bu çalışmada Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile ekolleri, "İman kavramı" bağlamında mukayese edilmiştir. Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin amaç ve yöntemi belirlenmiş, ayrıca iman kavramının tartışmalara nasıl konu olduğu açıklanıp, Haricîlerin bu konudaki rolü vurgulanmıştır. Daha sonra Haricîlerin tekfir hareketine, ne gibi tepkiler gösterildiğine ilişkin bazı bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde iman kavramının tarifi yapılmış, ardından imanla ilgili çeşitli bakış açıları değerlendirilmiştir. Daha sonra iman kavramının, tartışmalara konu olmasına sebep olan "küfür kavramı" ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan "Fısk kavramı" açıklanmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise bahsi geçen ekollerin iman kavramı ile ilgili görüşleri karşılaştırılmış ve "İmanda artma ve eksilme", "Mukallidin imanı", "İmanda istisna" gibi önemli kelimeler konular, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet ekollerinin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, İman, Küfür, Fısk

ABSTRACT

İPEK, Mikail, a comparative approach of Mu'tazila and Sunni's faith understandings, Master's thesis, Sivas 2014

In this studying Sunni and Mu'tazila ecoles have been compared in the context of "faith concept".Our thesis is formed introduction and two chapters.In introduction chapter the purpose and method have been determined,also how "faith concept" subjects to debates has been explained and the role of Externals has been emphasized in this subject. Then, some information which is related to what sort of reactions that Externals demonstrated to Takfir movement has been presented.In the first chapter, the description of faith concept has been done and next, some points of view have been evaluated. After that,"Blasphemy concept" which causes that the "faith concept" subjects to debates and "Fisk concept" which provides to understand the subject better have been explained.

In the second chapter, the opinions which are related to"faith concept" of ecoles that we mentioned before have been compared and the important word of the subjects such as "increase and decrease in faith", "faith of remember Mukalla", "exception in faith" have been evaluated in accordance with the opinions of Mu'tazila and Sunni ecoles.

Key Words: Sunni, Mu'tazila, Faith, Blasphemy, Fisk

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1
AMAÇ VE YÖNTEM.....	1
KONUNUN TARİHİ ARKA PLANI	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
1.İMAN, KÜFÜR VE FİSK KAVRAMLARI	11
1.1.İMAN KAVRAMI.....	11
1.1.1. İmanın Kalbin Tasdiki Olarak Tanımlanması.....	12
1.1.2. İmanın Kalbin Marifeti Olarak Tanımlanması.....	14
1.1.3.İmanın Dilin İkrarı Olarak Tanımlanması.....	16
1.1.4.İman Kalp İle Tasdik, Dil İle İkrardır	17
1.1.5.İman Kalbin Tasdiki, Dilin İkrarı Ve Amelden İbaretir	19
1.2.KÜFÜR KAVRAMI.....	22
1.2.1.Şirk.....	27
1.2.2.İlhâd ve İrtidâd.....	29
1.2.3.Tekfir Kavramının Ortaya Çıkışı, Dinî Ve Politik Boyutları .	30
1.2.4.Tekfirin Sakıncaları	34
1.3.İMAN İLE KÜFÜR ARASINDAKİ SINIR: FİSK.....	36

İKİNCİ BÖLÜM	41
2.MU'TEZİLE VE EHL-İ SÜNNET'İN İMAN ANLAYIŞLARINA MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM	
2.1. İMAN-BİLGİ MÜNASEBETİ	41
2.2. İMAN-AMEL İLİŞKİSİ	46
2.3. İMANIN ARTMASI VEYA EKSİLMESİ	52
2.4. İMANDA İSTİSNA MESELESİ	56
2.5. İMAN-İSLÂM İLİŞKİSİ	60
2.6. MUKALLİDİN İMANI	65
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	77

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen maddede
a.g.tz.	: Adı geçen tezde
a.g.mlf.	: Adı geçen müellifin
Ank.	: Ankara
a.s.	: Aleyhisselam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİD	: Diyanet ilmi dergi
DİA	: Diyanet İslam ansiklopedisi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
HUSBE	: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İst.	: İstanbul
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

neşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahü Anh
s.	: Sayfa numarası
SÜİF	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
SAÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
t.y.	: Tarih yok
tahk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

ÖNSÖZ

İslamiyet'in ilk yıllarında Müslümanlar, ihtilafa düştükleri herhangi bir konuda meselenin aslını öğrenmek için Rasulü Allah'a gitmiş ve işin doğrusunu ondan öğrenmişlerdir. Dolayısıyla o dönemde Müslümanlar arasında bazı itikadî meselelerin, insanların birbirlerini tekfir edecek boyutta tartışılması söz konusu olmamıştır. Nitekim Allah Rasulü bir konu hakkında söz söylediği veya karar verdiği zaman Ashâb-ı Kiram'dan hiç kimse konuya itiraz etmemiştir. Fakat Rasulullah'ın vefatından sonra başta hilâfet meselesi olmak üzere birçok konuda ihtilafa düşülmüş ve ilerleyen dönemlerde Müslümanlar arasında polemikler ve büyük tartışmalar yaşanmıştır. İslâm dünyasında yaşanan bu gerginlik daha sonraları bazı iç savaşlara ve katliamlara sebep olmuştur.

Özellikle Müslüman gruplar arasında cereyan eden Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra bu tartışmalar daha da büyümüş ve içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Bu savaşlarla birlikte tekfir hareketi başlamış ve Haricîler olarak bilinen İslâm dünyasının ilk mezhebi ortaya çıkmıştır. Bu mezhebin mensupları, Hz. Ali ve taraftarlarını, Hakem Olayını kabul etmelerinden dolayı tel'in ve tekfir etmiş, onları kâfir saymışlardır. Bunun bir sonucu olarak da "Mümin" ve "Kâfir" kavramları dinî birer kavram olmanın ötesine taşınmış ve bunlara siyasi bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

İslâm dünyasında bahsi geçen olaylar neticesinde, Müslümanlar çeşitli gruplara ayrılmış ve bunun bir sonucu olarak çeşitli itikadî ekoller ortaya çıkmıştır. Bu ekollerden her biri itikadî meseleleri kendi anladıkları şekilde yorumlamış ve bu doğrultuda bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu itikadî meselelerin en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz "İman" kavramının mahiyetidir. "İman nedir? İman artar veya eksilir mi? Mukallidin imanı sahih midir? Büyük günah işleyen biri mümin midir, kâfir midir?" gibi sorular söz konusu mezheplerin, üzerinde önemle durduğu meselelerden olmuştur.

İslamî ekoller iman kavramı ile ilgili çeşitli görüşler beyan etmişlerdir. Bazı mezheplere göre iman sadece kalbin tasdiki iken, bazılarına göre sadece dilin ikrarıdır. Bazı gruplar iman kavramını amel ile ilişkilendirmeye çalışırken, bazıları imanın kalbin marifetinden ibaret olduğunu öne sürmüşlerdir.

Biz bu çalışmamızda İslâm dünyasında birçok mensubu bulunan ve kelimde, itikadî meseleleri akıl ve nakil ilişkisi bağlamında izah eden Ehl-i Sünnet'in kelimde ekolleri ile itikadî meseleleri temellendirirken, akla büyük bir önem veren Mu'tezile ekolünün "İman" kavramına ilişkin görüşlerini mukayeseli bir biçimde açıklayacağız.

Bu çalışmanın tamamlanmasında benden yardımını esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR Bey'e, Prof. Dr. Mehmet BAKTİR Bey'e, eşim Nagehan İPEK Hanım'a ve Ahmet ÇELİK Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

Mikail İPEK

Sivas 2014

GİRİŞ

AMAÇ VE YÖNTEM

İslâm düşünce tarihine bakıldığında, diğer konularda olduğu gibi, iman konusunda da kelimî ekoller, birtakım görüşler ortaya koymuşlardır. İslâm uleması genellikle imanın mahiyeti konusunda ihtilafa düşmüştür. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Kur'an ayetlerinin ve hadislerin farklı yorumlanması veya kelimî ekollerin içinde buldukları kültürel, siyasi ve fikrî yapı, bu sebeplerin başında gelir. İslâm mezheplerinin, tarih boyunca tartıştıkları ve ihtilafa düştükleri bu kelimî konular hakkında çok sayıda çalışma yapılmış, birçok tez kaleme alınmıştır.

Biz de bu çalışmamızda, iman kavramını açıklamayı ve bu kavramın tartışmalara konu olan çeşitli yönlerini, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile ekollerinin görüşleri doğrultusunda ele alacağız. Böylece iman kavramı ile doğrudan ilgili olan, "Mukallidin imanı", "İman-İslam ilişkisi", "İman-amel ilişkisi", "İmanda istisna" ve "Büyük günah işleyen kimsenin imanı" gibi kelimî konular, daha iyi idrak edilecek ve bu konuların, bahsi geçen iki İslâm ekolü açısından nasıl değerlendirildiği anlaşılmış olacaktır.

Tezimizde, gerek iman ve küfür kavramları açıklanırken, gerekse söz konusu mukayese yapılırken, elden geldiğince tek bir kaynakla yetinilmemiş, farklı kaynakların ortak bilgisine ulaşılmıştır. İman ve küfür kavramları açıklanırken, ayet ve hadislerden istifade edilmiştir. Mezheplerin görüşleri açıklanırken, olabildiğince, her mezhebin konuya ilişkin kullandığı ayet ve hadisler belirtilmiştir. Mukayese yapılırken, özellikle Matürîdî(ö.333/944)'nin *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eseri, Neseî(ö.508/1115)'nin *Tabsîratü'l-Edille* adlı eseri, Sabûnî(ö.580/1184)'nin *el-Bidâye Fî Usûli'd-Dîn* ve Pezdevî(ö.493/1100)'nin *Ehl-i Sünnet Akâidi* adlı eseri, temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Ayrıca Toshîhiko Izutsu(ö.1993)'nun *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı* adlı kitabı ve Sönmez Kutlu'nun *Mezhepler Tarihine Giriş* adlı eserinden istifade edilmiş, Prof. Dr. Metin Özdemir'in "*Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'anî Bir Kavram: Fısk*" adlı makalesi ve buna buna benzer çeşitli ansiklopedi maddeleri ve makaleler incelenmiştir.

KONUNUN TARİHİ ARKA PLANI

İslam düşüncesinde iman kavramı, üzerinde itina ile durulan ve kelam ilminde en çok bahsi geçen konulardan biridir. Çünkü din olgusunun merkezinde, iman kavramı önemli bir yere sahiptir. Müslüman kimselerin, dinlerini ilahi vahye uygun, hakkın rızasını kazanabilecek şekilde yaşayabilmeleri ve ilahi emirleri yerine getirebilmeleri için öncelikle bunların gereklerine inanıp, iman kavramını doğru bir şekilde idrak etmeleri gerekmektedir. Nitekim Müslümanlar, dinin îtikat boyutuna büyük bir önem atfettiklerinden, iman kavramı, tarih boyunca onlar için büyük bir önem arz etmiştir. Ancak bu kavramın mahiyeti ve muhtevası ile ilgili muhtelif düşünce ve teoriler, Müslümanlar arasında ölümlere, tefrikalara ve hatta katliamlara neden olmuştur. Şimdi iman kavramının tartışmalara nasıl konu olduğuna ve küfür kavramının bu konudaki rolüne dair, konunun tarihsel süreci hakkında bazı bilgiler verilecektir.

Hız peygamber dönemine bakıldığında, gerek iman konusunda, gerekse diğer dinî konularda, Müslümanlar arasında herhangi bir tartışmanın veya anlaşmazlığın, söz konusu olmadığı görülecektir. Bu dönemde, din ile ilgili konularda, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları, Müslümanlar için bağlayıcı olmuştur. Hz. Peygamber Mekke döneminde tebliğ yaparken, çoğunlukla Allah'ın varlığı ve birliği, kendisinin Peygamber olduğu ve ahirete dair konulara ağırlık vermiştir. Medine döneminde ise özellikle bireysel ve toplumsal hayatı ilgilendiren düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Allah'ın varlığına ve birliğine inanan insanların yapmaları emredilen hususlar kademe kademe bildirilmiştir. Böylece Hz. Peygamber'e, Mekke döneminde, iman esaslarına dair sorular yönelten Müslümanlar, bu dönemde daha çok ibadetlerin mahiyeti ile ilgili sorular sormuşlardır.

İbadetlerin mahiyetine dair soruların yanı sıra, ibadet yapmanın gerekliliği konusu, Müslümanlar tarafından en çok merak edilen konulardan biri olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'e, ilahi emirlere itaat etmeyenlerin durumu sorulduğunda, Allah'a şirik koşmayan kişinin, günah işlese de cennete gireceği bildirilmiştir.¹ Yani

---

¹ Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, (Çev. Abdullah Parlıyan), Konya, 2004, II/333

Hz. Peygamber, tevhid inancına sahip, bunun yanında günah işleyen bir kimseyi iman dairesinde kabul etmiştir.

Peygamberimiz, Müslümanlara dini anlatırken, iman edilmesi gereken konularla, iman sonucunda kişide değişmesi beklenen davranış kalıplarını, iman kavramı ile ifade etmiştir. Örneğin, “Bir gün Hz Peygamber halkın arasında iken, kendisine Cebrail geldi ve “iman nedir” diye sordu? Hz. Peygamber: ‘İman, Allah’a, meleklerine, onunla karşılaşacağına, elçilerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır.’ buyurdu.”² Bu hadiste iman kavramı, iman edilmesi gereken konular açısından ele alınmıştır. Konuyla ilgili diğer hadislerle göz atılacak olursa;

“İman, altmış küsur şubedir. Hayâ da imandandır.”³

“Sizden biriniz, kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olamaz.”⁴

“Canımı elinde tutana yemin olsun ki sizden biriniz, ben ona babasından ve çocuğundan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olamaz.”⁵

Yukarıdaki hadislerde ise iman kavramı, ameller açısından ele alınmıştır. Ayrıca Peygamberimize, hangi amelin daha faziletli olduğu sorulduğunda: “Allah’a ve rasulüne iman etmek”⁶ buyurması, amelin, imanı tarif etmedeki rolünü ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber döneminde iman kavramı ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, bu dönemde, iman kavramı ile ilgili önemli bir tartışma veya görüş ayrılığının olmadığı söylenebilir. Nitekim Peygamberimizin herhangi bir dinî konuda, söylediği söz veya belirttiği görüş, Müslümanlar için bağlayıcı olmuş, ayrıca tartışmaların önüne geçmiştir.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra halife olarak göreve gelen Hz. Ebubekir döneminde, devletin yönetimi altında yaşayıp, zekât vermek istemeyen Arap

² Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih*, (Çev. A. Feyzi Kocaer), Konya, 2004, s. 39.

³ Buhari, a.g.e., s. 39.

⁴ Buhari, a.g.e., s. 29.

⁵ Buhari, a.g.e., s. 29-30.

⁶ Buhari, a.g.e., s. 32.

bedeviler, bazı iç karışıklıklara sebep olmuştur.⁷ Bedevi Araplar, zekât verme konusunda şöyle demişlerdir;

“Hz Peygamber’e verdikleri sözü tuttuklarını, fakat Ebubekir’e herhangi bir söz vermediklerini, bundan dolayı bu dinde kalıp kalmama veya zekât verip vermeme hususunda serbest olduklarını iddia etmişlerdir.”⁸ Zekât vermek istemeyen bedevi Araplarının, Hz. Peygamber aralarında olmadığı için bu sorumluluğun kalktığını savunmaları, bir inkâr olarak düşünülebilir. Çünkü böyle bir tavır, zekâtın farzîyetine inanarak vermemek değil de zekâtı inkâr şeklinde anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer döneminde Müslümanlar arasında, buna benzer kitlesel anlamda herhangi bir inkâr sorunu yaşanmamıştır.⁹ Hz. Osman döneminde ise Müslüman çoğunluk, bazı uygulamalardan¹⁰ dolayı, Hz Osman hakkında olumsuz görüşlere sahip olmuştur. Dolayısıyla Hz Osman’ın bazı eleştiri ve tenkitlere maruz kalması kaçınılmaz olmuştur.¹¹ Bu karışıklığı fırsat bilen bazı çevrelerin çalışmaları sonucu, muhalifler Medine’ye gelip, Hz Osman’ı söz konusu uygulamalarından dolayı tekfir etmiştir. Bu arada Şam valisi Muaviye, Kûfe valisi Sa’d b. Ebî Vakkas, Basra valisi Abdullah b. Âmir ve Mısır valisi Abdullah b. Sa’d b. Ebi Serh gibi askeri komutanlar da zor günlerde Hz. Osman’ı terk etmişlerdir. Daha sonra Hz. Osman’ın evinde öldürülmüştür.¹²

Böylesine bir kargaşa ortamında, Hz. Ali, şartların zorlamasıyla halife olmayı kabul etmiştir.¹³ Şam valisi Muaviye, Hz Aişe, Talha ve Zübeyr gibi bazı kimseler, Hz. Osman’ın katillerinin acilen bulunup, cezalandırılması gerektiğini savunmuştur.

⁷ Bkz. Abdülkerim, Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, (Mezhepler Arasındaki Farklar, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı), Ank., 2014, s. 16.; Muhammed, eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Çev. Mustafa Öz), İst., 2011, s. 36.(Bu eser bundan sonraki dipnotlarda “*el-Milel ve'n-Nihal*” şeklinde belirtilecektir.); Ağırakça, Ahmed, *Hz Ebubekir Devri İslâm Tarihi*, İst., 1998, s. 107-110.

⁸ Bkz. Muhammed, Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, (Çev. Sıbğatullah Kaya), İst., 2014, s. 35.; Ağırakça, a.g.e., s. 109-110.

⁹ Fayda, Mustafa, *Hz Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İst., 1989, s. 7.

¹⁰ Hz. Osman’ın, damadı Mervan b. Hakem’i başkâtibi yapması, Fedek arazisini Mervan’a bağışlaması, gibi uygulamalardan dolayı Müslüman halk Hz Osman’a tepki göstermiştir. Geniş bilgi için bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 37.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 36-37.

¹¹ Bkz. Ebu'l-Hasan el-Eşârî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn*(İlk Dönem İslâm Mezhepleri, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), İst., 2005, s. 29.(Bu eser bundan sonraki dipnotlarda “*Makâlât*” şeklinde belirtilecektir.); Bağdadî, a.g.e., s. 17.; Şehristânî, a.g.e., s. 36-37. Ebu Zehra, a.g.e., s. 36-37.

¹² Şehristânî, a.g.e., s. 37.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 39.

¹³ Eş’arî, a.g.e., s. 29-30.; Şehristânî, a.g.e., s. 37-38.; Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 39-40.

Ayrıca diğer Müslümanlar, bu konuda Hz. Ali’yi baskı altında bırakmıştır.¹⁴ Hz Ali, katillerin bulunup cezalandırılması talebine karşı, “Bize hükmeden bu kavimle nasıl başa çıkarım” demiştir. Nitekim “Osman’ı hepimiz öldürdük” diyen binlerce muhalif, Medine’ye hâkim durumdaydı.¹⁵ Bir süre sonra Hz Ali ile Hz Aişe, Talha ve Zübeyr üçlüsü karşı karşıya gelmiş, her iki taraf da savaşa niyetli olmamasına rağmen, bazı kimselerin gayretiyle “Cemel Vakası” cereyan etmiştir. Bu savaşta, Talha ve Zübeyr dâhil, birçok Müslümanın kanı dökülmüştür. Yaşanan bu hadiseden sonra, Hz Ali’nin bütün iyi niyetli girişimlerine rağmen, Muaviye, kendisine biat etmemiştir. Daha sonra Sıffin’de iki ordu arasında aylarca süren bir savaş meydana gelmiştir. Hz Ali’nin savaşı kazanmak üzere olduğu bir anda, Amr b. As hile yapmış ve savaş durdurulmuştur. Yapılan hile, mızrakların uçlarına Kur’an sayfalarının geçirilip, “Hüküm ancak Allah’a aittir.”¹⁶ ayeti kullanılmak suretiyle, anlaşmazlığın Kur’an’ın hakemliği ile çözümlenebileceğinin savunulmasından ibarettir.¹⁷ Sonunda, hakemlerin insanlardan seçilmesine ve oradaki anlaşmazlığın bu şekilde halledilmesine karar verilmiş, ayrıca başka bir hileyle, Muaviye halife ilan edilmiştir.¹⁸

Gerek Peygamberimiz döneminde, gerekse hakem olayına kadarki dört halife döneminde, Müslümanlar arasında, sergilenen bir davranıştan dolayı, bir topluluğun, bir kişiyi veya grubu tekfir etmesine rastlanmamıştır. Böylesine bir tekfir hareketini, ilk defa, hakemlerin verdiği kararı beğenmeyen Hariciler gerçekleştirmiştir.¹⁹ Onlara göre, büyük günah işleyen kimse, dinden çıkmış sayılır. Dolayısıyla onlar, kendileri dışındaki herkesi tekfir etmiştir.²⁰ Meselenin aslına bakıldığında, Hariciler’in merkezi otoriteye, diğer bir ifade ile Kureyş’in hâkimiyetine karşı oldukları

¹⁴ Bkz. Ethem Ruhi, Fığlalı, İmamiyye Şiası, Ank., 1984, s. 74-79.

¹⁵ Fığlalı, a.g.e., s. 72-73.

¹⁶ Yusuf, 12/40

¹⁷ Eş’arî, a.g.e., s. 102-103.; Bağdâdî, a.g.e., s. 54-55.; Şehristânî, a.g.e., s. 109-110.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 71.

¹⁸ Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 110-112.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 71.; Fığlalı, a.g.e., s. 74-79.

¹⁹ Eş’arî, a.g.e., s. 31-32.; Şehristânî, a.g.e., s. 110.; Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 72-74.

²⁰ Bkz. Eş’arî, a.g.e., s. 102.; Bağdâdî, a.g.e., s. 54.; Şehristânî, a.g.e., s. 110.; Beyazizade, Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin İtikadi Görüşleri*, (Çev. İlyas Çelebi), İst., 1996, s.124.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 77.

anlaşılacaktır. Yani bu tekfir hareketinin temelinde, iktisadi, siyasi ve bazı toplumsal etkenlerin varlığından bahsetmek mümkündür.²¹

Hakem olayını kabul edenlerin kâfir olduklarını iddia eden Hariciler, bu görüşlerini ayetlerle delillendirme yoluna gitmişlerdir: “Hariciler dediler ki: iki hakem kâfirdir ve Ali, bu iki hakemi tayin ettiği zaman küfre düştü. Onlar bu hususta Aziz ve Celil olan Allah’ın ‘Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kâfirlerdir... Zalimlerdir... Fâsıklardır”²² ve ‘...saldıranlarla, Allah’ın emrine dönmelerine kadar savaşınız...’²³ emirlerini delil olarak ileri sürmüşlerdir ve savaşı terk edişinden dolayı Ali küfre düşmüştür dediler’’²⁴

Hariciler, büyük günah işleyen kimseyi kâfir kabul etmekle birlikte, bu konuyla ilgili, kendi içlerinde bazı görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Örneğin ilk Hariciler olarak bilinen el-Muhakkime’ye göre, her günah işleyen kâfirdir. Günahın küçük veya büyük olması önemli değildir.²⁵ Ezârîka’ya göre ise büyük günah işleyen, müşriktir.²⁶ Necedat’a göre, kendi fırkalarına mensup olup da büyük günah işleyen iman sahiplerinin, toplumdan dışlanması gerekmez ve bu fiiller, onları cehennemlik yapmaz. Bununla birlikte, küçük dahi olsa, günahı ısrar eden kimse dinden çıkar.²⁷ Sufriyye’ye göre ise günahkârlar, müşrik olmakla birlikte, Haricî görüşe katılmayan kadın ve çocukların öldürülmesi caiz değildir.²⁸ Genel Haricî görüşe katılan Acaride’ye göre, büyük günah işleyenler, kâfirdir ve ebediyyen cehennemde kalacaklardır.²⁹ Haricilerin diğer bir kolunu temsil eden Ibaziyye’ye göre ise büyük günah işleyen kişi, müşrik değil, muvahhiddir. Fakat herhangi bir günahı ısrar ederse şirke girer. Bu anlamda, Necadat’la aynı görüşü paylaşmıştır.³⁰

²¹ Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 76-77.; Cemalettin Erdemci, *Kelam İlmine Giriş*, İst., 2009, s. 52.

²² el-Maide, 5/44,45,47

²³ el-Hucurât, 49/9

²⁴ Bkz. Eş’arî, a.g.e., s. 31-32, 102.; Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 55.; Ayrıca Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 110-111.

²⁵ Bağdâdî, a.g.e., s. 59.; Toshihiko, Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman kavramı*, (Çev. Selahattin AYZAZ), İst. 2012, s. 23-24.

²⁶ Bağdâdî, a.g.e., s. 60.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 85.

²⁷ Eş’arî, a.g.e., s. 106.; Bağdâdî, a.g.e., s. 64.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 87.

²⁸ Bkz. Eş’arî, a.g.e., s. 113.; Bağdâdî, a.g.e. s. 65.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 87-88.; Izutsu, a.g.e., s. 26.

²⁹ Eş’arî, a.g.e., s. 112.; İrfan, Abdülhamid, *İslamda İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, (Çev. Saim Yeprem), İst., 1992, s. 89.

³⁰ Şehristânî, a.g.e., s. 124.

Görüldüğü üzere hariciler, büyük günah işleyen kimsenin durumu ile ilgili, tam bir görüş birliği içinde olmamıştır. Kimi Haricî grupları, Müslüman toplumunun bütünlüğünü, birlik ve beraberliğini koruyacak bazı çözüm yolları üretmiştir. Her günahın, kişiyi toplumdan dışlamayı gerektirmeyeceğini savunan bazı Hariciler, zina edenin sadece zâni olacağını, kâfir olmayacağını savunmuşlardır. Müşrik ile kâfirin aynı anlamı ihtiva etmediğini savunan kimi Hariciler ise Allah'ı inkâr edenin veya Allah'ın birliğinden haberi olmayan kimsenin müşrik olacağını iddia etmişlerdir. Ayrıca günah işleyen kimseyi, kâfir yerine münafık olarak kabul eden Haricî grupları da olmuştur.³¹ Bunun yanında Haricî fırkaların kendilerine has bazı ortak görüşleri de vardır. Hz Ali ve Osman'dan uzaklaşıp onları dost kabul etmemek, büyük günah işleyenleri kâfir saymak, devlet başkanı, sünnete muhalif hareket ettiğinde, ona isyan etmeyi hak kabul etmek, Haricî fırkaların ortak görüşlerine örnek verilebilir.³²

Hariciler, Allah'ın kitabını hakem olarak görmek isterken, kitabı anlayan ve yorumlayan varlığın insan olduğu gerçeğini atlamışlardır. Bu itibarla Allah'ın kitabı hakem tayin edilmiş olsa bile, herkes onun hakemliğine onu kendi amacı doğrultusunda tevil ederek başvuracağından, netice pek değişmemekte, insanların hakemliği büsbütün ortadan kaldırılmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Hariciler'e karşı birtakım tepkiler doğmuştur. Ayrıca bu konuda Hariciler'e destek veren fırkaların varlığından bahsetmek de mümkündür. Şimdi diğer İslâm mezheplerinin, Hariciler'in bu tavrı karşısında, nasıl bir tutum takındıklarına ve ne gibi tepkiler gösterdiklerine ilişkin kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Hariciler'in büyük günah işleyen kimsenin durumu ile ilgili görüşlerine ilk tepki gösteren mezheplerden biri Mürcie'dir. Mürcie, Hz Osman'ın şehit edilmesinden sonraki olaylarda tarafsız kalan Abdullah b. Ömer(öl.741/693)'in hayatının son dönemleri olan 60/680'li yıllarda oluşmaya başlamış bir mezheptir.³³ Mürcie, ameli, imandan sonra ikinci derecede önemli kabul etmiş, günah sahibinin dünyada iken cennetlik veya cehennemlik olduğuna ilişkin hükmün verilemeyeceğini

³¹ Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 54-55.; Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 79-81.; W. Montgomery, Watt, *İslâm Kelamında İman Kavramı*, (Çev. Süleyman Akkuş), SAÜİFD, Sayı: 11, 2005, s. 86.

³² Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 54.; Şehristânî, a.g.e., s. 110.; Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 76-79.

³³ Ebu Zehra, a.g.e., s. 139.

ve bu hükmün kıyamet gününe bırakılması gerektiğini savunmuştur.³⁴ Mürcie, iman, kalpte gerçekleşen bir inanç olarak kabul ettiğinden, günahın, imana zarar vermeyeceğini savunmuştur. Günah işleyen kimsenin cezasını belirlemekten sakınmışlar, sonuçta kararı Allah'a bırakmışlardır.³⁵ Esasen Mürcie'nin bir mezhep olarak ortaya çıkması, bu görüşüyle başlamıştır.³⁶ Mürciîler, günah işleyen kimse ile ilgili aşırı ve sert görüşlerin, siyasi nedenlerle ortaya çıktığını savunmuştur.³⁷ Onlara göre Allah'ı inkâr eden kimsenin ibadeti işe yaramadığı gibi, imanla beraber günah da kişiyi dinden çıkarmaz.³⁸ İlk Mürciîler, Haricî grupların yıkıcı ve bölücü tutumlarına karşı çıkarak, İslam topluluğunun birlik ve beraberliğini korumak istemişlerdir. Fakat buna rağmen, büyük günahlara izin veriyor olarak algılandıkları için, Haricîler tarafından, ahlaksız olarak nitelendirilmişlerdir.³⁹

Mürciîler, Hz Osman ve Ali hakkındaki kararı Allah'a bırakarak, Mürcie akidesinin, temelini oluşturmuşlardır. Ayrıca günah işleyenin mümin olduğunu savunarak da temel Haricî akidesini inkâr etmiştir.⁴⁰ Çünkü onlara göre günah işleyen kişi fâsıktır.⁴¹ Mürcie, Haricilerin bu görüşünü inkâr ederken, birtakım delilleri, kendisine dayanak olarak kabul etmiştir. Aşağıda zikredilen ayetler, bu delillerden bazılarıdır;

“Ey iman edenler, Allah'a samimi ve aynı günahı bir daha dönmekte kararlı olacağınız bir tövbe ile tövbe edin.”⁴²

“Ey iman edenler, öldürenler hakkında size kısas farz kılındı.”⁴³

³⁴ Bağdâdî, a.g.e., s. 148.; Şehristânî, a.g.e., s. 129.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 138.; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), İst., 2001, s. 148.

³⁵ Bağdâdî, a.g.e., s. 148.; Şehristânî, a.g.e., s. 129.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 138.; Abdülhamid, a.g.e., s. 106.

³⁶ Ebu Zehra, a.g.e., s. 140.

³⁷ Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 139-142.

³⁸ Bağdâdî, a.g.e., s. 148.; Ebu'l-Muin, en-Neseî, *Bahrü'l-Kelam*, (Çev. Ramazan Biçer), İst., 2010, s. 69.; Şehristânî, a.g.e., s. 129.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 138.

³⁹ Watt, a.g.e., s. 155-156.

⁴⁰ Watt, a.g.e., s. 163-164.

⁴¹ Bkz. Eş'arî, a.g.e., s. 148-150.

⁴² et-Tahrîm, 66/8

⁴³ el-Bakara, 2/178

Bu ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, iman sahibi bir kişi, öldürme, savaşma gibi fiilleri gerçekleştirse de mümin olarak kabul edilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ böyle kimselere “Ey iman edenler!” şeklinde nida etmiştir.

Şia'nın bir kolu olan Zeydiyye'ye göre, büyük günah işleyen kimse, mümin olarak isimlendirilemez. Zeydiyye'nin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali b. Hüseyin'in bu konuda, arkadaşı Vasıl b. Ata'nın görüşünden etkilendiği, rivayet edilmektedir. Zeydiyye'ye göre, mümin, Kur'an'da, Allah dostu olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla büyük günah işleyen kişi, mümin olamaz. Fakat Zeydiyye, günah işleyen kişinin, cenaze namazının kılınması, Müslüman mezarlığına defnedilmesi gibi sebeplerden, o kimseye kâfir denilemeyeceğini savunmuştur.⁴⁴ Onlara göre, günah sahibi kimse fâsıktır fakat günaha ısrar etmek, küfür demektir.⁴⁵ Şia'nın diğer bir kolu olan İmamiyye'ye göre ise büyük-küçük, bütün günahlar küfürdür.⁴⁶ Görüldüğü üzere Şia'nın İmamiyye ve Zeydiyye fırkaları, amelin imandan sayılması noktasında, Havaric ve Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmıştır. Zeydiyye, Mutezilî bir anlayışı benimserken, İmamiyye, daha ziyade Haricî görüşü benimsemiştir.

Hariciler'in söz konusu tekfir hareketi üzerine, sahabe ve tabiîn âlimleri, konuyla ilgili, Kur'an ve sünnetteki hükümleri incelemişlerdir. Ebu Hanife'ye göre, helal kabul etmedikçe, herhangi bir günahı işlemesi sebebiyle, bir Müslüman tekfir edilemez, ondan mümin sıfatı kaldırılamaz. Ona göre, böyle bir kimse mümin olmakla birlikte fâsıktır.⁴⁷ Buna karşın Mu'tezili âlimler ise ameli imandan bir cüz kabul etmek suretiyle, günah işleyen kimseyi iman ile küfür arasında bir mertebede görmüşlerdir.⁴⁸ Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin konuya ilişkin görüşleri ve öne sürdükleri deliller, tezimizin ikinci bölümünde detaylı olarak işleneceğinden, burada kısaca bu ekollerin genel görüşlerini belirtmekle yetindik.

⁴⁴ Bkz. Eş'arî, a.g.e., s. 89.; Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 141. Ebu Zehra, a.g.e., s. 57.; Mustafa, Öz, *Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye*, MÜİFD, Sayı:19, 2000, s. 47.

⁴⁵ Bkz. Eş'arî, a.g.e., s. 89-90.

⁴⁶ Eş'arî, a.g.e., s. 76.; Bağdâdî, a.g.e., s. 41.

⁴⁷ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, (Çev. Mustafa Öz), İst., 2013, s. 55.; Beyazizade, a.g.e., s. 121.

⁴⁸ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Çev. İlyas Çelebi), İst., 2013, I/34-35, II/614(Bu eser bundan sonraki dipnotlarda “*Usûlu'l-Hamse*” şeklinde belirtilecektir.)

Konuyu kısaca özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir: Hz Peygamber döneminden sonra, özellikle Hz Osman ve Ali dönemlerinde meydana gelen bir takım siyasi olaylar, Müslüman toplumda bazı ayrışmalara sebep olmuştur. Hariciler'in Siffin savaşında başlayıp, ilerleyen zamanlarda devam eden tekfir hareketi, birçok İslam ekolünün tepkisini çekmiştir. Bunun yanında, Mu'tezile ve Şia, bu konuda Haricilerle aynı görüşü paylaşmıştır.

İslâm âlimleri arasında cereyan eden bu tartışmalar, akıllarda küfür kavramının mahiyetine ilişkin bazı soru işaretleri bırakmıştır. Nitekim günah işleyenin Haricilerce kâfir sayılması, küfür kavramının tanımlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Küfür kavramı tarif edilirken iman kavramı ile ilgili tartışmalar da kaçınılmaz olmuştur. Diğer bir ifadeyle, küfür kelimesi, anlaşılması açısından, iman kavramının açıklanmasını zaruri kılmıştır.⁴⁹ Biz de tezimizde, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin iman kavramı ile ilgili görüş farklılıklarını ve büyük günahla irtibatlı bir biçimde küfür kavramını, delil olarak kullandıkları naslar ışığında açıklayacağız. Giriş bölümünde iman kavramının tartışmalara nasıl konu olduğunu, tekfir ve tahkim hadiselerini ve bunun sonucunda ne gibi tepkilerin ortaya çıktığını açıkladık. Bundan sonraki bölümde ise öncelikle iman, küfür ve fık kavramları açıklanacak, bunların birbirleri ile ilişkileri değerlendirilecektir. Ayrıca iman ile ilgili çeşitli bakış açıları ortaya konacaktır. İkinci ve son bölümde ise bahsi geçen iki İslâm ekolü, iman kavramı bağlamında mukayese edilecektir. Mukayese yapılırken, sadece iman kavramının tanımı değil, bu kavramın birçok yönü ele alınacaktır.

---

⁴⁹ Bkz. Izutsu, a.g.e., s. 14-15.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.İMAN, KÜFÜR VE FİSK KAVRAMLARI

1.1.İMAN KAVRAMI

İman kavramı “e-m-n” kökünden if’al ölçüsünde bir mastar olarak lügatte, bir kimseyi söylediği sözde doğrulamak, tasdik etmek, söylediğini kabul etmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, şüpheye yer vermeyecek şekilde kesin olarak, içten ve gönülden inanmak anlamına gelmektedir. İman eden kişiye mümin, iman edilen şeylere de mü’menünbîh denir.⁵⁰

İstılahta ise Hz. Peygamber (sav)’in Allah Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde, O’nu tasdik etmek, O’nun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir.⁵¹ Söz konusu iman kavramı hakkında birçok tanım yapılmıştır. Yapılan bu tanımlar incelendiğinde beş farklı görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür;

1. İman kalbin tasdikidir.
2. İman kalbin marifetidir.
3. İman dilin ikrarıdır.
4. İman kalp ile tasdik, dil ile ikrardır.
5. İman kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amelden ibarettir.⁵²

⁵⁰ Râğıb, el-İsfahanî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, (Çev. Yusuf Türker), İst., 2007, s. 144.; Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrrem Cemaleddin, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1993, XIII/21; Ömer Aydın, *Kelam Ekollerinde İman Amel İlişkisi*, İst., 2001, s. 5-7.; Emrullah, Yüksel, *Sistematik Kelam*, İst., 2005, s. 219.

⁵¹ Eş'arî, a.g.e., s. 239.; İbn Teymiye, *İman Üzerine*, (Çev. Salih Uçan), İst., 2011, s. 126.; Taftazânî, Sa'düddin, *Şerhu'l-Akaid*, (Çev. Süleyman Uludağ), İst., 1999, s. 277.; Halil, Taşpınar, *İman ve İslam Terimlerine Kur'an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış*, Diyanet İlmî Dergi, 2004, IV/9

⁵² Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., II/630; Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille* (Tahk.:Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün), DİB yay.,Ank., 2003, II/406-415 (Bu eser bundan sonraki dipnotlarda “*Tabsıra*” şeklinde belirtilecektir.); (Ayrıca bkz.) İzutsu, a.g.e., s. 106-210.; Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İst., 1998, s. 18-24.; (Geniş bilgi için bkz.) A.g.mlf., *İman-Küfür Sınırı*, İstanbul, 1982, s. 19-51.

Bu tarifler, mezheplerin doğru iman tarifi yapma çalışmalarının bir ürünüdür. Şimdi mezheplerin benimsedikleri tarifler ve bunlarla ilgili delil gösterdikleri naslar beyan edilecek ve konu hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

1.1.1. İmanın Kalbin Tasdiki Olarak Tanımlanması

Eş'ari(ö.324/935)⁵³ ve Matüridî(ö.333/944)⁵⁴ kelamcılarına göre iman kalp ile tasdikten ibarettir. Tasdikten maksat, Hz. Muhammed'in tasdik edilmesi ve zaruri olarak getirdiklerinin kabul edilmesidir. Yani iman hiçbir zorlama olmadan içten gelen, kalbe sirayet eden, iman esaslarını idrak etme bağlamında gerçekleşen ve asla ihmale gelmeyen bir unsurdur.⁵⁵ İmanın kalbin tasdiki olduğuna dair çeşitli ayet ve hadisler mevcuttur. Nitekim bu görüşün savunucuları söz konusu nasları, görüşlerine temel kaynak olarak benimsemişlerdir.

Ebu Mansur el-Matüridî, imanın sadece mücerret tasdik olduğunu kabul ederken Hz. Yakub'un oğullarının durumunun haber verildiği "Biz doğru söylesek de sen bize inanacak(iman edecek) değilsin."⁵⁶ ayeti delil kullanılmıştır.

"Kur'an-ı Kerim'in indiği dilde iman kelimesinin tasdik anlamında kullanıldığı konusunda Arap belâğatçılarının ittifakı mevcuttur."⁵⁷ Ehl-i Sünnet kelamcılarının iman kalbin tasdikidir görüşünü destekler nitelikte başka naslar da mevcuttur:

"Ey Peygamber, kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla inandık diyenlerle, Yahudilerden o küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin."⁵⁸ Bu ayette imanın sadece dil ile ikrar olmadığını, bilakis imanın kalp ile tasdikten ibaret olduğu bildirilmiştir.

⁵³ Eş'arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehlî's-Sünnet*, (Çev. Ramazan Biçer), İst., 2013, s. 29. (Bu eser bundan sonraki dipnotlarda "İbâne" şeklinde belirtilecektir.); A.g.mlf., *Makâlât*, s. 239.; Şehristânî, a.g.e., s. 96.; Ebu'l Yusr Muhammed, el-Pezdevî, *Usulü'd-Dîn* (Ehl-i Sünnet Akâidi, çev. Şerafettin Gölcük), İst. 2013, s. 223.

⁵⁴ Ebu Mansur, el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Çev. Bekir Topaloğlu), İst. 2014, s. 574.; Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, s. 64. ; A.g.mlf., *Tabsıra*, II/415.; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye Fî Usûli'd-Dîn* (Çev. Bekir Topaloğlu), İst., 2014, s. 170.

⁵⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s. 565-567.; Taftazani, a.g.e., s. 122.

⁵⁶ Yusuf, 12/17

⁵⁷ Taşpınar, a.g.e., IV/12; Kılavuz, *Kelam'a Giriş*, s. 18.

⁵⁸ el-Maide, 5/41

Aşağıdaki ayette, küfre zorlanan kimsenin küfür sözünü söylemesinin onun imanına zarar vermeyeceği beyan edilmiştir:

“Kalp iman ile dolu iken, küfre zorlanan müstesna olmak üzere, kim iman ettikten sonra küfre kapı açarsa Allah’ın gazabı onların üzerindedir, onlar için büyük bir azap vardır.”⁵⁹ Anlaşıldığı gibi bir Müslüman eğer ki küfre zorlanırsa ve kalbiyle tasdik etmediği halde küfrü kabul ettiğini dili ile söylese, bu durum o Müslümanın imanına zarar vermez. Nitekim Allah Teâla her şeyi bildiği gibi kalplerde olanı da bilir.⁶⁰

Yukarıda sıralanan ayetlerde, imanın kalbin tasdikinden ibaret olduğu ve ikrarın, kalp ile tasdik olmadığı müddetçe geçerli olamayacağı bildirilmiştir. Bu konuya hadisler perspektifinden bakıldığı takdirde de durum değişmemektedir:

Bir hadiste nakledildiğine göre sahabe Usame b. Zeyd(ö.54/674), düzenlenen bir baskın sırasında yakaladığı adam “La İlahe İllallah” dediği halde onu öldürmüş, baskın dönüşü olayı Peygamberimize anlattığı zaman Peygamberimiz “Öldürdüğün adam doğru mu yoksa yalan mı söylüyor, kalbini yarıp baktın mı?” diye cevap vermiştir.⁶¹ Peygamber efendimiz, bu tavrı ile kalplerde olanın yalnızca yüce Allah tarafından bilinebileceğini ve imanın kalp ile tasdik olduğunu bildirmiştir. Ayrıca birçok hadiste kalbinde hardal, buğday ve zerre ölçüsü iman bulunan kimsenin sonunda cennete gireceği haber verilmiştir.⁶²

“Allah cennetlikleri cennete, cehennemlikleri cehenneme koyacak, sonra da bakın hardal tanesi kadar iman olan birini bulursanız onu cehennemden çıkarın diyecektir.”⁶³ Zikredilen ayet ve hadisler ışığında konu değerlendirilecek olursa, kalben tasdik eden bir kimsenin dili ile söylemese de mümin olduğu söylenebilir. Ayrıca kalp tasdik etmediği halde, zorla yapılan ikrarın, kişinin imanına zarar vermeyeceğini söylemek mümkündür.

⁵⁹ en-Nahl, 16/106

⁶⁰ Bkz. Hud, 11/5

⁶¹ Müslim, *İman*, 41; Ebu Davud, *Cihâd*, 95

⁶² Buhari, *Tevhid*, 19; Müslim, *İman*, 84

⁶³ Buhari, *İman*, 15

1.1.2. İmanın Kalbin Marifeti Olarak Tanımlanması

Cehm b. Safvan(ö.128/745)'in kurmuş olduğu Cehmiyye'ye göre iman dil ile ifadeyi gerektirmeksizin sadece kalpteki bilgi ve imandan ibarettir.⁶⁴ Yani tasdik olmaksızın Allah'ı ve Hz. Peygamber(sav)'in haber verdiklerini kalben bilmek demektir.

Cehmiyye gibi Mürcîe mezhebi de imanı tanımlarken bilgiye çok büyük bir önem atfetmiştir. Mürcîler dil ile ikrar veya amele hiçbir değer vermemiştir.⁶⁵ Malatî bu konu ile ilgili şunları söylemiştir: “Mürcîlerin bazıları şunu demektedir: İman sadece kalben bilmektir. Buna ne dilin bir hareketi ne de bedensel bir faaliyet dâhildir. Öyle ki kalben O'nun eşsiz olduğunu, O'na benzer başka bir şeyin olmadığını bilen, ister doğuya doğru namaz kılsın, ister batıya doğru namaz kılsın ve hatta isterse beline zünnâr⁶⁶ taksın (hakiki) bir mümindir. Bunların bazıları namaz kılmanın imanın zayıflığına işaret ettiğini söylemişlerdir. Namaza iştirak edeninin o surette imanını zayıflattığını belirtmişlerdir.”⁶⁷

Mürçiiler, düşünce boyutunda çok büyük sözler sarf etmişler ve hatta kişiyi küfre götürecek beyanlarda bulunmuşlardır. Namaz kılmanın imanı zayıflattığı görüşü aynı zamanda imanın güçlü kalması anlamında namazın gereksiz olduğu düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Oysaki Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de “Şüphesiz ki namaz müminlerin üzerine vakitleri belli farz bir ibadettir.”⁶⁸ buyurmuştur. Namazın imanı zayıflattığını söylemek, zikrettiğimiz ayet ve birçok hadisi inkâra ve dinden çıkmaya kadar götürür.

Ayrıca bu tavrın yanlış olduğu naslardan da anlaşılabilir. “İnsanlardan bir kısım vardır ki, biz Allah'a ve kıyamet gününe inandık derler. Hâlbuki onlar, iman

⁶⁴ Eş'arî, a.g.e., s. 229.; Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, s. 73.; Şehristânî, a.g.e., s. 86

⁶⁵ Bkz. Eş'arî, a.g.e., s. 144.; Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 129-133.; İzutsu, a.g.e., s. 142-143.

⁶⁶ Zimmi işareti olarak Hristiyanlar, Yahudiler ve Mecusiler tarafından kuşanılan bir kemerdir.

⁶⁷ İzutsu, a.g.e., s. 129.

⁶⁸ en-Nisa, 4/103

edenler değildir.”⁶⁹ şeklindeki ayet, dille ikrarın tek başına imanı tarif etmede yeterli olmadığını göstermektedir.⁷⁰

Yine, “Daha önce kendilerine vahiy getirdiklerimiz, onu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar; ancak bilin ki onların bazıları hakikati bile bile örtbas eder.”⁷¹ meâlindeki ayet soyut bilginin tek başına imanı ifade etmediğini beyan etmektedir.

Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla iman, tek başına marifet(bilgi) demek değildir. Şayet durum böyle olsaydı, Ehl-i Kitab’ın hepsine mümin denmesi gerekirdi. Nitekim İslam esaslarını çok iyi bildikleri halde iman etmeyen çok sayıda Hristiyan ve Yahudi mevcuttur.

Mesele, düşünce sahasında irdelendiğinde, tasdik de marifetin de kalbî bir iş olduğu bilinse de aralarında ciddi bir farkın olduğu anlaşılacaktır. İman marifettir diyenler belki de bu noktada yanlış düşmüşlerdir. Tasdik kalpte bir kesb ve ihtiyar neticesinde meydana gelir. Yani irade dediğimiz şey bizi dinin esaslarına inanmaya zorlar. Marifette ise bir kesb ve ihtiyar, yani irade söz konusu değildir. Örneğin; okuduğumuz, gördüğümüz veya tecrübe ettiğimiz bir şey aklımızda kalabilir ve belleğimizin bir köşesine yerleşebilir. Fakat aklımızda kalan ve bize ait olan bu bilginin doğruluğuna inanıyor muyuz? sorusuna gelince marifet ile tasdik arasındaki belirgin fark ortaya çıkar.

Kalpte bulunan marifete iman denemez. İman denebilmesi için bilgi sınırlarının ötesinde iradi bir kabulün ve boyun eğişin olması gereklidir. İmam Maturîdî imanın kalpteki mücerred bilgidan ibaret olmadığını söylemiş ve “Marifet, cehaletin zıddıdır. Hâlbuki imanın zıddı küfürdür. Eğer iman marifet olsaydı, cehaletin küfür olması; dolayısıyla her cahilin kafir, her âlimin de mümin olması gerekecekti ki bu mümkün değildir.”⁷² demiştir.

---

⁶⁹ el-Bakara, 2/8

⁷⁰ Nesefî, a.g.e., s. 73.; Bkz. Sâbûnî, a.g.e., s. 171.

⁷¹ el-Bakara, 2/46

⁷² Mâtürîdî, a.g.e., s. 574-575.; Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 203.; Kılavuz, a.g.e., s. 21.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, imanı salt bilgi olarak tanımlayanlar, onun diğer daha önemli boyutlarını dikkatlerinden kaçırmışlar, bilginin tek başına kesin inanç anlamına gelemeyeceğini görememişlerdir.

1.1.3. İmanın Dilin İkrarı Olarak Tanımlanması

İkrar imanın dil ile söylenmesi ve açığa vurulması demektir. Mürcie ve Kerramiye, Hz. Peygamber'in ilk Müslüman olan kimseler için söylediği sanılan veya dünyadaki hükümler açısından ele alınması gereken bir hadisini, imanın hakikatine delil olarak kullanmışlardır.⁷³ Bu hadiste Hz. Peygamber(sav) "İnsanlar, Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir, deyincede kadar kendileriyle savaşmakla emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dini cezalar bundan müstesnadır. İç yüzlerinin muhasebesi ise Allah'a aittir."⁷⁴ buyurmuştur. Fakat hadisin genel muhtevasına bakıldığında imanın sadece dil ile ikrar olmadığını görüyoruz. Çünkü hadiste Allah'tan başka ilah olmadığını ve Hz. Muhammed(sav)'in O'nun elçisi olduğunu ikrar etmeyenlerle savaşmanın gerekliliğinden bahsediliyor. Yani hadiste kelime-i tevhidi ikrar etmeyen insanlarla savaşmak söz konusudur. Burada kastedilen dünyada kelime-i tevhidi dil ile söyleyenin öldürülemeyeceğidir. Eğer mesele Mürcie ve Kerrâmiye'nin kabul ettiği şekilde olsaydı, mümin ile münafığı ayırmak son derece zor olurdu. Oysaki Kur'ân-ı Kerim mümin ile münafık kavramlarını çok belirgin bir çizgi ile ayırmıştır.⁷⁵

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise imanın sadece dil ile ikrar olduğunu kabul edenlerin kendi aralarında ikiye ayrılmasıdır:

Birinci grup imanın yalnızca dil ile ikrardan ibaret olduğuna inanır fakat onun iman olması şartını kalpte marifetin meydana gelmesine dayandırır. Marifet ise dille ikrarın iman olması için şarttır. Çünkü bu marifet imanın adlandırılmasına dâhildir.⁷⁶

⁷³ Bkz. Eş'ârî, a.g.e., s. 139-142.; Bağdâdî, a.g.e., s. 148.; Pevdevî, a.g.e., s. 210.; Kılavuz, a.g.e., s. 22.

⁷⁴ Buhari, *Cihad*, 102 ve *İman*, 17; Müslim, *İman*, 8; Ebu Davud, *Cihad*, 104

⁷⁵ Bkz. el-Bakara, 2/8; el-Münafikun, 61/1

⁷⁶ Şehristânî, a.g.e., s. 131.; Yüksel, a.g.e., s. 220.

İkinci grup imanın yalnız lisan ile ikrar olduğunu kabul eden El-Kerramiye'nin görüşüdür. Böylece bunlar münafığın zahiren mümin, gizliden kâfir olduğunu ileri sürmüş olmaktadır. Şu halde böyle bir kişi için dünyada mümin hükmü, ahirette kâfir hükmü sabit olur.⁷⁷ Birinci grubun görüşü daha isabetli görünse de neticede iki görüşün de dayandığı temeller, iman kavramının tarifi açısından tatmin edici gözükmemektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, iman, bir bağlanması, teslimiyeti ve kabul etmeyi, yani tasdiki gerektirir. Oysaki Kerramiye ve Mürcie, iman kelimesinin anlamını ikrar ile sınırlayıp, imanın vazgeçilmez ögesi olan “tasdik” kavramını yok saymıştır. İmanın tanımı yapılırken yalnızca dil ile ikrar etmeye yer verilmiştir. Böyle bir bakış açısı, imanın kalpte gerçekleşen bir olay olduğu realitesini reddetmek anlamına gelir.

1.1.4.İman Kalp İle Tasdik, Dil İle İkrardır

Ebu Hanife(ö.80/699)⁷⁸ ve Pezdevî(ö.482/1089)⁷⁹ gibi bazı İslâm âlimlerine göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. İnsanların kalplerinde imanın olup olmadığı anlaşılamayacağından, kişinin kalbindeki iman ancak dilinden yani ikrarından anlaşılabilir. Dolayısıyla iman tek başına kalp ile tasdikten ibaret değildir.

Kalpdeki inancın dil ile söylenip açığa vurulması ve kişinin söylediği söz ve ikrara göre işleme tabii tutulması gerekmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri, bu görüşe “kavl-i meşhur” adını vermişler ve kavl-i meşhurun iki rükünden ibaret olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸⁰ Onlara göre ikrar veya bilgi(marifet) tek başına imanı teşkil etmez. Öyle olsaydı bütün münafıklar “kalben” inanmadıkları halde mümin olurdu.⁸¹ Böyle bir durumda insanlardan kimin gerçek anlamda mümin, kimin münafık veya kimin kâfir olduğunu anlamak muhal olacaktı.

Ehl-i Sünnet kelimcilerine göre kişi imanlıysa “Hiçbir şüphe duymaksızın ben gerçekten müminim” diyerek imanını ikrar eder.⁸² Ehl-i Sünnetin, tasdikin yanında ikrara da büyük önem atfetmesi, mümin olan kişinin, iman ettiğini dili ile

⁷⁷ Yüksel, a.g.e., s. 220.

⁷⁸ Ebu Hanife, a.g.e., s. 56.; Nesefî, a.g.e., s. 64-66.; Beyazizâde, a.g.e., s. 38.

⁷⁹ Pezdevî, a.g.e., s. 217-218.; Kılavuz, a.g.e., s. 22-23.

⁸⁰ Kılavuz, a.g.e., s. 23.

⁸¹ Sâbûnî, a.g.e., s. 171.; İzutsu, a.g.e., s. 184.

⁸² Nesefî, a.g.e., s. 65.; Sâbûnî, a.g.e., s. 175.; Beyazizâde, a.g.e., s. 125-126.

ikrar etmesi neticesinde, o insanın mümin olduğunun anlaşılması ve ona göre muamele edilmesi durumundan ileri gelmektedir. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, İslam akâidinde müminin, kâfirin, müşrikin ve münafığın yeri ayrıdır. Dolayısıyla onlara uygulanan şer'i kaideler de farklılık arz ettiğinden kimin mümin, kimin kâfir olduğunu anlayabilmek için kişilerin dil ile ikrarının gerekliliği söz konusudur.

Kalp ile tasdik yanında dil ile ikrar aynı zamanda insanlar arası münasebet ve ilişkilerde de büyük önem arz etmektedir. Nitekim kişinin kalbi ile tasdik ettiği imanını dili ile ikrar etmemesi, toplumda güvensizlik ve anlaşmazlıklara sebebiyet verir. Ehl-i Sünnetin zikredilen iman görüşü kendi içerisinde bazı bölümlere ayrılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebu Hanife: Bunlara göre iman, dil ile ikrar, kalp ile marifettir. Tabi burada kalp ile marifetten murad, kesin itikattir. Bu aynı zamanda fakihlerin geneli ile bazı kelamcılarının görüşüdür.⁸³

2. Bişr el-Merisî İle Ebu Hasan el Eş'arî'nin Görüşü: Bunlar imanın kalp ve dil ile beraber tasdik olduğunu kabul ederler.⁸⁴

3. İmanın dil ile ikrar, kalp ile ihlâstan ibaret olduğunu söyleyenlerin görüşü: Bu grupta olanlar başka bir cihetten de aralarında farklı görüşler beyan etmişlerdir. Onlardan bir kısmı lisan ile ikrar, ahkâmın icrası konusunda imanın şartıdır demişlerdir. Bu sebepten Rasulullah'ın Allah katından getirdikleri hususunda dili ile ikrar etmediği halde tasdik eden kimse kendi ve Allah indinde mümindir. Ebu Hanife bu kanaattedir. İki rivayetten makul olanına göre, Eş'ari de bu görüşte olduğu gibi Ebû Mansur el Maturîdî'nin de kanaati böyledir.⁸⁵

Ehl-i Sünnet mezheplerinin, yukarıda beyan ettiğimiz iman kavramı ile ilgili görüşleri ışığında şunlar söylenebilir: Biz bir kimsenin mümin olup olmadığı, kişinin ikrarından veya işlediği amelinden anlaşılır. Şayet o kimse, ikrar edip salih amel

⁸³ Ebu Hanife, a.g.e., s. 56.; Neseî, *Tabşıra*, II/404-406; Beyazizade, a.g.e., s. 38-39.

⁸⁴ Neseî, a.g.e., II/404-405; Kılavuz, a.g.e., s. 22; Yüksel, a.g.e., s. 220.

⁸⁵ Bkz. Ebu Hanife, a.g.e., s. 56.; Eş'arî, a.g.e. s. 239.; Mâtürîdî, a.g.e., s. 566.; Bkz. Neseî, a.g.e., II/404-406

işliyorsa, mümin olarak tanınır, Müslüman muamelesi görür. Arkasında namaz kılınabilir, kendisini Müslüman bir kadınla evlenebilir, zekât ve öşür gibi dini vergilerle sorumlu tutulabilir. Ölünce de cenazesi yıkanır, cenaze namazı kılınır ve Müslüman mezarlığına gömülür.

Sonuç olarak, bir kimse kalbi ile inandığı halde dili ile iman ettiğini söylemezse, Allah katında gerçek bir mümin kabul edilse bile yukarıda zikrettiğimiz, Müslüman'a has uygulamalar o kişiye uygulanmaz. O halde kalbin tasdiki, imanın aslı, hakikati ve değişmez rüknü; ikrar da bu asıl ve gerçeğin tanınmasını sağlayan bir şarttır denilebilir.⁸⁶

1.1.5. İman Kalbin Tasdiki, Dilin İkrarı Ve Amelden İbaretir

Bu görüşü Haricî, Mutezili⁸⁷ ve kısmen şii kelamcıları savunmaktadır.⁸⁸ Ayrıca bu görüşün savunucuları arasında İmam Mâlik(öl. 179/795), İmam Şafi(öl. 204/819), İmam Ahmed b. Hanbel(öl. 241/855) ve İbn Teymiye(öl. 728/1328) gibi Selefi düşüncenin önde gelen âlimleri de sayılabilir.⁸⁹ Bu görüşü savunanlara göre amel imanın bir parçasıdır. Dolayısıyla kişinin imanlı sayılabilmesi için günah işlememesi ve Allah'ın buyruklarına da eksiksiz itaat etmesi gerekmektedir. Bu görüşün bir neticesi olarak da imanı, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve İslam'ın esasları olan rükünleri işlemek olarak tanımlamışlardır.⁹⁰ Bu durumda iman üç rüknü vardır: kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel. Bu rükünlerden biri olmazsa iman gerçekleşmez ve kişi mümin olamaz.

Yukarıda bahsi geçen mezhepler genel prensipte aynı görüşü savunmakla beraber meselenin detayında birbirinden ayrılmaktadır. Haricilere göre işlenen günah büyük de olsa küçük de olsa sahibini dinden çıkarır ve küfre sokar.⁹¹ Zeydiyye üç rükünden biri olan ameli terk eden küfür ile iman arasında “fisk” denilen bir

⁸⁶ Kılavuz, a.g.e., s. 24.

⁸⁷ Kâdı Abdülcabbâr, a.g.e., I/34-35, II/620-628

⁸⁸ Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 59, 85.; Şehristânî a.g.e., s. 59,109-110,149.; Mustafa, Sinanoğlu, “ İman ”, DİA., İstanbul, 2000, XXII/212

⁸⁹ İbn Teymiye, a.g.e., s. 152-156, 240-248.; Yüksel, a.g.e. s. 221.

⁹⁰ Nesefî, *Bahrü'l-Kelam*, s. 64-66.; Kılavuz, a.g.e., s. 24-25

⁹¹ Eş'arî, a.g.e., s. 102.; Bağdâdî, a.g.e., s. 55.; Şehristânî, a.g.e., s.109-110.; Çelebi, a.g.e., s. 84.

mertebede kabul etmekte ve ona mümin değil fâsık demektedir.⁹² Bu tür kimseler tövbe etmeden ölürlerse ebediyyen cehennemde kalacaklardır.⁹³

Yukarıda belirtildiği gibi bu mezhepler her ne kadar iman konusunda amel kavramını rükün olarak kabul etme bağlamında ittifak etmişlerse de ayrıldıkları bazı noktalar vardır. Bunun da ötesinde bu mezhepler konuyla ilgili olarak kendi içlerinde bile bazı ihtilaflara düşmüşlerdir. Şimdi bu ihtilaflar sırasıyla açıklanacaktır:

“İman farzlarıyla, nafileleriyle bütün taatler için verilen bir isimdir. Bunlar tümüyle tek imandır. Bir kimse farzlardan bir şey terk etse muhakkak imanı eksilir, nafilelerden terk etse imanı eksilmez.”⁹⁴ Diğer bir görüşe göre ise iman, nafileler için değil farzlar için verilen isimdir.⁹⁵ Mu'tezile mezhebi ve Hadis Ashabı, tasdik ve ikrarın yanında amel kavramını imanın bir rüknü olarak görse de mezhep mensupları, kendi içlerinde ihtilaflara düşmüşlerdir. Öte yandan Hariciler, Allah'a imanını, Allah'ı ve Allah'ın koyduğu aklî ve naklî her delili bilmeyi, Allah'ın emrettiği ve nehyettiği büyük ve küçük her şeyin iman sayıldığını savunmaktadırlar.⁹⁶ Haricilerin bu konudaki tavrı, Hadis Ashabına ve Mu'tezile'ye nispeten daha nettir.

Ameli imandan bir cüz sayan söz konusu mezhepler, bir kısım Kur'an ayetleri ile hadisleri kendi anlayışlarına göre yorumlamaktan geri durmamışlar ve görüşlerini kuvvetlendirmek için bazı ayet ve hadisleri kullanmışlardır. Zira diğer ekollerin yaptıkları da bundan farklı bir şey olmamıştır. Onlar da kendi anlayışını destekleyen nasları kullanıp, kendilerine aykırı görünenleri te'vil etmişlerdir:

“Mümin olan hiç fâsık olan gibi olur mu?”⁹⁷ ayeti delil kabul edilerek ameli terk edenin mümin olmadığını ileri sürenlere karşı sünnî kelamcılar, ayette zikri geçen fâsıktan kastın kâfir olduğunu, çünkü fâsığın en büyüğünü küfrün teşkil ettiğini söylemişlerdir.⁹⁸ Ayrıca Ehl-i Sünnet kelamcıları bu yorumların yanlış olduğunu ve

⁹² Şehristânî, a.g.e., s. 141-142.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 57.; Kılavuz, a.g.e., s. 25.; Bkz. Sinanoğlu, a.g.md., XXII/213.

⁹³ Ebu Zehra, a.g.e., s. 57.; Çelebi, a.g.e., s. 84.

⁹⁴ Yüksel, a.g.e. s. 221.

⁹⁵ Yüksel, a.g.e. s. 221.

⁹⁶ Yüksel, a.g.e. s. 222.

⁹⁷ Secde, 32/18

⁹⁸ Taftazanî, a.g.e. s. 265.

nasları doğru anlayabilmek için onların farklı boyutlardan değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah büyük günahkârlara (fâsiklara) sık sık mümin ismiyle hitapta bulunmaktadır.⁹⁹ Buradan da anlaşılıyor ki bir kimseye mümin isminin verilmesi, onun yalnızca geçmişteki ve haldeki işlerine değil, gelecekte yapacağı bütün işlere de bağlıdır.¹⁰⁰ İlk dönem din âlimleri, kalbinde imanı bulunduğu ve bu imanını diliyle söylediği halde amelleri işlemeyen ve yasakları çiğneyen kimseleri mümin saymış, onların Müslümanca bir hayat sürmelerine karşı çıkmamışlardır. Böyle kimselerin mümin olduğunda icma etmişlerdir.¹⁰¹ Selefiye'nin bu konudaki görüşü de esas itibarıyla Hâvâric, Mu'tezile veya Şia'nın görüşü ile paralel değildir. Nitekim bunlar ameli imanın bir parçası olarak telakki ederken, amelsiz bir imanı sahih kabul etmemişlerdir.¹⁰² Fakat Selef uleması imanda ameli savunurken, kâmil bir iman veya imanın olgunlaşması için ameli imanın bir parçası olarak kabul etmişlerdir.¹⁰³ Yani Selefler bu konuyu diğerlerinden farklı bir bakış açısıyla ele almışlardır. İmam Şafi'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir. "İman tasdik, ikrar ve ameldir. Yalnız birinciyi(imanı) ihlal eden münafık; ikinciyi(ikrarı) ihlal eden kâfir; üçüncüyü(ameli) ihlal eden fâsıktır. Fâsık ise cehennemde ebedi olarak kalmaz (cezasından) sonra cennete girer."¹⁰⁴ Bu tasnife göre ameli terk eden kişi fâsıktır ve fâsikler cehennemde ebedî kalmazlar. Eğer ameli terk edenlere denmesi gerekseydi, günahkârlar ebedî cehennemde kalacaklardı. Oysaki "cehennemde ebedî kalacak olanlar kâfirlerdir."¹⁰⁵ Günahkâr müminler için dinden çıkma veya ebedî cehennem söz konusu değildir.

Kısacası, Haricî, Mutezilî ve bazı Şîî âlimlerin ileri sürdüğü ve amelin imandan bir parça olduğuna dair görüşleri, imanın özünü yansıtmadığından, makul değildir. Nitekim konu amel- iman bağlamında irdelendiğinde, amelin imanın bir

⁹⁹ Bkz. Hucûrât, 49/9

¹⁰⁰ Kılavuz, *Kelam'a Giriş*, s. 27-28

¹⁰¹ Bkz. Neseî, a.g.e. s. 70.

¹⁰² Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 59, 85.; Şehristânî a.g.e., s. 59,109-110,149.; Sinanoğlu, a.g.md., XXII/212

¹⁰³ İbn Teymiye, a.g.e., s. 152-156, 240-248.

¹⁰⁴ Yüksel, a.g.e., s. 222.

¹⁰⁵ Bkz. Beyyine, 98 /6

parçası olmadığı, büyük günah işleyen veya taât etmeyen müminin dinden çıkmadığı naslardan anlaşılabilir.

1.2.KÜFÜR KAVRAMI

Küfür lügatte “bir şeyi örtmek ya da gizlemek” gibi anlamlara gelir. Gecenin “kêfirün” olarak nitelenmesinin sebebi, bir şeyleri örtmesi veya gizlemesidir.¹⁰⁶ Terim olarak genellikle, Zarurât-ı diniyyeden birini inkâr etmek, diye tarif edilir.¹⁰⁷ Zarûrât-ı diniye ise “İslâm’ın esası olduğu hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kesin olan hususlara” denilir.¹⁰⁸ Diğer bir tanımda ise küfür: Hz. Peygamberin Allah’tan getirdiği, doğruluğu yakinen sabit olan şeyleri yalanlayıp, tevatüren bize ulaşmış bulunan esaslardan birini veya bir kaçını inkâr etmek şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁹ İmanın mahiyeti konusunda görüş beyan edenler, genellikle küfür kavramının mahiyeti ve muhtevası konusunda da görüş belirtmişlerdir.

Doğru ve gerçek inancı örten ve iman etmeyen manasına gelen kâfir kelimesinin çoğulu “küffâr” ve “kefere” dir. Kadın için ise kâfire kelimesi kullanılır. İnkâr ve tekfir kavramları da kişiyi küfre nispet etmek ve kâfir saymak anlamlarına gelmektedir.¹¹⁰

Kur’an-ı Kerim, toprağı işleyen kimseden, ekilen tohumu toprakla örtmesi nedeniyle-herhangi bir olumsuz anlam yüklemeksizin- kâfir olarak bahsetmiştir.¹¹¹ Fakat bu durum kavramın sadece kelime anlamı ile ilgilidir. Yani toprağı eken kişi nasıl ki tohumu örtüyorsa kâfir de imanı örtmüştür. Diğer bir deyişle küfür kavramının kelime anlamından nasıl ki toprağın tohumu örtmesi ve gizlemesi söz konusuysa, kavramın terim anlamında ise hakikatin, fitrî yeteneğin ve inanç esaslarının örtülmesi ve yok sayılması mevzu bahistir.

Allah, kendi varlığını insanın fitratına, kalbine ve kâinata nakşetmiş; insanı da bu nakşı idrak edebilecek özellikte yaratmıştır. Ayrıca Allah Teâla kendi varlığını ve

¹⁰⁶ İsfahânî, a.g.e., s. 1283.;İbn Manzur, a.g.e., V/144-146; Muhammed, Altaytaş, *Çağdaş İnkârcılık*, İst., 2007, s. 12.

¹⁰⁷ Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 240-245

¹⁰⁸ İlyas, Çelebi, *Dini Düşüncede İ’tidâl ve Hoşgörü.*, İst., 2003, s. 61.

¹⁰⁹ Muhammed, Hâdimî, *İslam Ahlâkı*, İst., 2010, s. 18.; Kılavuz, a.g.e., s.40.

¹¹⁰ Bkz. İsfahânî, a.g.e. s. 1283,1286.; İbn Manzur, a.g.e., V/144-146

¹¹¹ Bkz. Hadîd, 57/20

sıfatlarını insanlara daha tafsilatlı tanıtmak için Peygamber ve ilahî kitaplar gönderme lütfunda bulunmuştur. Bütün bunlara rağmen Allah Teâla'nın varlığını inkâr eden kimse O'nun kendisine bahşettiği fitrî ve aklî yeteneklerini köreltmek suretiyle, Allah'ın var olduğu gerçeğini örtmüş ve inkâr etmiş olur.

Allah'ı inkâr eden kimse sadece Allah'ı değil, onun yarattığı her şeyin O'nun tarafından yaratıldığını, dahası kendisine ve bütün insanlara lütfedilen bütün nimetlerin O'ndan geldiğini de inkâr etmiş olur. Buna nankörlük de denebilir. Nasıl ki iman şükrü gerektiriyorsa, aynı şekilde inkâr da nankörlüğü beraberinde getirmektedir. Aşağıdaki ayetler, bu anlamda uygun olarak hareket edenlerin ahretteki durumuna işaret etmektedir:

“Şüphesiz ki ayetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlar, işte Allah'ın meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir. Onlar cehennemde devamlı olarak kalıcıdırlar. Onlardan ne azap hafifletilir ne de kendilerine göz açtırılır.”¹¹²

“Şüphesiz ki ayetlerimizi inkâr eden kâfirleri yarın ateşe atacağız. Derileri piştikçe azabı hissetsinler diye kendilerine değiştirerek başka deriler vereceğiz.”¹¹³

“Şüphe yok ki cehennem kâfirleri kuşatıcıdır.”¹¹⁴

“Onlara (kâfirlere) şefaathçilerinin şefaati de fayda vermez”¹¹⁵

Yukarıda zikredilen ayetler kâfirlerin ahrette büyük bir azaba uğrayacaklarını ve orada ebedî olarak kalacaklarını belirtmektedir. Ayrıca onlar için kurtuluşun olmayacağı ve kimsenin onlara yardım edemeyeceği bildirilmiştir.

Kur'an- Kerim'de ayrıca kâfirlerin iman etmediği,¹¹⁶ şeytanın dostları oldukları,¹¹⁷ Hz Peygamberi inkâr ettikleri,¹¹⁸ Allah'ın ayetlerini inkâr ettikleri,¹¹⁹

¹¹² el-Bakara, 2/161

¹¹³ en-Nisa, 4/56

¹¹⁴ et-Tevbe, 9/49

¹¹⁵ el-Müddessir, 74/48

¹¹⁶ Bkz. Enfâl, 8/55

¹¹⁷ Bkz. Bakara, 2/257

¹¹⁸ Bkz. Nisa, 4/42

¹¹⁹ Bkz. Hacc, 22/72

ahireti inkâr ettikleri,¹²⁰ öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri,¹²¹ fakirleri küçük gördükleri,¹²² nankör oldukları,¹²³ infak etmedikleri,¹²⁴ dünyalıklarla öğündükleri,¹²⁵ dünya hayatını ahiretten üstün tuttıkları,¹²⁶ zanla hareket ettikleri¹²⁷ ve yaratılanların en kötüsü oldukları¹²⁸ beyan edilmiştir.

Görüldüğü gibi kâfirler, imanın esaslarını oluşturan bazı itikadî konuları ve bunlarla birlikte ibadet ve ahlâk konularını yok saymakta, dolayısıyla Yüce Yaratıcıyı inkâr etmektedirler. Bu inkârlardan bazıları bilinçli bazıları birtakım zaaflardan dolayı ve bazıları da bilinçsizce gerçekleşmektedir. Konu ile ilgili olarak İslâm bilginleri, meydana gelişi ve mâhiyeti itibariyle küfrü, Küfr-i İnkârî, Küfr-i Cuhûd, Küfr-i İnâdi, Küfr-i Nîfak ve Küfr-i Cehlî olmak üzere beş ana başlık altında incelemiştir.

Küfr-i İnkârî: Bilerek ve inanarak küfrü gerektiren bir hususu benimsemek ve savunmak demektir.¹²⁹ Bakara suresinin 6 ve 7. ayetlerinde sözü edilen küfür, bu türden olup söz konusu ayetlerde kâfirler şu şekilde tasvir edilmektedir: “O küfre sapanlar var ya onları ha uyarılmışsın ha uyardımsın fark etmez. Çünkü onlar imana gelmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine bir perde indirmiştir. Bunların hakkı büyük bir azaptır.”¹³⁰

Küfr-i Cuhûd: “Kişinin, inkâra konu olan hususun yokluğu konusunda samimi kanaat sahibi olduğu için değil, daha başka nedenlerle küfür ve inkâra sapması; Allah’ı tanımakla beraber onu tasdik etmemesi demektir.”¹³¹ Şeytanın küfrü ve kıskançlığı sebebiyle Hz Peygamberin nübüvvetini onaylamayan Ümeyye b. Ebu Salt’ın küfrü buna örnek verilebilir. Ebu Salt günahlardan uzak duran putlara tapmayan Tevrat ve İncil okuyan, ayrıca bir peygamberin gönderileceğine inanan bir

¹²⁰ Bkz. Ârâf, 7/45

¹²¹ Bkz. Hûd, 11/7

¹²² Bkz. Ârâf, 7/49

¹²³ Bkz. Lokman, 31/32

¹²⁴ Bkz. Yasin, 36/47

¹²⁵ Bkz. Kehf, 18/32-44

¹²⁶ Bkz. İbrâhim, 14/3

¹²⁷ Bkz. Yunus, 10/36

¹²⁸ Bkz. Beyyine, 98/6

¹²⁹ Çelebi, a.g.e., s. 61-62.

¹³⁰ el-Bakara, 2/6

¹³¹ Hâdimî, a.g.e., s. 19.Çelebi, a.g.e., s. 62.

kimse olmasına rağmen, kendisi peygamber olarak gönderilmediği için nefesine yenilmiş ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmiştir.¹³²

Allah Teâlâ Ebu Salt hakkında: “İşte tanıdıkları o şey(Kur'an-ı Kerim) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler”¹³³ buyurmaktadır.

Kısaca ifade edilecek olursa, Allah'ın varlığına, emir ve yasaklarına, dinin diğer esaslarının varlığına aklen ve kalben bir iman söz konusu olmasına rağmen gurur, kibir ve kıskançlık gibi çeşitli sebeplerden dolayı aklen ve kalben inanılan bu esaslar dil ile ikrar edilmemekte ve dolayısıyla inkâr edilmektedir.

Küfr-i İnâdî: Kişinin Allah'ı ve inanç esaslarını bilip, dil ile de zaman zaman bildiğini açıklamasına rağmen haset, sapıklık, şan, şöhret, makam endişesi ve kavmiyetçilik gibi sebeplerle İslâm'ı bir din olarak kabullenmemesidir.¹³⁴ Daha açık bir ifade ile Küfr-i İnâdî: “Allah'ı tanıyan ve tasdik eden fakat bir takım zaafalarını yenemediği için iman etmeyen kişilerin durumu”¹³⁵ şeklinde tarif edilmiştir.

Hız. Peygamber'e hayatı boyunca her türlü desteği veren, onu insan ve yeğeni olarak çok seven, İslamiyet'in yayılmaya başladığı Mekke Dönemi'nde, onu müşriklerin baskılarından koruyan, fakat atalarının dinine bağlı kalmak ve kureyşlilerin kınamasına muhatap olmamak için Hz. Muhammed(sav)'in Peygamber olduğunu kabul etmeyen amcası Ebu Talip'in küfrü bu türdendir.¹³⁶

Küfr-i Nifâk: Kişinin inanılması gereken şeyleri diliyle söylemesi fakat kalbiyle tasdik etmemesidir.¹³⁷ Başka bir ifadeyle, zâhiren inanır görünüp, kalben inkâr eden kişilerin durumu bu şekildedir.¹³⁸ Bu küfür çeşidinde münafıkların küfrü örnek verilebilir.¹³⁹

Bu küfre sahip olanlar Bakara suresinde şu şekilde tasvir edilmektedir: “İnsanlar içinde öyleleri vardır ki; Allah'a ve ahiret gününe inandık derler de

¹³² Çelebi, a.g.e., s. 62.

¹³³ el-Bakara, 2/89

¹³⁴ Hâdimî, a.g.e., s. 19.; Kılavuz, a.g.e., s. 41.; Çelebi, a.g.e., s. 61-62.

¹³⁵ Çelebi, a.g.e., s. 62.

¹³⁶ Çelebi, a.g.e., s. 62.

¹³⁷ Kılavuz, a.g.e., s. 42.

¹³⁸ Çelebi, a.g.e., s. 62.

¹³⁹ Kılavuz, a.g.e., s. 42,45.; Çelebi, a.g.e., s. 62.;

gerçekte iman etmiş değillerdir. Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Ancak sırf kendilerini aldatırlar da bunun farkında değillerdir. Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah onların hastalıklarını artırmıştır ve yalancılık ettikleri için kendilerini elem verici bir azap beklemektedir.’’¹⁴⁰

Nifak ve küfür birbirine yakın iki kavramdır. Aralarındaki fark, küfrün daha genel, nifakın ise daha özel olmasıdır. Dolayısıyla her nifak küfürdür, fakat her küfür nifak değildir. Yani her münafık kâfirdir, fakat her kâfir münafık değildir. Bu anlamda nifak, küfrün bir çeşidi olarak düşünülebilir.

Küfr-i Cehlî: Küfre neden olduğunu bilmeden bir sözü söyleme veya bir davranışı işleme, başka bir ifade ile zarûrât-ı diniyyeden birinin inkârını doğuracak bir söz veya davranışı sergileme demektir.¹⁴¹ Hesap günü cennet ehl-i cehenneme gönderilenlere, kendilerine buraya girmeye sevk eden günahların ne olduğunu sorduklarında onların: “Namaz kılmadıklarını, yoksulları doyurmadıklarını ve kendilerini günaha kaptıranlarla birlikte günaha daldıklarını ve hesap gününü yalanladıklarını¹⁴² söyleyecekleri bildirilmektedir. Benzer bir ifade şekli Maûn suresinde geçmekte ve dini yalanlayan ve yaptıkları ibadetten habersiz olanların acınacak durumda oldukları bildirilmektedir.¹⁴³ Bu küfür çeşidinde tam bir gaflet ve cehalet söz konusudur. Nitekim bu tür kişiler ibadetlerde tembellik göstererek, Allah'ın emir ve yasaklarını unutup nefislerinin isteklerine uyarlar.

Küfür, Hz Muhammed(sav)'in Allah'tan aldığı emir ve yasakları, bunlardan zorunlu olarak çıkan zarûrât-ı diniyyeyi kapsamaktadır. Kur'an- Kerim'de Allah'a meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmayanların; Allah'ın gönderdiği hükümleri reddedenlerin ve O'nun ayetlerini inkâr edenlerin¹⁴⁴ Allah'ı, Peygamberleri ve Kur'an-ı Kerim'i alay konusu yapıp küçümseyenlerin¹⁴⁵ küfre girecekleri ve ahirette hüsrana uğrayacakları beyan edilmiştir.

¹⁴⁰ el-Bakara, 2/8-10

¹⁴¹ Hadimî, a.g.e., s. 18.; Çelebi, a.g.e., s. 63.

¹⁴² Bkz. Müddessir, 74/42-46

¹⁴³ Çelebi, a.g.e., s. 63.

¹⁴⁴ Bkz. Nisa 4/150-151; el-Maide, 5/44; el-Ankebut, 29/47

¹⁴⁵ Bkz. Enbiya, 21/41

Küfür meselesi, Hz Peygamber'in hadislerinde de büyük bir önem arz etmektedir. Zan, öfke, yanlış bilgi, kızgınlık veya cehalet gibi sebeplerle müminleri tekfir etmenin tehlikelerine dikkat çekilmekle birlikte Müslümanları tekfir edenler,¹⁴⁶ Allah'tan başkasının adına yemin edenler,¹⁴⁷ kâhinlere başvurup onların verdikleri haberleri tasdik edenler,¹⁴⁸ Kur'an hakkında tartışanlar,¹⁴⁹ küfre rıza gösterenler¹⁵⁰ kâfir olarak nitelendirilmiştir.

Şimdi de konu ile ilgili olarak, dinî literatürde kullanılan bazı kavramlar açıklanacaktır. Bunlardan en sık kullanılanları, Şirk, Tekfir, İrtidâd ve İlhâd'dır.

1.2.1.Şirk

Lügatte “ortak kabul etmek” anlamına gelir.¹⁵¹ Rağıb el-İsfahânî(ö.430/1038), Müfredât adlı eserinde şirki, “büyük şirk” ve “küçük şirk” olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Büyük şirk: “Yüce Allah'ın bir şerîkinin, ortağının olduğunu doğrulamak, onaylamak veya bunun doğru olduğunu kabul etmektir.” Küçük şirk ise: “Bazı işlerde Yüce Allah'la birlikte O'ndan başkasını da dikkate almaktır.”¹⁵² Şirk ıstılahta, Allah Teâlâ'nın ulûhiyetinde, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek, onun şerîki olduğunu söylemektir.¹⁵³ Müşrikler Allah'ın ayetlerini, öldükten sonra dirilmeyi ve bunlara benzeyen birçok zarûrât-ı diniyyeyi inkâr ederler. Ayrıca müşriklerin esas itibariyle iman etmedikleri de haber verilmiştir.¹⁵⁴ Meseleye inkârcılık boyutundan bakıldığında şirkin de bir inkâr (küfür) çeşidi olduğu anlaşılacaktır.

Şirk ve küfür birbirine yakın iki kavramdır. Aralarındaki fark küfrün daha genel, şirkin ise daha özel olmasıdır. Dolayısıyla her şirk küfürdür fakat her küfür şirk değildir. Diğer bir deyişle, her müşrik kâfirdir fakat her kâfir müşrik değildir. Çünkü şirk yalnızca Allah'a, zât, isim ve sıfatlarına ortak koşma sonucu gerçekleşir.

¹⁴⁶ Ebu Davud, *Sünnet*, 15

¹⁴⁷ Buhari, *İman*, 112

¹⁴⁸ İbn Mace, *Taharet*, 121

¹⁴⁹ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, II/258

¹⁵⁰ Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 161

¹⁵¹ İsfahânî, a.g.e., s. 798.; İbn Manzûr, a.g.e., X/449

¹⁵² İsfahânî, a.g.e., s. 799.

¹⁵³ Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 259-263.; Kılavuz, a.g.e., s. 42.

¹⁵⁴ Bkz. Furkan, 25/9; Yasin, 36/7-10; Bkz. Hud, 11/19; el-Furkan, 25/11; Yunus, 10/15; Saffât, 37/13

Küfür ise küfür olduğu bilinen bir takım inançların kabulü ile gerçekleşir. Örneğin Mecûsilik'te olduğu gibi iki ilahın varlığından söz etmek şirk ve aynı zamanda küfürdür. Fakat melekleri inkâr etmek küfürdür fakat şirk değildir.¹⁵⁵

Allah'a şirk koşmak hiç şüphesiz günahların en büyüğüdür. Şirk ve küfrün asla affedilmeyeceği, Allah'a ortak koşmanın en büyük zulüm ve adaletsizlik olduğu Kur'an-ı Kerim'de şöyle bildirilmiştir:

“Şüphesiz ki Allah kendine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa gerçekten pek büyük bir günah uydurmuş olur.”¹⁵⁶

“Bir vakit Lokman(a.s.) oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrucuğum Allah'a ortak koşma, çünkü Allah'a ortak koşmak büyük bir zulümdür.”¹⁵⁷

Ayetlerden de anlaşıldığı gibi şirkin Yüce Yaratıcı tarafından bağışlanması söz konusu değildir. Şirk ile ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise şirkin çeşitleridir. Tevhîd anlayışına tamamen zıt olan şirkin beş çeşidi vardır:¹⁵⁸

✓ *Şirk-i İstiklâl*: İki müstakil ilah kabul edenlerin şirkidir. Mecusî ve Senevî'lerin şirki bu şekildedir.

✓ *Şirk-i Teb'iz*: Allah Teâlâ'nın bir olduğunu söylemekle birlikte, ilahlardan mürekkep olduğuna inananların şirkidir. Buna Hristiyanlıktaki “Teslis” inancı örnek verilebilir.

✓ *Şirk-i Takrîb*: Âlemin yaratıcısının bir olduğunu söylemekle birlikte, Allah'a yakın olabilmek amacıyla Allah katında aracı olsun diye, Allah'tan başkasına, Örn: heykellere, putlara... v.b. tapanların şirkidir. Buna ilk dönem cahiliyye Araplarının şirki örnek verilebilir.

✓ *Şirk-i Taklid*: Cahiliyye döneminden sonraki Araplarda olduğu gibi, önceki atalarını taklid ederek putlara Tanrı ismini verenlerin şirki bu çeşit bir şirktir.

¹⁵⁵ Kılavuz, a.g.e., s. 42.

¹⁵⁶ en-Nisa, 4/48

¹⁵⁷ Lokman, 31/13

¹⁵⁸ Kılavuz, a.g.e., s. 43.

✓ *Şirk-i Esbâb*: Kâinattaki her türlü kanunun Allah'ın yaratmasıyla değil de eşyanın kendi kendisinin gerçek sebebi ve yaratıcısı olduğuna inananların şirkidir. Tabiatçı ve maddeci filozofların şirki buna örnek verilebilir. Fakat sebepleri sonuçlara bağlayarak, her ikisinin de Allah'ın birliğine ve sebepleri yaratınca neticeleri yaratmanın Sünnetullah'tan olduğuna inanmak şirk çeşitlerinden biri değil, bilâkis tevhiiddir. Küfür meselesi ile ilgili dini terminolojide kullanılan kavramlardan biri de ilhâd ve irtidâttır. Şimdi bu kavramlar üzerinde durulacaktır.

1.2.2.İlhâd ve İrtidâd

İlhâd, lügatte “meyletmek, yönelmek, hakîkâten sapmak, anlamlarına gelir.¹⁵⁹ Terim olarak ise: “Allah'ın varlığını, birliğini veya dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında şüphe duymak, dini kuralları hafife almak, dinden çıkma sonucunu doğuracak inanç ve görüşleri savunmaktır.¹⁶⁰” Aynı kökten gelen mülhîd kelimesi ise ilhâda sapan kişi için kullanılır.¹⁶¹ Selefiyye ve Ashâb-ı Hadis gibi dini guruplar, bid'at veya dalâlete düşen bazı insanlara mülhîd deseler de esas itibariyle ilhâd, herhangi bir sebeple İslâm dininden çıkıp, başka bir dine veya kültüre mensup olmak demektir.¹⁶²

İlhâd ile yakın anlamlı bir terim olan irtidâd ise lügatte: “yüz çevirme, geri çevirme, döndürme, başka bir şeye dönme”¹⁶³ gibi anlamlara gelirken, terim olarak: “Bir Müslüman'ın İslâm dininden çıkması veya İslâm'dan vazgeçip başka bir dine girmesi”¹⁶⁴ anlamına gelmektedir. Aynı kökten gelen mürted kelimesi ise irtidâd eden kimse için kullanılmaktadır.¹⁶⁵ Kâfir ve mürted, küfür içinde bulunmak açısından benzerlik gösterebilir de mürtede uygulanan dünyevî hükümler, kâfire uygulananlardan farklı olmuştur. Mesela bir mürtedin bir gayrı müslim kâfir gibi zimmi¹⁶⁶ olmasına müsaade edilmez. Mürtedi, dinden dönmeye iten manevi bir

¹⁵⁹ İsfahânî, a.g.e., s. 1322.

¹⁶⁰ Çelebi, a.g.e., s. 64.

¹⁶¹ İsfahânî, a.g.e., s. 1322.

¹⁶² Çelebi, a.g.e., s. 64.

¹⁶³ İsfahânî, a.g.e., s. 609-610.; Bkz. İbn Manzur, a.g.e., IV/154

¹⁶⁴ Kılavuz, a.g.e., s. 44.; Çelebi, a.g.e., s. 64.

¹⁶⁵ Bkz. İsfahânî, a.g.e., s. 610.; Bkz. İbn Manzur, a.g.e., IV/154; Bkz. Eş'arî, a.g.e., s. 29.; Kılavuz, a.g.e., s. 44.; Çelebi, a.g.e., s. 64.

¹⁶⁶ “İslâm devletlerinin sınırları içerisinde yaşayan, cizye ödeyen ve devletin güvenliği altında bulunan gayrı müslimtebaâ”

sebeup veya bir Őuphe varsa öncelikle bu durum giderilmeye çalıŐılır. Akabinde kendisi yeniden İslâm'a davet edilir ve bu kimseye düşünme ve karar verme fırsatı dahi verilir. Bütün bunlara rağmen karar deęiŐtirmeyen mürtede ölüm cezası uygulanır.¹⁶⁷ Şayet herhangi bir sebeple öldürülmezse bu kişiye Müslüman muâmelesi yapılmaz, cenaze namazı kılınmaz, selam verilmez, Müslüman bir kadınla evlenmesine müsaade edilmez, kestikleri yenmez, Müslümana vâris olamaz ve Müslüman mezarlığına defnedilmez.¹⁶⁸

Mürtedin mürtet olmadan önceki ibadetleri ve sevapları yok olur fakat yeniden iman ederse –zengin ise– tekrar hacca gitmesi gerekir. Namazlarını ve oruçlarını kaza etmesine gerek yoktur, ayrıca zekâtlarını da tekrar vermesine gerek yoktur.¹⁶⁹

Kelam terminolojisinde küfür kavramının diğer bir uzantısı ise “tekfir” kavramıdır. Tekfir lügatte: “günahı, hiç işlenmemiş derecesine gelecek şekilde gizlemek ve onun üzerini örtmek”¹⁷⁰ demektir. Ayrıca, “birini küfre nispet etmek, onu küfre girmekle itham etmek”¹⁷¹ gibi anlamlara da gelmektedir. Tekfir kavramının kelam literatüründeki anlamı ise: Müslüman olduğu bilinen bir kişiyi, inkâr özelliği taşıyan inanç söz veya davranıŐlarından ötürü kâfir saymak demektir.¹⁷²

Kısaca özetlemek gerekirse, bu kavram, kullanımı açısından teolojik, politik ve ideolojik çağrışımları olan bir kavram olup, bunun sonucu olarak da küfür kavramının ve daha önemlisi iman kavramı hakkındaki tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olduğu için konumuz açısından önem arz etmektedir.

1.2.3. Tekfir Kavramının Ortaya Çıkışı, Dinî Ve Politik Boyutları

Tekfir kavramının ortaya çıkmasına sebep teşkil ettiği söylenen¹⁷³ pek çok hadis mevcuttur. Fakat bu meselenin teolojik zeminini oluşturduğu kabul edilen

¹⁶⁷ Bkz. Hâdimî, a.g.e. s. 24.; Kılavuz, a.g.e., s. 45.

¹⁶⁸ Kılavuz, a.g.e., s. 45.

¹⁶⁹ Hâdimî, a.g.e., s. 24

¹⁷⁰ İsfahânî, a.g.e., s. 1288.; İbn Manzur, a.g.e., V/145

¹⁷¹ İzutsu, a.g.e., s. 29.; Çelebi, a.g.e., s. 65.

¹⁷² Beyazizâde, a.g.e., s. 39.; Çelebi, a.g.e., s. 65.

¹⁷³ Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 249-250.; Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İst., 2008, s. 30.

hadis, “firka-i nâciye hadisi” olarak isimlendirilen ve çeşitli zeminlere oturtulmaya çalışılan hadistir. Bu hadisin en yaygın bilinen şekli şöyledir: “... Ümmetim 73 fırkaya ayrılacak; onlardan biri hariç, hepsi cehennemliktir ve o biri de benim ve ashâbımın yolu üzere olanlardır.”¹⁷⁴

Birçok âlim, çeşitli şekillerde rivayet edilen bu hadise dayanarak, kendi dönemlerine kadarki süreçte, fırkaları ve mezhepleri kendi düşüncelerine göre tasnif ederek, elde ettikleri 73 fırkayı farklı şekillerde formüle etme gayreti içinde olmuşlardır. Hatta bunlardan bazıları bu tasnif işinin de ötesine taşarak, kendilerince “hak mezhebi” belirlemeye çalışmışlardır. Bununla da yetinmeyip kendilerinin de ait oldukları “kurtuluşa erecek yegâne firka” olan “hak firka” olarak tanımlamışlar, kendileri dışındaki bütün fırkaları, dolayısıyla da onların müntesiplerini sapkınlık, bid’at veya küfürle itham etmişlerdir.¹⁷⁵ Hâlbuki söz konusu hadiste kurtuluşa erecek firkanın ismi açıkça belirtilmemiştir. Buna rağmen her mezhep mensubu kurtuluşa eren firkanın kendi fırkaları olduğunu iddia etmiştir.¹⁷⁶ Böyle bir iddia her firkanın, dolayısıyla her bir firka mensubunun, diğer fırkaları ve mensuplarını gayri meşru görmesine ve onları, küçük düşürücü isimlendirmelerle anmalarına yol açmıştır.¹⁷⁷ Örneğin “ehl-i hevâ” Allah’ın sıfatlarını askıya alanlar anlamında “Muattıla” veya “ümmetin Mecusisi”¹⁷⁸; Şîâ’yı da Rafizîler olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁷⁹ Ehl-i Sünnet kelamcıları kendi mezheplerini ise “ehlü’l-hakkve’l-istikame”, “ehlü’s-sünneve’l-hadis”, “ehlü’l-hakkve’l-ısbât” şeklindeki övgü dolu anlamlar içeren isimlerle anmışlardır.¹⁸⁰

Bu ve benzeri isimlendirmelerin, fırkaların kendileri dışındaki firka mensuplarını tekfir etmelerine sebep olduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu hadiste 72 firkanın cehenneme gireceği ve yalnız bir tanesinin kurtuluşa ereceği beyan edilmektedir. Bahsi geçen ve cennetlik olarak nitelendirilen firka-i naciyenin hangi

¹⁷⁴ Tirmizî, *İman*, 18; İbn Mâce, *Fiten*, 17

¹⁷⁵ Bağdâdî, a.g.e., s. 245-252.; Muammer, Esen, *Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları*, AÜİFD, Ank., 2011, 52:2 s. 98-99.; Sönmez, a.g.e., s. 30. (Ayrıca bkz. 179-183.); Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İst., 2010, s. 151-152.

¹⁷⁶ Esen, a.g.m., s. 98-99.; Sönmez, a.g.e., s. 30-31.

¹⁷⁷ Esen, a.g.m., s. 99.

¹⁷⁸ Esen, a.g.m., s. 98-100.

¹⁷⁹ Eş’arî, a.g.e., s. 48-49.; Esen, a.g.m., s. 98-100.

¹⁸⁰ Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 21, 249.; Bkz. Sönmez, a.g.e., s. 36.; Esen, a.g.m., s. 99-100.

fırka olduğu zikredilmemiş olmasına rağmen, bütün fırkaların kendilerini fırka-i naciye olarak kabul etmeleri ve bunun bir sonucu olarak da diğer fırkaları tekfir etmeleri muhtemel olmakla birlikte yanlış bir tutumdur. Çünkü bu mezhepler mevcut naslardan yola çıkarak birtakım yorumlar neticesinde bazı sonuçlara varmışlardır. Halis niyetlerle yapılan bu içtihatların yanlış olduğu düşünülebilir, fakat yapılan içtihatlar sebebiyle bir fırkanın tekfir edilmesi isabetli görünmemektir.

Tekfir kavramı inanç konularını bütün yönleriyle ele alabilecek bir kullanım alanına sahiptir. Örneğin nübüvvet konusundaki farklı yorumlar bazen bir mezhep mensubunun, başka bir mezhep mensubunu tekfir etmesine neden olabilmıştır.¹⁸¹ Aynı durum imamet konusu için de geçerlidir. Nitekim imamet konusundaki görüşleri dolayısıyla Şîî gurupların tekfir edildiği bilinmektedir.¹⁸² Görüldüğü gibi imanın esaslarından biri olmamasına rağmen imamet konusu gibi bazı meseleler tekfire konu olabilmıştır. Cisim, cevher ve âraz gibi kavramlar bile tekfire konu edilerek inanç sorunu haline getirilmiştir.¹⁸³

Sonuç olarak şu söylenebilir: Tekfir kavramı çerçevesinde meydana gelen tartışmalar sadece teolojik boyutla sınırlı değildir. Bu tartışmaların inanç konuları dışına taşması, meselenin siyasi ve ideolojik bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da mezheplerin veya mezhep mensuplarının diğer mezhepleri veya mezhep mensuplarını, inanç konularıyla hiç alakası olmayan konularda bile tekfir etmelerine zemin hazırlamış olup, söz konusu bu inanç dışı meselelere teolojik bir boyut kazandırılmaya gayret edilmiş ve yapılan tekfirler meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Tekfir kavramı teolojik alanda tartışılan bir konu olmanın dışında politik emellere hizmet eden bir araç olarak da kullanılmıştır. Dolayısıyla tekfir söylemi, iktidar-muhalefet ilişkisinde muhalefeti ortadan kaldırmanın bir dayanağı haline gelmiştir.¹⁸⁴

¹⁸¹ Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 149.; Bkz. Esen, a.g.m., s. 101.

¹⁸² Bağdâdî, a.g.e., s. 41.; Esen, a.g.m., s. 101-102.

¹⁸³ Esen, a.g.m., s. 102.

¹⁸⁴ Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 27-28.; Pezdevî, a.g.e., s. 292.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 76-77.

İslâm toplumunun büyük bir kısmını oluşturan Ehl-i Sünnet mezhebi, tekfir konusunda itidal bir yol izlerken, bazı radikal gurupların aşırıya kaçtıkları ve diğer gurupları tekfir ettikleri görülmektedir. İslâm tarihinde bu tutumun ilk temsilcileri Havâric ismiyle de anılan Haricîlerdir.¹⁸⁵

Haricîler, ibadetlerini aksatmayan ve onları büyük bir titizlikle yerine getirmeye çalışan kimselerdi. Fakat Haricîlerin içinde buldukları çevre ve sahip oldukları kültür, kişiliklerini kabalaştırmıştır. Bu sebeple de Haricî zihniyeti besleyen mezhep mensupları ortaya çıkmıştır. Hariciler sıffin savaşında Muaviye'ye karşı Hz. Ali'nin yanında yer alırken hakem olayının vuku bulmasından sonra, ihtilafın çözümü için Hz. Ali'nin hakeme başvurması sebebiyle onu tekfir etmişlerdir.¹⁸⁶ Bunun da ötesinde bu tutumundan vazgeçmesi gerektiğini, aksi takdirde küfre düşeceğini söyleyip ona başkaldırmışlardır.¹⁸⁷

Haricîlerin bu talepleri yerine getirilmeyince de Hz. Ali'nin tarafından ayrılıp ona karşı mücadeleye girişmişlerdir. İlk Haricîler diye adlandırılan el-Muhakkime'nin bu tavrı daha sonraları bu mezhebin temel taşı haline gelmiştir.¹⁸⁸

Haricîler amelin imandan bir cüz olduğunu, büyük-küçük günah işleyen herkesin küfre girdiğini, tevbe etmeden ahirete göçenlerin cehennemde ebedî kalacaklarını savunmaktadır. Hilafet konusunda ise halifenin ne kureyş kabilesinden ne de Ehl-i Beyt'ten olmasını zorunlu görürler. Bilâkis âdil ve ehil olan herkesin halife olabileceğini, halka zulüm yapan ve âdil olmayan halifeye ise isyan etmenin hak olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁹

Haricîlerin özellikle bahsi geçen iki görüşü, tekfir kavramı ile ilgili tartışmaların ortaya atılmasındaki en önemli etkenlerden birinin de imamet meselesi olduğunu göstermektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde, özellikle Hz. Osman'ın halifeliğinin son altı yılı ve sonrasında gerçekleşen tekfir hareketleri¹⁹⁰ bunun en açık

¹⁸⁵ Pezdevî, a.g.e., s. 193-194.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 77.; Çelebi, a.g.e., s. 66.

¹⁸⁶ Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 109-110.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 71-72.; Esen, a.g.m., s. 102-103.

¹⁸⁷ Şehristânî, a.g.e., s. 109.; Çelebi, a.g.e., s. 66.

¹⁸⁸ Bkz. Şehristânî, a.g.e., s. 110-112.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 171-173.; Çelebi, a.g.e., s. 66.

¹⁸⁹ Bkz. Eş'arî, a.g.e., s. 103.; Pezdevî, a.g.e., s. 194, 287-288.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 76-77.; Çelebi, a.g.e., s. 47-48.

¹⁹⁰ Bkz. Eş'arî, a.g.e., s. 29-32.; Esen, a.g.m., s. 104.

kanıtıdır. Özet olarak, tekfir kavramının, ideolojik ve politik boyutunun, imamet meselesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

1.2.4. Tekfirin Sakıncaları

İman sahibi birini tekfir etmek, son derece yanlış ve tehlikeli bir davranıştır. Bu davranış Hz Peygamber'in ifadesiyle:¹⁹¹ hedefindeki kişide bulunmadığı takdirde sahibine dönen bir ok veya geri tepmeli bir silah gibidir. Dolayısıyla iman konusunda kendisinden şüphe duyulan bir insan küfür ile itham edilmemelidir. Çünkü iman etmek nasıl ki içten gelen iradî ve kalbî bir eylem ise küfür de bu şekilde vuku bulan bir eylemdir.¹⁹² Yani iman gibi küfür de kalbî ve iradî bir meseledir. Kelam âlimleri, bu konuda: "Bir insandan yüzde doksan dokuzu küfre, yüzde biri de imana delâlet eden bir söz sadır olsa, bu sözü, o kimsenin imanını gösteren cihete yorumlanarak, söz konusu kişinin mümin olduğuna hükmolunur." demişlerdir.¹⁹³

Burada, küfürlerini açığa vuran kimseler elbette tekfir edilmelidir. Fakat içlerinde imandan hiçbir şey bulunmamasına rağmen, dış görünüşleriyle Müslüman olduklarını ortaya koyanlar da tekfir edilmemelidir.¹⁹⁴ Çünkü İslâm hukukuna göre tekfir edilen bir kimse, dünya hayatında İslâm topluluğunun Müslüman'a verdiği haklardan mahrum olur. Kendisine selam verilmez, selamı alınmaz, Müslüman bir kadınla evlenmesine müsaade edilmez. Eğer kâfir olarak ölürse cenaze namazı kılınmaz, cenazesi yıkanmaz, İslâm kabristanına defnedilmez. Böyle kimseler cehennemde ebedî kalıcıdır.¹⁹⁵ Durum böyleyken bir kimseyi tekfir etmek, hem dünya hem de ahiret hayatı açısından son derece sakıncalı bir davranıştır.

¹⁹¹ "Bir kimse diğerine (din kardeşine), 'kâfir' dediği zaman, bu ikisinden biri kâfir olur: Eğer dediği kimse kâfir ise, adam doğru söylemiştir; yok eğer itham edilen kâfir değilse, ona söylediği küfür sözü kendine döner (söyleyen kâfir olur)." Bkz. Buhârî, *Edeb* 73; Müslim, *İman* 111; Tirmizî, *İman* 16

¹⁹² Mâtürîdî, a.g.e., s. 574-575.; Bkz. Çelebi, a.g.e., s. 68.

¹⁹³ Çelebi, a.g.e., s. 68-69.

¹⁹⁴ Çelebi, a.g.e., s. 106.

¹⁹⁵ Bkz. Topaloğlu, a.g.e., s. 257-258.

Gazâlî(505/1111), küfrü “Muhammed Aleyhisselâmı Allah’tan getirip tebliğ ettiği şeyler hususunda tekzip etmek” olarak ifade etmekte ve tekzibi altı dereceye ayırmaktadır:¹⁹⁶

Bu derecelendirmeye göre:

1. İslâm’ın dışındaki dinlere mensup olanların kâfir oldukları Kur’an ile sabit olup bütün ümmetin bu konuda ittifakı vardır.

2. Peygamberlik makamını inkâr eden Brahman’larla Allah’ı inkâr eden Materyalistler de kâfir kabul edilmişlerdir.

3. Gazâlî Allah’ın ve nübüvvetin varlığını kabul etmekle birlikte dinin bazı nasları hakkında yanlış görüş beyan ettiklerinden dolayı İslâm filozoflarını üç noktada tekfir etmektedir: 1. haşrin cismânî olacağı görüşü 2. Allah’ın cüz-i nesne ve olayları bilmediği görüşü 3. kâinatın kadîm olduğu görüşü.

4. Nasların te’vilinde hataya düşen bütün fırkaların durumu içtihadı bağlıdır. Fakat elden geldiği kadar bu fırkaların tekfir edilmemesi gerekmektedir.

5. Hz. Muhammed’i açıkça inkâr etmekle birlikte onun getirdiği dinî buyrukları da inkâr etme yolunu seçenler kâfir olur.

6. Yalnızca icma ile sabit olmuş herhangi bir dinî kâideyi inkâr eden kimsenin durumu şüpheli olup, içtihadı göre değişir.

Gazâlî’nin bu derecelendirmesinden anlaşıldığı üzere, dinin esaslarını açıkça inkâr etmeyen kimse tekfir edilemez. Yani bir kişi inanç esaslarından birini, bir kaçını veya hepsini inkâr etmedikçe ve bunu açıkça söylemedikçe, ona kâfir denilemez. Nasların te’vilinde yanlış görüşler belirten fırkaların ve fırka mensuplarının durumu ise şüpheli olup müçtehidin zannına bağlı olduğundan bir firkanın başka bir fırkayı tekfir etmesi muteber değildir.

¹⁹⁶ Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî, *el-İktisad Fi’l-İtikâd*, (Neşr. İbrahim Agâh Çubukçu, Hüseyin Atay), Ank. 1962, s. 248-253.

1.3. İMAN İLE KÜFÜR ARASINDAKİ SINIR: FISK

Fâsık, lügatta, “taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belirli bir sınırı aşmak” anlamlarına gelmektedir. Nitekim Araplar, hurmaya kabuğundan çıktığı zaman fisk(f-s-k) adını vermişlerdir.¹⁹⁷

Terim olarak ise fisk, “şeriatın hükümlerini gözetme sorumluluğunu üzerine aldıktan ve onun otoritesini ikrâr ettikten sonra şeriatın hükümlerinin tümünü, ya da bir bölümünü uygulamayı ihmal etmek” anlamına gelmektedir. Fısk sözcüğü küfür kavramından daha genel anlamlıdır. Günahın azına da çoğuna da fisk denir. Aynı kökten gelen “fusûk” kelimesi ise “dinden çıkmak”, “itaatten ayrılıp ma’siyete (günahlara ve isyana) dalmak ve yine imandan küfre geçmek”¹⁹⁸ anlamlarına gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de fisk kelimesi kırk yedi yerde geçmektedir. Fıskın çoğulu olan “fusûk” ise yedi defa zikredilmiştir. Kur’an-Kerim’de fisk kavramının bazı ayetlerde imanın zıddı olarak, bazı ayetlerde dinin emirlerine itaatın karşıtı olarak ve bazı ayetlerde ise hidayet ve dalâlet kavramlarıyla ilişkili olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁹⁹ Fısk kelimesi özellikle “yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, hırsızlık yapmak, haksız yere adam öldürmek, zina etmek”²⁰⁰ kısacası küfür ve şirk dışındaki günahların işlenmesi hariç, kalan büyük günahların işlenmesi ve dinin temelini oluşturan esaslara itaat edilmemesi kastedilmektedir.²⁰¹

Konuya ilişkin ayet²⁰² ve hadisler²⁰³ incelendiğinde, fisk kavramının çoğunlukla şirk ve küfür dışındaki büyük günahlar için kullanıldığı anlaşılacaktır. Bu bağlamda büyük günah işleyen kişiye fâsık denilebilir.²⁰⁴ Yani mümin olduğu halde şirk veya küfür dışındaki büyük günahlardan herhangi birini işleyen kişi fâsık olmuş olur. Şirk ve küfrün bu günahlardan müstesna kılınmasının sebebi ise bu iki

¹⁹⁷ İsfahânî, a.g.e., s. 1140.; Bkz. İbn Manzur, a.g.e., II/1095-1096; Emin, Aşıkutlu, “Fısk”, DİA, İst., 1996, XIII/39

¹⁹⁸ İsfahânî, a.g.e., s. 1140.; Aşıkutlu, a.g.md., XIII/39

¹⁹⁹ Bkz. Aşıkutlu, a.g.md., XIII/39

²⁰⁰ Bkz. İzutsu, a.g.e., s. 55.

²⁰¹ Şâbûnî, a.g.e., s. 186.; Bkz. Aşıkutlu, a.g.md., XIII/39

²⁰² Bakara, 2/197; Nur, 24/4; Hucurât, 49/7, 11

²⁰³ Buhârî, *Edeb*, 44; Ebu Davud, *Salât*, 64; Müslim, *İman*, 38

²⁰⁴ Kılavuz, a.g.e., s. 47.

davranışın gûnahtan öte ve dinden çıkmaya sebebiyet vermesi hasebiyle gûnah kavramından çok farklı kavramlar olmasıdır. Diğer bir ifadeyle gûnah kavramı henüz imanını yitirmemiş, insanı dinden çıkaracak bir söz söylememiş veya bir davranış işlememiş kimse için söz konusu olabilecek bir kavramdır. Hâlbuki küfür ve şirk hareketleri insanı dinden çıkarttığından bu davranışları gerçekleştiren kişi için gûnah kavramının söz konusu olamayacağı söylenebilir.

İman, küfür ve fık kavramları arasında birbirleri ile ilişkileri ve farklılıkları noktasında analiz yapılacak olursa şu çıkarımlarda bulunulabilir:

İman, Hz Peygamberin getirdiklerinin hepsini tasdik; küfür ise bunları inkâr etmek demektir. Buna göre iman ile küfrü farklı kılan yegâne fark kalbin tasdikidir. Yani kişinin mümin veya kâfir olduğu ancak kalbin tasdiki veya inkârından anlaşılabilir. Şayet kişi Peygamberin getirdiklerini kalben tasdik ediyorsa mümin, inkâr ediyorsa da kâfirdir. Fakat kalbin tasdiki insanlar tarafından anlaşılamayacağından, ikrar ve ikrarı gösteren dinî görevleri yerine getirmek kalpteki imanın mevcudiyetinin bir göstergesi olarak kabul edilir.²⁰⁵ O halde kişinin iman veya inkârı ikrarından anlaşılacaktır. Çünkü “küfrün en belirgin alâmeti dinin temel esaslarından birini veya tamamını reddetmek yahut onları beğenmemek, önemsememek ve değersiz saymaktır.”²⁰⁶ Dolayısıyla kişi kalbi ile imanı tasdik etsin etmesin, şayet inandığını dili ile ikrar ediyorsa, İslâm dininde o kimse mümin kabul edilir. Aksine diliyle inkâr ediyorsa da kâfir kabul edilir ve ona göre muamele görür. Hz. Peygamber de ikrarın, iman açısından önemine vurgu yaparak “insanlar Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed(sav) onun elçisidir deyinceye kadar kendileriyle savaşmakla emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse can ve mal güvenliğine sahip olmuş olurlar...”²⁰⁷ buyurmuştur. Bu nedenle dili ile imanını ikrar ettiği sürece o kişi mümin kabul edilir.

Fık küfürden daha genel bir anlam ihtiva etmektedir. Buna delil olarak şu ayet gösterilebilir: “Kim bunlardan sonra nankörlük ederse, (Allah’ın nimetini örtüp

²⁰⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s. 568-569.; Pezdevî, a.g.e., s. 227.

²⁰⁶ Kılavuz, a.g.e., s. 40.

²⁰⁷ Buhari, *Cihâd*, 102

O'na itaat etmekten vazgeçerse), işte onlar fâsıkların ta kendileridir.’’²⁰⁸ Zikredilen ayet, fıskın küfrü de içine alan geniş kapsamlı bir sıfat olduğunu bildirmektedir.²⁰⁹ Konu ile ilgili olarak Râğıb el-İsfahânî, “fâsıkın kâfirden, zâlimin de fâsıktan daha kapsamlı olduğunu söylemektedir.’’²¹⁰

Fâsık bir kimse içinse mümin olduğunu ve inanç esaslarını tasdik ettiğini ikrar ettiği halde Hz. Peygamber'in getirdiklerine ittibâ etmemesi veya büyük günahlardan birini işlemesi söz konusudur. Fıskın küfürden ayrılan yönü, kalbinde imanı tasdik etse de etmese de imanını dili ile ikrar etmesidir. Fısk kavramının imanla ilişkisi hakkında farklı görüşler söz konusudur. Şimdi fısk kavramı ile ilgili çeşitli görüşler belirten İslâm fırkalarının konu ile ilgili değerlendirmeleri incelenecektir:

Haricî fırkalarından Ezârika'ya göre fısk sahibi kimse hem kâfir hem de müşriktir. Necedât'a göre ise nankördür, fakat müşrik değildir. Haricîler, namazın ancak fazilet sahibi olan bir Müslümanın arkasında kılınabileceğini, fâsıkın arkasında namaz kılmanın caiz olmadığını söylemişlerdir.²¹¹ Mu'tezile'ye göre ise fâsık, ne mümindir ne de kâfirdir. İkisinin arasında bir yerdedir(el-menzile beyne'l-menzileteyn). Mu'tezile Âlimlerinin çoğuna göre fâsık, tevbe etmediği takdirde Allah onu bağışlamayacaktır ve o kimse cehennemde ebedî olarak kalacaktır.²¹²

Bu konuda Eş'arî'lerin genel görüşleri şöyledir: “Büyük günah işleyen kimse kendisinde bulunan imanı sebebiyle mümin, işlediği büyük günah sebebiyle de fâsık'tır.’’²¹³ Bu kişi için tövbe kapısı açık olmakla birlikte günahkârdır ve işlediği günahın cezasını dünyadayken tövbe etmezse çekecektir. Fakat sonuç olarak kalbinde imanı bulunduğu için cennete gireceği rivayet edilir.²¹⁴ Konuya ayetler açısından baktığımızda ise örnek olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

²⁰⁸ en-Nur, 24/55

²⁰⁹ Metin, Özdemir, “Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'anî Bir Kavram: Fısk”, 1998, Sivas, s. 2.

²¹⁰ İsfahânî, a.g.e., s. 1140.

²¹¹ Bkz. Bağdâdî, a.g.e., s. 60, 63-64.; Şehristânî, a.g.e., s. 113-115.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 76-78.

²¹² Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/34-35, II/620-622; Şehristânî, a.g.e., s. 59-60.; Pezdevî, a.g.e., s. 193.; Nesefî, a.g.e., s. 110.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 147.

²¹³ Şehristânî, a.g.e., s. 96-97.; Bkz. Pezdevî, a.g.e., s. 193.

²¹⁴ Kılavuz, a.g.e., s. 47-48.

“Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı.”²¹⁵

“Eğer müminlerden iki topluluk birbiriyle savaşırsa aralarını bulup barıştırın.”²¹⁶

Yukarıda zikredilen ayetler irdelendiğinde fâsıkın kâfir değil mümin olduğu anlaşılacaktır. Birinci ayette adam öldüren kişilerden iman sahipleri olarak söz edilmektedir. İkinci ayette ise aynı şekilde savaşan insanlar için müminler ibaresi kullanılmıştır. Dolayısıyla Haricîler’in ve Mu’tezile’nin fâsık kâfirdir veya iman ile küfür arasında bir yerdedir şeklindeki söylemleri isabetli görünmemektedir.

Tüm bunlara binâen, fâsıkların özelliklerini, dünya ve ahiretteki durumlarını bildiren ayetler de bize onun müminin sıfatı olamayacağını gösteren kanıtlardandır. İzutsu, Tövbe Sûresinin 49-60. ayetlerinden, fâsıkların belli başlı niteliklerini ortaya koymuştur:

1. “Fâsıklar müminlerin tarafında olduklarına dair Allah’ı şahit tutarak yemin ederler. Bunu sadece Müslümanların askerî gücünden korktukları için yapmaktadırlar.”

2. “Kalben inançsızdırlar (kâfir) ve küfür içerisinde canları çıkana kadar böyle olmakta devam edeceklerdir.”

3. “Tabiatlarındaki küfrü, davranışları açığa vurmaktadır; namaza üşenerek gelmektedirler ve Allah yolundaki harcamalarını istemeyerek yapmaktadırlar. Bu konu ile ilgili olarak (Hz.) Muhammed'e "isteyerek de verseniz istemeyerek de verseniz, sizden kabul edilmeyecek, zira siz fâsıklarsınız" tebliğini yapması emredilmektedir.”

4. “Allah'tan daha fazla korkmaları için uyarıldıklarında da, “Bırak, beni alıkoyma!” demektedirler.”

5. “Eğer (Hz.) Muhammed'in başına iyi bir hal gelirse rahatsız olmakta, bir şer musallat olursa sevinmekte ve neşe içinde yanından ayrılmaktadırlar.”

²¹⁵ Bakara, 2/178

²¹⁶ el-Hucurat, 49/9

6. “Zekâtın dağılımı hakkında hep homurdanmaktadırlar; eğer kendilerine bir pay verilirse, memnun olmakta, verilmezse öfkelenmektedirler.”²¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de fâsıkın dünyadaki ve ahiretteki durumu açık bir şekilde belirtilmiştir. Allah onları günahlarından dolayı hidayete erdirmeyecektir.²¹⁸ Allah'ın onları kesinlikle affetmeyeceği haber verilmiştir.²¹⁹

Kısaca özetlemek gerekirse, fâsıkın günah işleyen müminler için kullanılan bir kavram olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda, fâsık kavramının, iman ile küfür arasında bir mertebede olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü kişi, helal kabul etmedikçe, bir günahı işlerse küfre düşmez, sadece fâsık olur. Yani o kimse, hala iman sahibidir. Dolayısıyla, Hariciler'in ve Mu'tezile'nin bu konudaki görüşleri, İslâm'ın özü ve Hz Peygamber'in mesajı ile örtüşmemektedir.

---

²¹⁷ Toshihiko, Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (Çev. Selahattin Ayaz), İst., 1991, s. 214-215.

²¹⁸ Bkz. Tevbe, 9/24; Saf, 61/5

²¹⁹ Bkz. Münafikûn, 63/6

İKİNCİ BÖLÜM

2.MU'TEZİLE VE EHL-İ SÜNNET'İN İMAN ANLAYIŞLARINA MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM

2.1. İMAN-BİLGİ MÜNASEBETİ

İman kavramı tarih boyunca, İslâm kelamcıları tarafından çeşitli şekillerde tarif edilmiş ve bu tarifler, akâid alanında bazı ihtilaflara sebep olmuştur. Bazı kelamcılar imanın tasdik olduğunu savunurken, bazıları da imanın ikrâr anlamına geldiğini savunmuşlardır. Bu ve benzeri görüşlerin yanı sıra, imanın bilgi(ma'rifet) anlamına geldiğini savunan kelamcılar da vardır.

İman kavramının doğru anlaşılması, Müslümanlar için büyük bir önem arz etmektedir.²²⁰ Bu başlık altında, iman bir bilgi çeşidi midir? Yoksa bilgiden başka bir şey midir? İman için bilgi şart mıdır? Şartsa bu bilgi nasıl bir bilgi olmalıdır? Değilse bilgi gerçekliğini nerden almaktadır? gibi sorular üzerinden, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in iman-bilgi ilişkisine dair görüşleri ele alınacaktır. İman-bilgi ilişkisini doğru anlamak ve çözümleyebilmek için, özellikle konuyla ilgili kullanılan kavramların açıklanması ve tahlil edilmesi gerekmektedir. Çünkü Yüce Allah kitabında, bazı kavramlara yeni anlamlar yüklemiş, bazılarını ise kendi anlamında kullanmıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bazı kavramların manaları daraltılırken, bazılarının manası ise genişletilmiştir. Dolayısıyla, bazı kelimeler konuların iyi anlaşılması için, bu ve benzeri konuların iyi bilinmesi, ayrıca işlenen konuya ilişkin kavramların iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

İman kelimesi Arap toplumunda çoğunlukla "tasdik" anlamında kullanılmıştır.²²¹ Kur'an-ı Kerim'de geçen çeşitli ayetlerde de iman kavramı yine tasdik anlamında kullanılmıştır.²²² Kelam ilminde yapılan iman tanımlarına bakıldığında, iki kavramın ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi:

²²⁰ Özcan, *Hanîfî, Mâtürîdiye Göre İman-İslâm-İhsan ve Küfür İlişkisi*, DEÜİFD, İzmir, 1994, VIII/180-185

²²¹ İsfahânî, a.g.e., s. 144.; Sâbûnî, a.g.e., s. 192.; Kılavuz, a.g.e., s.17

²²² Bkz. İbrahim, 14/4; Bkz. eş-Şura, 26/195

Mürcie, Cehmiyye ve Mu'tezile'nin, imanın bilgi olduğu yönündeki görüşüdür.²²³ İkincisi ise imanı, tasdik olarak tanımlayan Ehl-i Sünnet'in görüşüdür.²²⁴ Şayet Mu'tezile, Mürchie ve Cehmiyye'nin dediği gibi imanın bilgi anlamına geldiği kabul edilirse, burada “bilgi” kavramını analiz etmek yerinde olacaktır.

Kelamî ekollere bakıldığında, bilgi kavramının birçok farklı tarifi olduğu görülecektir. Fakat tezimizin konusu ile alakalı olması açısından sadece Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin yapmış olduğu bilgi tanımlarına değinilecektir.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu, bilgiyi “olduğu hal üzere malumu idrak etmek” şeklinde tarif etmişlerdir. Bunun dışında bazı Ehl-i Sünnet kelamcıları, bilgiyi, “malumu olduğu gibi bilmektir” şeklinde tanımlarken, bazıları da “malumun olduğu şekilde açıklanmasıdır” şeklinde tarif etmişlerdir.²²⁵ Mu'tezilî kelamcılardan Kâ'bi, bilgiyi “bir şeyin olduğu hâl üzere itikadı” şeklinde tanımlamıştır. Ebu Haşim el-Cubbâi de bu tanıma “nefsin itminanını” şart koşturmuştur. Mu'tezile'den Ebu Ali el-Cubbâi ise itikadın, tek başına bilgiyi tarif etmede yeterli olamayacağını savunmuş ve “itikadın zaruri veya istidlâlî bir delile dayanması gerektiğini” söylemiştir.²²⁶ Kadı Abdulcabbâr(ö. 415/1024) ise Ebu Haşim el-Cubbâi ve Ebu Ali el-Cubbâi'nin görüşünü reddetmiştir.²²⁷

Mu'tezile'ye göre bilgi iki çeşittir. Birincisi, duyular, elemeler ve lezzetlerde vuku bulan zorunlu bilgidir. Diğerisi ise, bir gayret ve çaba sonucu hâsıl olan, haber ve akıl yürütme ile meydana gelen, kazanılmış bilgidir.²²⁸ Mu'tezile, iman-bilgi anlayışı açısından haberî bilgiyi pek önemsememiştir. Onlara göre gerçek iman, akıl yürütme(istidlâl) sonucu oluşan imandır.²²⁹

²²³ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., II/630

²²⁴ Neseî, *Tabsıra*, II/404-406; Pessogna, J. Meric, *Akıl ve Dinî Tasdik*, (Çev. Adil Çifçi, A. Bülent Baloğlu), DEÜİFD, İzmir, 1994, VIII/448-449

²²⁵ Pezdevi, a.g.e., s. 32-33.

²²⁶ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/27; A.g.mlf., *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, (Tahk. İbrahim Medkûr, Tâhâ Hüseyin), Mısır, t.y., XII/13(Bu eser bundan sonraki dipnotlarda “*Muğnî*” şeklinde belirtilecektir.); Neseî, a.g.e., I/9

²²⁷ Abdulcabbar, a.g.e., XII/30

²²⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, I/26, 74, 82

²²⁹ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/26-27,74-82; A.g.mlf., *Muğnî*, IX/12, XI/327; Neseî, a.g.e., I/45-46

Ehl-i Sünnet, bilgi edinme yollarını üçe ayırmıştır. Bunlar; sağlam duyular, doğru haber ve aklın tefekkürüdür. Aklın tefekkürü de kendi içerisinde, zorunlu bilgi ve istidlâlî bilgi olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.²³⁰ Ehl-i Sünnet imanını, Mu'tezile gibi,²³¹ haberî bilgiyi çok da önemsemeyip, sadece istidlâlî dayandırmamıştır. Onlara göre haberî bilgi sonucunda oluşan iman gerçek imandır.²³² Ehl-i Sünnet'e göre bilgi, imanın bir unsuru kabul edilmiş, fakat tek başına bilgi de imanın mahiyeti için yeterli görülmemiştir.²³³ İmanın bir unsuru olarak kabul edilen bilgiden maksat, iman esaslarının tamamını bilmek veya onlar hakkında konuşabilmek şeklinde anlaşılmalıdır. Zira bazı insanlar iman esaslarını bildiği halde bunlara iman etmemektedir.

Matürîdî kelamcıları, imanı bilgi ile bir kabul etmemiştir. Onlara göre, esas olan tasdiktir. Tasdik gerçekleşikten sonra, akılla kavranamayan şeyler, imanın sıhhatine engel değildir.²³⁴ İmam Mâtürîdî, imanın bilgi olarak tarif edilmesine karşı çıktığı gibi, imanın bilgi ile bir tutulmasına da itiraz etmiştir. Onlara göre bilgi, imandan başka bir şeydir. Bilginin bulunduğu yerde iman bulunmayabilir.²³⁵ Nitekim Ehl-i Kitap, Hz Peygamber'in nübüvvetini gayet iyi bilmesine rağmen, onu tasdik etmemiştir.²³⁶ Sonuç olarak iman bilgi özdeşleştirilmesi, isabetli bir görüşü yansıtmamaktadır. Meseleye kelam ve mantık ilimleri çerçevesinde yaklaşıldığında, kelamdaki tasdik ile mantıktaki tasdik çok farklı olduğu görülecektir. Mantıktaki tasdik, zihni bir hükmü ifade ederken, kelamdaki tasdik, inanç, bilme, teslimiyet, güven, sevgi, samimiyet ve kesinlik gibi anlamları barındıran bir kavramdır.²³⁷ Dolayısıyla imanda delil olsa da olmasa da duygusal yönün ağır bastığı bir gerçektir.²³⁸

İman, bilmenin ötesinde bir durumdur. İman, bilgiden faydalanır fakat bilgi demek değildir. Şayet tasdik bilgi olsaydı, bilen herkesin tasdik etmesi gerekirdi ki

²³⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s. 45-50.; Pezdevî, a.g.e., s. 32.; Sâbûnî, a.g.e., s. 49-50.

²³¹ Kâdî Abdülcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, I/26-27

²³² Mâtürîdî, a.g.e., s. 47-48.; Pezdevî, a.g.e., s. 34.; Neseî, a.g.e., I/44-45; Sâbûnî, a.g.e., s. 49.

²³³ Mâtürîdî, a.g.e., s. 574-575.; Pezdevî, a.g.e., s. 223-224.

²³⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s. 574-575.; Pezdevî, a.g.e., s. 217.; Neseî, a.g.e., I/58; Sâbûnî, a.g.e., s. 170-171.

²³⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s. 574-575.; Neseî, *Bahru'l-Kelam*, s. 73.; Sâbûnî, a.g.e., s. 89.

²³⁶ Bkz. Bakara, 2/146

²³⁷ Hanîfî, Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, İst., 1997, s. 83-84.

²³⁸ Özcan, a.g.e., s. 89.

durum böyle değildir.²³⁹ Öte yandan iman ile bilgi arasında bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. İman bilgidен sonra ortaya çıkar. Yani iman bilginin sonucu olabilir fakat bilginin bizzat kendisi, iman olarak tarif edilemez. Sadece imana ulaşmada bir araç olarak kabul edilebilir.²⁴⁰ Mu'tezile'ye göre bilgi, doğrulanmış, kanıtlanmış inançtır. Dolayısıyla iman, istidlâlî bir yolla elde edilen bilgi olarak kabul edilmiştir.²⁴¹ Yani Mu'tezile, bilgiyi imanla, imanı da bilgi ile tarif etme yoluna gitmiştir.²⁴² Ehl-i Sünnet kelimcilerinden Ebu'l-Muîn en-Nesefî, bu görüşe karşı çıkararak şunları söylemiştir;

“Bilgi, ya duyuların ve aklın bedihi bilgileri gibi zarûrî, ya da istidlâlî olur. Halbuki halktan olan bir insan alemin hudûsuna, yaratıcının varlığına ve birliğine inanır fakat bunlar ne zarûrî olarak bilinen şeylerdir ne de o kimse bunları istidlâlî olarak bilir. Zîra halktan olan biri istidlâlînin nasıl yağılacağını bilemez. Dolayısıyla bu inanç bilgi olamaz.”²⁴³ Nesefî'nin bu görüşleri; halkın doğru inançlara sahip olduğu düşünülürse, Mu'tezile'nin tanımı gereği bunların bilgi kapsamına girmesi gerekir fakat bu inançlar, halk tarafından, bilgi edinme yolları ile elde edilmemiştir. Dolayısıyla bunların bilgi kapsamına giremeyecekleri ve bilginin inanç olarak tanımlanamayacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Burada dikkat edilmesi ve açıklanması gereken hususlardan biri de, halkın istidlâlî bilmemesinin söylenmesinden maksat, teknik anlamda bilmemektir. Nitekim her insanın orta düzey bir istidlâl yapabilecek yeteneği vardır.²⁴⁴

İmam Matürîdî, imanın bilgi ile eşdeğer olmadığını, savunmuş ve bunu Kitabü't-Tevhîd'inde şöyle açıklamıştır.

“Bütün peygamberler kalben bilinmediği halde onların tamamına inanmak mümkündür. Cenab-ı Hakkın şu beyanı da buna ışık tutmuştur: “Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, kalbi imanla dolu olduğu halde cebir altında tutulan kimse

²³⁹ Özcan, a.g.e., s. 86.

²⁴⁰ Adil, Bebek, *Matürîdî'de Günah Problemi*, İst., 1998, s. 74.

²⁴¹ Nesefî, *Tabsıra*, I/45

²⁴² Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/64,76-78

²⁴³ Nesefî, a.g.e., I/9

²⁴⁴ Bkz. Mert, Muhit, *Nesefî'de İman ve Bilgi İlişkisi*, Kelamda Bilgi Problemi Sempozyumu, Bursa, 2000, s. 3.

hariç...’’²⁴⁵ Şayet kişinin kalbinde iman namına marifetten başka bir şey bulunmasaydı, küfür onu izale edemez ve eklenen şart da bir mana taşımazdı. Kişi maruz kaldığı icbarı bertaraf etmek amacıyla, kendince doğru olanın dışında bir alternatif tercih etmiş görünebilir, evet icbarı izale etmek için ancak kalbinin imanla dolu olması şartı söz konusudur. Allah’ın Hz. İbrahim’e olan hitabı da buna benzemektedir: “Yoksa inanmadın mı? İbrahim, hayır inandım, fakat kalbim mutmain olsun dedi.”²⁴⁶ Burada Allah: “Benim haberime veya benim hakkımda bildiklerine inanmadın mı?” manasında hitap etmiş, İbrahim de “Hayır inandım” demiştir. Allah Teâlâ Hz. İbrahim’e “bilmedin mi” diye sormamıştır.’’²⁴⁷

Konuya geniş bir perspektiften bakılacak olursa, Mu’tezile²⁴⁸ ve Ehl-i Sünnet’in,²⁴⁹ imanı bir bilgi temeline dayandırdığı görülecektir. Bu iki kelam ekolünün zıt düştüğü nokta ise bilginin sağlamlığını oluşturan delilin yapısıdır. Mu’tezile, bilgi açısından, kalbin itminanını sağlayacak şeyin sağlam delile dayanması gerektiğini söylerken, Ehl-i Sünnet kelimcileri, bu konuda haberin yeterli ve sağlam bir delil sayılabileceğini savunmuştur. Burada ittifak edilemeyen nokta, Hz. Peygamber’in haberinin, iman için yeterli olup olmadığıdır. Bu konuda Mu’tezilî ve Sünnî kelimciler, görüşlerini güçlendirmek için bazı deliller ileri sürmüşlerdir. Mu’tezile’nin konuya ilişkin gerekçesi şudur;

“Allah’ın varlığı konusunda Rasûl’ün haberinin doğruluğunun tespiti de Allah’ı bilmeye bağlıdır.”²⁵⁰ Yani kişi öncelikle mantıksal bir çıkarımla Allah’ın varlığını, âlemin yaratılışını bilecek, daha sonra onun peygamber olarak gönderildiğini ve haber verdiği şeyleri doğru kabul edecektir. Mu’tezile’nin görüşüne göre, Peygamberin haberi ile işe başlamak, mantıksal açıdan yanlıştır. Çünkü bu şekilde çıkarımda bulunmaya çalışan biri, işe sondan başlamış olur ki bu da anlamsız bir çabadır. Dolayısıyla onlara göre Hz. Peygamber’in haberi, ilk aşamada bilgi ortaya çıkaran delil olmaktan uzaktır.²⁵¹ Onlar, Rasûlün, halifelerin ve müctehidlerin, akli

²⁴⁵ en-Nahl, 16/106

²⁴⁶ el-Bakara, 2/260

²⁴⁷ Matürîdî, a.g.e., s. 575.

²⁴⁸ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/64-76

²⁴⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s. 574.; Pezdevî, a.g.e., s. 33-34.

²⁵⁰ Bkz. Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/104-108; Neseî, a.g.e., I/41

²⁵¹ Bkz. Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/104-108; Neseî, a.g.e., I/45-46

istidlâlleri olmaksızın, iman eden herkesin imanını kabul etmelerini buna delil olarak gösterirler. Neseffî'nin konu ile ilgili şu sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır: "Allah Rasûlü delil getirmekten aciz olan toplumun imanını kabul etti. Oysa onlar dinin helal ile haramlarının delillerini de bilmiyorlardı, kıyas yapmayı da. Fikir mücadelesinde hasmının görüşünü çürütecek, onları susturacak hususları da bilmiyorlardı. Hz. Ebubekir, dinden döndükten sonra tekrar iman edenlerden aklî delil istemedi. İman edenlerin imanını hemen kabul etti."²⁵²

Meseleyi özetlemek gerekirse, konumuzun buraya kadarki kısmından anlaşılacağı üzere, Mu'tezile imanı istidlâlle kanıtlanmış, kesin bilgi olarak tanımlarken,²⁵³ Ehl-i Sünnet kelimcileri, imanı, Hz Peygamber'in getirdiği habere binaen oluşan tasdik olarak tarif etmişlerdir.²⁵⁴ Mu'tezile'ye göre, esas olan bilgidir. Onlar inancı, habere dayanan, fakat aklî delillerle doğrulanmamış, kesinlik arz etmeyen bilgi olarak tarif etmişlerdir. Yani onların nazarında iman denilince, akla, aklî delillerle ispatlanmış ve inkâr edilemeyecek kadar kesin bir bilgi gelir. Şayet bir bilgi aklî istidlâlle doğrulanmamışsa buna iman denemez.²⁵⁵ Buradan Mu'tezile'nin iman tanımı yaparken, İslâmiyet'in teslimiyetçi bir yapıya sahip olduğu, İslâm kelimesinin teslimiyetten geldiği gerçeğini göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Mu'tezile'nin istidlâl konusundaki bu denli ısrarcı tutumu anlamsız görünmektedir. Nitekim içinde basit bile olsa, istidlâl bulunan haber ile de kişi iman sahibi olabilir. Böyle bir iman ise bilgi ile değil, tasdik ile aynı anlama gelir.

2.2. İMAN-AMEL İLİŞKİSİ

İman-amel münasebeti, kelim ilminde genellikle amel imandan bir parça mıdır? Amel olmadan iman olur mu? veya büyük günah işleyen kimse dinden çıkar mı? gibi soruların cevapları üzerinden işlenmiştir. İslâm kelimcileri arasında, bu iki kavramın birbiriyle sıkı bir ilişki içinde oldukları konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Fakat bazı mezheplerin amelî imanın bir parçası olarak benimsemeleri, birtakım itikadî tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu itikadî tartışmaların ortaya çıkması, giriş bölümünde de belirtildiği gibi Sıffin

²⁵² Neseffî, a.g.e., I/41

²⁵³ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/64,76, II/630

²⁵⁴ Neseffî, a.g.e., 404-406

²⁵⁵ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/64,76-78; Bkz. Özcan, a.g.e., s. 79-84.

Savaşı'nda vuku bulan bir takım siyasi olaylara dayanmaktadır. Hâriciler'in itikadî bir mezhep olarak ortaya çıkması, "takfir" ve "tahkim" olayları ve sonrasında gelişen olaylar neticesinde, büyük günah işleyen kimsenin durumu tartışılmış ve böyle bir kimsenin imanı sorgulanmıştır. Büyük günah işleyen veya Allah'ın emirlerine itaat etmeyen kimse kâfir midir? Yoksa mümin midir? Bu soruların cevaplarını tartışan İslâm âlimlerinin düşünceleri incelediğimizde, karşımıza dört farklı görüş çıkmaktadır. Bu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür;²⁵⁶

- Böyle bir kimse kâfir ve müşriktir. Bu görüşün savunucuları Hariciler'dir.²⁵⁷

- Böyle bir kimse mümindir. Bu görüşün savunucuları Mürcie²⁵⁸ ve Ehl-i sünnet'tir.²⁵⁹

- Büyük günah işleyen kimse ne mümin ne de kâfirdir. İman ile küfür arasındadır. Bu görüşün savunucusu ise Mu'tezile'dir.²⁶⁰

- Hasan el-Basri, böyle bir kimsenin münafık olduğunu savunmuştur.²⁶¹

Görüldüğü gibi amelin imandan bir parça olduğunu söyleyip, günahkâr kimsenin kâfir, müşrik, münafık veya fâsık olduğunu savunan ekollerin yanı sıra, ameli imandan bir cüz kabul etmeyip, günahkâr kimsenin halen mümin olduğunu savunan ekoller de mevcuttur. Biz burada konumuzla alakalı olması açısından Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin görüşlerini ve dayandıkları delilleri açıklayıp, bu iki ekolü, iman-amel ilişkisi bağlamında mukayese edeceğiz.

Mu'tezile ekolüne göre amel imandan bir parçadır ve iman, dilin ikrarı, bilgi ve amelden ibarettir.²⁶² Mu'tezile'nin iman anlayışı incelendiğinde, onlar için amelin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Mesela yapılan iman tariflerinden biri "nafileleri değil, farz olan tâatleri yerine getirmek ve kötülüklerden sakınmak"²⁶³

²⁵⁶ Neseî, *Bahru'l-Kelam*, s. 69-70.; İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 55.

²⁵⁷ Eş'arî, a.g.e., s. 102-103.; Bağdâdî, a.g.e., s. 54.; Şehristânî, a.g.e., s. 110.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 77.

²⁵⁸ Şehristânî, a.g.e., s. 60.

²⁵⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s. 490-491.; Pezdevî, a.g.e., s. 193.; Neseî, a.g.e., s. 69.

²⁶⁰ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/34-35, II/614-620

²⁶¹ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/35; Sâbûnî, a.g.e., s. 159.; Ebu Zehra, a.g.e., s. 143.

²⁶² Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., II/628-630; Neseî, a.g.e., s. 69.; Kemal, Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, Ank., 1967, s. 221.; İzutsu, a.g.e., s. 196.; Sinanoğlu, a.g.md., XXII/213

²⁶³ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., II/628

şeklindedir. Diğer bir tanıma göre ise iman, “farz olsun nafîle olsun bütün tâatlerdir.”²⁶⁴ Mu’tezile, ameli imandan bir cüz kabul etmesine karşın, günahkâr kimseleri kâfir olarak nitelendirmemiştir.²⁶⁵ Onlara göre günahkâr kimse, halen “kelime-i şehâdet” ve bazı Salih ameller mevcut olduğundan, böyle bir kimse ne kâfir ne de mümindir.²⁶⁶ İman ile küfür arasında bir yeredir ki bu mertebeye “Menzile Beyne’l-Menzileteyn” denilmektedir.²⁶⁷ Mu’tezilî âlimler bu itibarla, günahkâr bir mümini fâsık olarak nitelendirmiştir.²⁶⁸ Onlar, amelin imandan bir parça olduğunu savunurken, ekseriyetle şu ayetleri kullanmışlardır:

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olur, zaten onlar çılgın bir aleve atılacaklar.”²⁶⁹

“Kim Allah’a ve Peygamberine baş kaldırır ve yasaklarını aşarsa, onun yeri temelli kalacağı cehennemdir.”²⁷⁰ Bu ve benzeri ayetleri kullanarak, büyük günah işleyen kimsenin dinden çıkmak üzere olduğunu savunan Mu’tezilî kelamcılara göre böyle bir kimse müminlerin yolundan gitmemiş olmakla beraber, kâfir de olmamıştır.²⁷¹ Dolayısıyla amel imandandır ve büyük günah işleyen kimse, yukarıdaki ayetlerde de belirtildiği gibi cehenneme girecek ve orada ebedi kalacaktır.²⁷² Onlara göre kişinin cehennemde ebedi kalması, imandan çıkmasıyla mümkündür. Diğer bir ifade ile ebedi cehennem, imandan çıkmış olanlar için vardır.²⁷³ Mu’tezile, görüşünü bu şekilde akıl ve mantık çerçevesinde açıklarken, sahabe ve tabiünden, fakih ve muhaddislerin yolunu takip eden, ayrıntıya girmeksizin iman eden²⁷⁴ Selefîyye’ye göre, amel imandan bir parçadır. İman, kalp ile tasdik, dile ile ikrar ve azalarla amel etmek demektir.²⁷⁵ Selef ulemasının bu görüşüne karşın,

²⁶⁴ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., II/628; Yüksel, a.g.e., s. 221-222.

²⁶⁵ Bkz. Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/34, II/634

²⁶⁶ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., II/614-616, 620

²⁶⁷ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/34-35, II/614-616; Pezdevî, a.g.e., s. 187-188.; Topaloğlu, a.g.e., s. 160-161.; Sinanoğlu, a.g.md., XXII/213

²⁶⁸ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/34-35, II/614-616; İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 63.

²⁶⁹ el-Enfâl, 8/38

²⁷⁰ en-Nisa, 4/14

²⁷¹ Pezdevî, a.g.e., s. 191-192.

²⁷² Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/34-35, II/614-618

²⁷³ Neseî, a.g.e., s. 69.

²⁷⁴ Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 152-157.

²⁷⁵ İbn Teymiye, a.g.e., s. 152-157.; Yüksel, a.g.e., s. 221.

Ehl-i Sünnet'in ekseriyetine göre, amel imandan bir cüz değildir.²⁷⁶ Onlara göre, büyük günah işleyen müminler tövbe etmeden ölseler de ebediyen cehennemde kalmayacaklardır. Bir mümin, helal kabul etmedikçe, işlediği günahtan dolayı kâfir olarak nitelendirilemez. Bu itibarla, büyük günah işleyen kimseden iman ismi kaldırılmaz. Çünkü bir müminin kâfir olmamakla beraber, günahkâr olması mümkündür. Günahlar insanın imanına zarar vermez.²⁷⁷ Sünnî kelamcılarının konuya ilişkin kullandıkları naslar şunlardır.²⁷⁸

“Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılınmıştır. Umulur ki Allah'tan hakkıyla korkarsınız”²⁷⁹ Bu ve benzeri ayetlerde, öncelikle iman zikredilmiş, daha sonra ameli gerektiren emir ve yasaklar bildirilmiştir. Sünnî âlimler, bu itibarla, amelin imandan başka bir şey olduğunu savunmuşlardır.

“İman edenler ve salih amel işleyenler”²⁸⁰ şeklinde bildirilen ayetlerde, amel imana atfedilmiş ve iman ile amel ayrı ayrı zikredilmiştir.

“Kim mümin olarak salih amel işlerse...”²⁸¹ ayetinde amelin kabul edilmesi için iman şartı öne sürülmüştür.

“Eğer müminlerden iki zümre birbirleri ile vuruşurlarsa...”²⁸² ayeti ise büyük günahla imanın bir kişide toplanabileceğini, her amelin imandan ayrı ve farklı bir şey olduğunu ortaya koymaktadır.

İmam Mâtürîdî'ye göre, amel imandan bir cüz değildir. Ona göre “Ey iman edenler!” hitabıyla başlayan bazı ayetlerde, amel noktasında eksik olan müminler uyarılmıştır. Fakat amel eksikliğine rağmen onlara mümin diye hitap edilmesi,

²⁷⁶ Ebu Hanîfe, *el-Vasıyye*, (Çev. Mustafa Öz), İst., 2013, s. 66.; Neseî, a.g.e., s. 69-70.; Sâbûnî, a.g.e., s. 171.; Beyâzîzâde, a.g.e., s. 128.; İsmail, Yörük, *Semerkandî'nin Belli Başlı Kelamî Görüşleri*, (Doktora Tezi), s. 204.

²⁷⁷ Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 55.; Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., s. 490-492.; Pezdevî, a.g.e., s. 193.; Neseî, a.g.e., s. 70.; Sâbûnî, a.g.e., s. 159.; Beyazizâde, a.g.e., s. 134-135.

²⁷⁸ Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., s. 491-495.; Bkz. Pezdevî, a.g.e., s. 199-204.; Yörük, a.g.e., s. 204.

²⁷⁹ Bakara, 2/183

²⁸⁰ Bakara, 2/277; Yunus, 10/9; en-Nisa, 4/59; Tevbe, 9/38; Hadid, 57/28; Hud, 11/23

²⁸¹ et-Taha, 20/112

²⁸² el-Hucurât, 49/9

amelin imandan olmadığını ortaya koymaktadır. Ona göre iman, tasdik demektir.²⁸³ Dilin ikrarı ise bu tasdik bir işaretidir. Bir kimsede tasdik ve ikrar varsa, o kişi mümin sıfatını kazanır.²⁸⁴

Eş'arîler'e göre iman, "Peygamberin getirdiği, zorunlu olarak bilinen her nesneye inanmaktır." Dolayısıyla amel imandan bir cüz değildir.²⁸⁵ Onlara göre ameli imandan saymak, "iman edip salih amel işleyenler" ve "iman edip, imanlarına zulmü karıştırmayanlar"²⁸⁶ şeklindeki ayetlere uygun düşmemektedir. Bu ayetlerdeki ifadeler, iman ile amel arasındaki yakın ilişkinin önemine vurgu yapmanın yanında, bu ikisinin birbirlerinden ayrı olduğunu da ortaya koymaktadır. Eş'arîler'e göre "iman edip salih amel işleyenler" ayetinde kullanılan atıf edatı, imanla amel ayrı olduğunu ve bu itibarla amel imandan bir cüz olmadığını, amel olmadan da iman olabileceğini ortaya koymaktadır.²⁸⁷

Selefîler, ilk dönemlerde imanın amelden olmadığını savunan Mürcîlere karşı çıkmış ve ameli imandan saymıştır. Fakat onlara göre her ne kadar imanda amelini yeri büyükse de ameli terk eden kimse fâsık mümin olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla günahkâr kimse halen mümindir.²⁸⁸ Meseleye büyük günah işleyen kimsenin, küfre düşüp düşmediği noktasından bakıldığında, Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin aynı safta olduğu görülmektedir. Nitekim ne Sünnî ne de Mu'tezilî kelamcılar, büyük günah işleyen kimsenin küfre girdiğini savunmamışlardır. Onlar, Haricilerin yaptığı gibi, günahkâr müminleri küfür ile itham etmemişlerdir. Mu'tezile her ne kadar Haricilerin, sistematik bir şekli veya onların devamı kabul edilse de bu konuda günahkâr kimsenin imandan çıktığını, fakat küfre girmediğini savunmuş, günahkâr mümini fâsık olarak nitelendirmiştir. Ama amelini imandan bir parça olduğu konusunda Haricilerle Mu'tezile ittifak halindedir. Ehl-i Sünnet mezhepleri açık ve net bir şekilde amelini imandan olmadığını belirtmiş ve aynı zamanda günahkâr mümini, iman dairesinde kabul ederek, iki anlamda da Mu'tezile'den

²⁸³ Matürîdî, a.g.e., s. 491-493.; Pezdevî, a.g.e., s.199-204.; Sinanoğlu, a.g.md., XXII/213

²⁸⁴ Bkz. Matürîdî, a.g.e., s. 566-572.; Sabûnî, a.g.e., s. 170-171.

²⁸⁵ Eş'arî, a.g.e., s. 238-239.; A.g.mlf., *İbâne*, s. 28-29,150.; Neseî, *Tabsıra*, II/406; Şehristânî, a.g.e., s. 96-97.

²⁸⁶ el-Kehf, 18/107

²⁸⁷ Bağdâdî, a.g.e., s. 278.; Sinanoğlu, a.g.md., XXII/213

²⁸⁸ Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 152-156.; Kutlu, a.g.e., s. 129.

ayrılmıştır. İmanı tasdik, ikrar ve bütün ameller olarak tarif eden selef uleması ise ameli imandan saymış, fakat günahkâr mümini iman çatısı altında kabul etmiştir.

Mu'tezile'ye göre büyük günah, kişiyi imandan çıkartırken,²⁸⁹ Selefilere göre bu mümkün değildir. Çünkü Selefilerin, ameli imandan bir parça kabul etmelerindeki maksat, olgun ve kâmil bir imana ulaşmaktır. Onlara göre imanın olgunlaşması için amel gereklidir. Bakımı olmayan bir ağacın meyve vermesinin mümkün olmaması gibi, amellerle süslenmeyen bir imanın da meyvesi az olur. Selef ulemasına göre, iman ile amel birbirlerini besler, biri diğerine takviye eder.²⁹⁰ Bu bakımdan Selefiyye ile Mu'tezile'nin iman-amel anlayışları, görünüşte aynı gibi görünse de esas itibariyle birbirlerinden çok farklıdır. Zira Mu'tezile fâsıkı iman dairesi dışında kabul ederken,²⁹¹ Selef uleması buna karşı çıkmıştır.²⁹²

Konuyu özetlemek gerekirse:

Mu'tezile'nin ameli imandan bir parça kabul edip, günahkâr müminin imandan çıktığını savunurken, imanın bir tasdik, benimseme veya baskı altında kalmadan bir şeyi kabul etmek olduğu gerçeğini atladığı anlaşılmaktadır. Esasen Mu'tezile'nin, imanı tarif ederken tasdiki zikretmeyip, onun yerine bilgiyi ön plana çıkarması, bu ve benzeri ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Nitekim imanı tasdik olarak tarif edenler, genellikle ameli imandan saymamışlardır.²⁹³ Sonuç olarak, Ehl-i Sünnet ulemasının konuya ilişkin düşünce ve görüşleri, oldukça mantıklı ve isabetli görünmektedir. Nitekim ameli imandan kabul etmek, İslâm toplumunda çemberi daraltmak anlamına gelir ki bu İslâm'ın özüne ve evrenselliğine ters düşmektedir. Bütün bunların yanında salih amellerle desteklenmeyen imanın, kâmil ve olgun bir iman olamayacağı da unutulmamalıdır. Amel ile imanın birbiriyle ilişkisi, beyin ile kalbin ilişkisi gibi düşünülmelidir. Zira vücutta kalp olmazsa, beyne kan gitmez ve beyin çalışmaz. Aynı şekilde beyin olmazsa da kalbin hiçbir hükmü yoktur.

²⁸⁹ Kâdı Abdülcabbâr, a.g.e., I/34, II/614

²⁹⁰ İbn Teymiye, a.g.e., s. 241.

²⁹¹ Kâdı Abdülcabbâr, a.g.e., I/34-35, II/614

²⁹² Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 241.

²⁹³ Kılavuz, a.g.e., s. 24-29.

2.3. İMANIN ARTMASI VEYA EKİİLMESİ

İman kavramını farklı şekillerde tarif eden İslâm kelamcıları, aynı zamanda imanın artması ve eksilmesi konusunda da bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Esasen imanın artıp eksilmesi meselesi, imanın mahiyetiyle ilişkili doğrudan ilişkili bir konudur. Diğer bir ifadeyle, imanın artıp eksilmesi, iman kavramı ile ilgili yapılmış çeşitli tariflerin ve bu konuda meydana gelen tartışmaların sonucunda ortaya çıkmış bir meseledir. Kelamî ekollerin bu konu ile ilgili görüşleri, onların iman-amel anlayışlarıyla doğru orantılı olmuştur. Nitekim iman tariflerinde ameli zikredenler, amelin artması sonucu imanın da artacağını, amelin terkiyle veya günah işlemekle de imanın eksilebileceğini savunmuşlardır. Diğer taraftan iman tariflerinde ameli zikretmeyenler, imanın artması ve eksilmesini kabul etmemişler, sadece imanın amelî yönünde artma veya eksilme olabileceğini söylemişlerdir.²⁹⁴

Matüridî kelamcıları²⁹⁵ Ebu Hanife ve ona tâbi olanlar,²⁹⁶ imanın artıp eksilmesi görüşünü kabul etmemişlerdir. Öte yandan imanın artıp eksilebileceğini savunan mezhepler de vardır. Bunların başında Eş'arî²⁹⁷ ve Mu'tezilî²⁹⁸ kelamcıları gelmektedir. Bunların dışında Ashâbü'l-Hadis,²⁹⁹ Selefîyye'den İbn Teymiye(ö.728/1328)³⁰⁰ de imanın artıp eksilebileceğini savunanlar arasındadır. Bu görüşü kabul edenlere göre iman, yapılan ibadetler ve işlenen salih amellerle artar, günah işlemek veya amelin terkiyle de azalır.³⁰¹ Bunların yanında imanın artabileceğini fakat azalamayacağını savunan, Mürcie'nin alt kolu Gassaniye de meseleye farklı bir boyut kazandırmıştır.³⁰²

Görüldüğü gibi imanın artıp eksilmesi meselesinde birçok farklı görüş mevcuttur. Fakat biz burada Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in konu ile ilgili görüşlerini ve dayandıkları delilleri, mukayeseli bir şekilde açıklamakla yetineceğiz.

²⁹⁴ İzutsu, a.g.e., s. 213-214.

²⁹⁵ Bkz. Pezdevî, a.g.e., s. 230.; Neseî, a.g.e., II/416; A.g.mlf., *Bahru'l-Kelam*, s. 67-68.; Sabunî, a.g.e., s. 174.

²⁹⁶ Ebu Hanife, a.g.e., s. 56.; Neseî, a.g.e., s. 67.; Beyazizâde, a.g.e., s. 130-131.

²⁹⁷ Eş'arî, *Makâlât*, s. 239.

²⁹⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *el-Muhtasar Fî Usûli'd-Dîn*, (Çev. Murat Memiş), İst. 2011, s. 146.

²⁹⁹ Eş'arî, a.g.e., s. 239.; Pezdevî, a.g.e., s. 219.; Neseî, a.g.e., s. 23.

³⁰⁰ Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 169.; Bkz. İzutsu, a.g.e., s. 220-227.

³⁰¹ Bkz. Eş'arî, *İbâne*, s. 29,150.; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 169-181.; Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, s. 34.

³⁰² Bağdâdî, a.g.e., s. 149.

Mu'tezile mezhebi, imanın artıp eksilebileceğini kanıtlamak için birçok ayet ve hadisi delil olarak göstermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:³⁰³

“İnananlar ancak o kimselerdir ki, ne zaman Allah'tan söz edilse, kalpleri korku ile titrer ve kendilerine her ne zaman O'nun ayetleri ulaştırılsa, imanları artar ve rablerine güven beslerler.”³⁰⁴

“İnananların imanlarını kat kat artmaları için kalplerine güven indiren³⁰⁵ O'dur.”

“İman etmiş olanlara gelince, (her inen sure) daima onların imanını artırmış ve onlar (Kur'an indikçe), sevinçlerinden birbirleriyle müjdeleşirler.”³⁰⁶

“Lâ ilâhe illallah deyip de kalbinde bir arpa ağırlığına iman bulunan kimse cehennemden çıkacaktır.”³⁰⁷

Mu'tezile'ye göre yukarıda zikredilen naslar, imanın artıp eksilebildiğine işaret etmektedir.³⁰⁸ Ehl-i Sünnet âlimleri ise böyle bir artma veya eksilmeyi kabul etmemiş, Mu'tezile'nin öne sürdüğü bu naslardan böyle bir sonuç çıkarmanın yanlış olduğunu savunmuştur. Onlara göre iman tasdikten ibarettir. Dolayısıyla imanda artma ve eksilme tasdik için söz konusu değildir.³⁰⁹ Sünnî âlimler, Mu'tezile'nin delil olarak kullandığı nasları şu şekilde yorumlamıştır ki bu yorumlar Mu'tezile'ye cevap niteliğinde olmuştur:³¹⁰

“İnananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine güven indiren O'dur” Ehl-i Sünnet kelimcilerine göre bu ayet, sahâbe hakkında inmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim ayet ayet inmiş ve sahâbe de inen her yeni ayeti tasdik etmiştir. Yani bir sonraki ayete iman etmeleri, bir önceki ayette gerçekleşmiş olan imanları üzerine ziyade olmuştur. Sonuç olarak her inen ayet, sahâbenin önceki imanını

³⁰³ Bkz. Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., s. 146.; Neseî, a.g.e., s. 67.

³⁰⁴ el-Enfâl, 8/2

³⁰⁵ el-Fetih, 48/4

³⁰⁶ et-Tevbe, 9/124

³⁰⁷ Buhârî, *İman*, 33

³⁰⁸ Bkz. Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., s. 146.

³⁰⁹ Pezdevî, a.g.e., s. 229.; Neseî, a.g.e., s. 67.; Bkz. A.g.mlf., *Tabsıra*, II/416-419; Sâbûnî, a.g.e., s. 174.; Beyazizâde, a.g.e., s. 130-131.

³¹⁰ Neseî, *Bahru'l-Kelam*, s. 67-68.

güçlendirmiştir. Dolayısıyla bu durum, sonraki insanlar için geçerli değildir. Çünkü artık vahiy kesilmiştir.³¹¹

“Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, ayetleri okunduğu zaman bu, onların imanını artırır.” Sünnî kelamcılara göre bu ayet, müminlerin sıfatlarıyla ilgilidir. Yani müminler Allah’a iman konusunda aynıdır. Fakat Allah’a itaatte farklı olabilirler. Diğer bir ifadeyle, müminler amel noktasında farklılık arz edebilirler. Zîra biri namaz kılar, diğeri kılmayabilir. Ama namazın farz olduğuna bütün müminler aynı seviyede inanır. Tövbe suresinin 124. Ayetinde geçen “imanlarını artırır” ibaresinden kastedilen ise yakîn anlamıdır. Burada artan şey, imanın kendisi değildir. Peygamberimizin “Lâ ilâhe illallah deyip de kalbinde bir arpa ağırlığıınca iman bulunan kimse cehennemden çıkacaktır.” anlamındaki hadis, Sünnî kelamcılar tarafından, amelî yön vurgulanarak yorumlanmıştır. Yani, onlara göre bu hadis, “kalplerinde amelden bir arpa ağırlığıınca hayır bulunan kimse cehennemden çıkacaktır” şeklinde anlaşılmalıdır.³¹²

Mu’tezile’nin konu ile ilgili, delil olarak öne sürdüğü naslar ve Ehl-i Sünnet’in bu naslara yapmış olduğu cevap niteliğindeki yorumlar irdelendiğinde, Mu’tezile’nin konuya ilişkin ayet ve hadisleri zâhirî anlamda yorumladığı, Ehl-i Sünnet’in ise bu nasları te’vil ederek, daha isabetli yorumlar yaptığı anlaşılmaktadır. Ehl-i Sünnet kelamcıları nasları yorumlarken, zâhirî anlamlara bağlı kalmamış ve ayetlerin iniş zamanını, dönemin şartlarını değerlendirmiş, sonuç olarak da imanda artma veya eksilme olamayacağına kanaat getirmiştir.³¹³

Ebu Hanîfe’ye göre de iman da artma eksilme olmaz.³¹⁴ O, konuyu şu şekilde temellendirmiştir: imanın artması ancak küfrün eksilmesi ile mümkündür. Aynı şekilde imanın eksilmesi de küfrün artması ile gerçekleşir. Dolayısıyla bir insan aynı anda hem kâfir hem de mümin olamayacağından, imanda artma-eksilme olmaz.³¹⁵ Ehl-i Sünnet âlimleri, amelleri imanın bir parçası olarak kabul etmediğinden, dinî görevlerin yerine getirilmesi ile imanın mahiyetinde bir değişiklik olmayacağı

³¹¹ Ebu Hanîfe, a.g.e., s. 56.

³¹² Neseî, a.g.e., s. 67-68.

³¹³ Neseî, a.g.e., s. 67-68.; Bkz. Beyazizâde, a.g.e., s. 130-132.

³¹⁴ Ebu Hanife, a.g.e., s. 56.; A.g.mlf., *el-Vasıyye*, s. 65.; Beyazizâde, a.g.e., s. 130.

³¹⁵ Ebu Hanife, a.g.e., s. 65.; Beyazizâde, a.g.e., s. 130.

düşüncesini savunmuşlardır. Onlara göre ibadetlerin yerine getirilmesi, iman, mahiyeti itibariyle değil de sıfatı yönüyle artırır.³¹⁶ Çünkü ibadetler imanın aslından değildir.³¹⁷

Ebu Hanîfe, *Fıkhu'l-Ekber*'inde bu konuyu açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır:

“Müminler iman ve tevhid konusunda müsâvîdirler. Fakat amel itibariyle birbirlerinden farklıdır.”³¹⁸ İmanın artması sadece inanılacak hususların artması ile mümkün olur ki bu ancak Hz Peygamber dönemi için söz konusudur. Nitekim o dönemde insanlar önce Allah'ın varlığına inanmışlardır. Daha sonra ayetler inanmaya başladıkça, inanılması gereken hususlar arttı ve bu şekilde iman (iman edilmesi gereken hususlar) da artmış oldu.³¹⁹ Diğer bir ifadeyle, Ehl-i Sünnet anlayışında imanda kemiyet açısından bir artma veya eksilme söz konusu değildir. Fakat keyfiyet açısından imanda artma-azalma olabilir. Yani inanılması gereken konularda imanda artma-azalma olmamasına karşın, iman niteliği açısından bir artış veya azalma söz konusu olabilir.³²⁰

Konu özetlenecek olursa şunlar söylenebilir:

Mu'tezile, iman artıp eksilebileceğini kabul etmiş³²¹ ve söz konusu ayetleri akıl süzgecinden geçirmeyip, onları zâhirî anlamlarına takılmıştır. Ehl-i Sünnet'e göre ise iman, tasdik anlamına geldiğinden, onun aslında bir artma-azalma olmaz. Fakat yapılan ibadetler ve tâatler neticesinde iman, sıfat yönüyle artabilir. Aynı şekilde işlenen kötü ameller neticesinde iman, sıfat yönüyle azalabilir. Amel imandan bir parça olmadığına göre, imanın aslında bir değişiklik olmaz.³²² Söz konusu iki mezhebin konuyla ilgili yapmış olduğu değerlendirmeler incelendiğinde, Mu'tezile'nin, ayetlerin iniş zamanını, dönemin şartlarını ve iniş nedenini göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. Zîra bir ayet veya hadis, sadece metin üzerinde

³¹⁶ Pezdevî, a.g.e., s. 230.; Sâbûnî, a.g.e., s. 174.

³¹⁷ Ebu Hanife, a.g.e., s. 66.; Pezdevî, a.g.e., s. 224-225.; Neseî, *Tabsıra*, II/417; Sâbûnî, a.g.e., s. 171.; Beyazizâde, a.g.e., s. 128.

³¹⁸ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, s. 56.

³¹⁹ Neseî, *Bahrü'l-Kelam*, s. 67-68.; Bkz. Sâbûnî a.g.e., s. 174.

³²⁰ Kılavuz, a.g.e., s. 34-35.

³²¹ Bkz. Kâdî Abdalcabbâr, a.g.e., s. 145-146.

³²² Kılavuz, a.g.e., s. 27, 34-35.

değerlendirilmemelidir. Sünnî kelimciler konuyu işlerken, bu hususları göz önünde bulundurmuş ve doğal olarak daha sağlıklı ve isabetli görüşler ortaya koymuştur.

2.4. İMANDA İSTİSNA MESELESİ

Bu bölümde ele alınacak konu, kelim ilminde “imanda istisna meselesi” olarak bilinmektedir. İstisna, kelime anlamıyla “bir şeyi dışarıda tutmak”³²³ demektir. Fakat bu kavram kelim literatüründe, “Ben müminim inşaallah” manasında kullanılmıştır. İstisna meselesi, “ben müminim” ifadesine kısa bir ibare (inşaallah) eklenerek, bu ifadenin şartlı bir biçime sokulmasıdır.³²⁴ Buradaki temel sorun, kişinin “ben müminim” diye itikadını doğrudan mı ifade etmesi gerektiği, yoksa “ben müminim inşaallah” demek suretiyle, kendi itikadını Allah’ın iradesine dayalı olarak mı ifade etmesi gerektiğidir.³²⁵ Bu konudaki görüşler üç noktada toplanır. Bunlardan birincisi, müminin gerçekten mümin, kâfirin gerçekten kâfir olduğu, iman ve inkârda şüphe olmayacağı³²⁶ ayetinden hareketle, imanda istisnanın kabul edilmediği görüşüdür. Mâtürîdîye³²⁷ ve bazı Mu’tezili kelimcilerin görüşü bu yöndedir.³²⁸ Onlara göre cümledeki istisna edatı, anlama şüphe katmıştır ve bu şüphenin kaldırılarak “ben müminim” denilmesi gerekmektedir.³²⁹ Konu ile ilgili ikinci görüş ise Eş’arîlere aittir. Onlara göre “ben inşaallah müminim” demek, caiz olmanın ötesinde vaciptir.³³⁰ Çünkü Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de, “Hiçbir şey için yarın yapacağım deme, inşaallah (demen) hariç”³³¹ buyurmuştur. Dolayısıyla kişinin “ben gerçekten müminim” diyebilmesi için, imanlı bir şekilde yaşayacağını ve bu şekilde öleceğini yakînen bilmesi gerekir. Bu da mümkün olmayacağına göre, kesin hüküm vermekten kaçınmak ve kişinin kendi akıbetini, ilâhi ilim ve iradeye teslim etmesi gerekmektedir.³³² Üçüncü ve son görüşe göre ise, kişi tasdik ve ikrar açısından imanda istisnayı terk etmelidir, fakat işlenen amellerin Allah katında kabul edilmesi ve sahip olunan imanın kemal mertebesinde bir iman olup olmadığının bilinmemesi

³²³ İsfahânî, a.g.e., s. 296.; Bkz. İbn Manzur, a.g.e., I/358

³²⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s. 585-586.

³²⁵ İzutsu, a.g.e., s. 237.

³²⁶ Bkz. el-Enfâl, 8/74

³²⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s. 585.; Neseî, a.g.e., s. 65.; A.g.mlf., *Tabsıra*, II/423-424; Sâbûnî, a.g.e., s. 175.

³²⁸ Neseî, *Bahru’l-Kelam*, s. 65.; A.g.mlf., *Tabsıra*, II/423-424

³²⁹ Neseî, *Bahru’l-Kelam*, s. 65.

³³⁰ Eş’arî, a.g.e., s. 91.; İzutsu, a.g.e., s. 238.

³³¹ el-Kehf, 18/23-24

³³² İlyas, Üzüm, “İstisna (Kelâm)”, DİA, İst., 2001, XXIII/392-393

sebebiyle, imanda istisna tavsiye edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, bu görüşe göre şart edatı istikbâl için câiz, hâl için câiz değildir.³³³ Mu'tezile'nin büyük çoğunluğu, Matüridilerle aynı görüşü paylaşmıştır. Böyle bir durumda Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'yi, istisna meselesinde bir bütün olarak mukayese etmek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple, tezimizin bu bölümünde, Ehl-i Sünnet çatısı altında kabul edilen mezheplerin ve Mu'tezile'nin, konuya dair görüşleri müstakil olarak değerlendirilecektir.

Şart edatının câiz olmadığını savunan birinci gurubun konuyla ilgili delilleri şu şekilde sıralanabilir:³³⁴

“İnananlar, ancak Allah'a ve Peygamberine inanmış, sonra şüpheye düşmemiş...”³³⁵ Bu ayetten anlaşılacağı üzere Allah Teâlâ, imana şüphenin karışmaması gerektiğini, ancak bu konuda kararlı ve hassas davrananların mümin olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Kur'an'da insanlara, “Allah'a iman ettik”³³⁶ demeleri emredilmiştir. Yani Yüce Yaratıcı, insanlardan, şüpheye yer veren istisna edatını kullanmalarını istememiştir.

İmanda istisna, insanların şüphe içerisinde buldukları düşüncesini beraberinde getirir. İman ise kesin tasdik ve ikrardan ibarettir. Dolayısıyla bunlara göre, şüphe anlamı içeren hiçbir söze itibar edilmez. Bu sebeple “Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna inşallah şahadet ederim” demek de câiz değildir. Bilindiği gibi şart edatı kesin olarak bilinen hususlarda değil, şüphe edilen konularda kullanılır. Kişinin imanı, ölene kadar devam eden bir süreci kapsadığından, istisna edatı terk edilmelidir.³³⁷

Ebu'l-Muîn en-Neseî, konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Kalbî tasdik olunca imanın gerçekten var olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Dolayısıyla kişinin Allah'ın varlığını kalbi ile tasdik ettiği halde istisna edatını kullanması, Ayakta olduğu halde “inşallah ben ayaktayım”, oturduğu halde

³³³ Üzüm, a.g.md., XXIII/392-393

³³⁴ Matüridî, a.g.e., s. 585-590.; Neseî, *Tabsıra*, II/423

³³⁵ el-Hucûrât, 49/15

³³⁶ el-Bakara, 2/136

³³⁷ Bkz. Neseî, *Bahru'l-Kelam*, s. 65-67.; Üzüm, a.g.md., XXIII/392-393

“inşallah ben oturuyorum” demesine benzer. Bu ise anlamsız bir sözdür. Kişi gerçekten inanmış ise o zaten mümindir. “Ben inşallah müminim” demesine gerek yoktur... Bu söylediğimizin delili şu ayetlerdir: “Rasul ve müminler kendisine indirilene iman ettiler”³³⁸, “Ya rabbi! Biz çağırıcının sesini işittik ve inandık”³³⁹, “İnandık deyiniz”³⁴⁰ bu ayetler de gösteriyor ki kişi imanını açığa vurabilir ve imanlı olduğunu açıklayabilir.”³⁴¹

İstisna meselesinde Eş’arîlere göre şart cümlecîği, insanın son haline izafeten zorunludur. İnsan, içinde bulunduğu zaman diliminde, nasıl öleceğini, birkaç dakika sonra ne olacağını veya başına neler geleceğini bilemez. Dolayısıyla kullanılan şart edatı “ben inşallah mümin olarak öleceğim” şeklinde anlaşılmalıdır.³⁴² Esasen şart edatının kullanılmasını câiz görmeyenler, bu durumun istikbâl için câiz olabileceğini söylemişlerdir. Ebu Hanîfe’ye göre de “İnşallah mümin olacağım.” gibi cümleler, istikbâl ile ilgili olduğundan câizdir.³⁴³

İstisna meselesinde üçüncü gurubu temsil edenlere göre, kişi tasdik ve ikrar açısından imanda şart edatını kullanmamalı, fakat işlenen salih amellerin Allah katında kabul edilmesi ve kemâle ermiş bir imanın gerekliliği açısından, şart edatının kullanılması câizdir. Bu grubun delileri şunlardır:³⁴⁴

✓ Peygamberimizin Müslümanlar arasında kendisinin takva açısından en üstün olduğunu belirtirken, Allah katındaki durumu ile ilgili kesin bir ifade kullanmamış, ayrıca öleceğini yakînen bildiği halde, kabristanda “Biz de inşallah size katılacağız” şeklinde dua etmiştir. Anlaşıldığı üzere, kâinatın efendisi, gerçekliği kesin olarak bilinen konular hakkında bile şart edatını kullanmayı tercih etmiştir.

³³⁸ el-Bakara, 2/258

³³⁹ Âli İmran, 3/193

³⁴⁰ el-Bakara, 2/136

³⁴¹ Neseî, *Tabsıra*, II/423

³⁴² Bkz. Eş’arî, a.g.e., s. 91.; İzutsu, a.g.e., s. 241-242.

³⁴³ Ebu Hanife, a.g.e., s. 65.; A.g.mlf., *el-Fıkhü'l-Ebsat*, (Çev. Mustafa Öz), İst., 2013, s. 40-41.; İzutsu, a.g.e., s. 239.; Beyazizâde, a.g.e., s. 125-128.; Bkz. Üzüm, a.g.md., XXIII/393

³⁴⁴ Bkz. Üzüm, a.g.md., XXIII/393

✓ İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden ibarettir. İşlenen güzel amellerin, Allah katında kabul edilip edilmediği bilinemeyeceğinden, istisnayı kullanmak gereklidir.

✓ Şayet kişi imanda şart edatını kullanmıyorsa, kendini temize çıkarmış ve cennet ehlinde saymış olmaktadır. Oysaki Allah, insanların kendilerini temize çıkarmalarını yasaklamıştır. “Sizi yoktan var ederken ve siz annelerinizin karnında cenin halinde iken, sizleri çok iyi bilen O’dur. Kendinizi temize çıkarmayın, O sakınanı çok iyi bilir.”³⁴⁵ Ayetten de anlaşıldığı gibi kişinin kendisi hakkında kesin hüküm vermesi doğru değildir. Fakat imanda istisna yapmak, sadece amel açısından, hassas bir ifade kullanmayı ve kötü bir akıbetten korkmayı temsil eder. Yoksa istisna yapmak, inançtan şüphe duyulduğu anlamına gelmez.

Konuyu özetlemek gerekirse, imanda istisna meselesi, İslâm mezhepleri arasında ittifak edilemeyen konulardan biridir. Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile, istisna meselesinde tam olarak ayrılığa düşmemekle birlikte, bu konuda ittifak da etmemişlerdir. Zira Matürîdîler imanda istisnayı reddederek, muarız olan Mu’tezile ile aynı görüşü paylaşmış, öte yandan Eş’arîler bunu vacip olarak telakki etmişlerdir. Selefler ise Mâtürîdîlerle Eş’arîlerin ortasını bulup, imanda istisnayı, istikbâlde câiz görmeye beraber, hâlde görmemişlerdir.

Mâtürîdîlerin de dediği gibi, şartlı ve şüpheli bir imandan bahsetmek anlamsızdır. Bir mümin imanını şek ve şüpheye mahal vermeyecek şekilde ifade edebilmelidir. Bu durum, kendini temize çıkarma veya cennete gideceğinden emin olma şeklinde anlaşılmalıdır. İman, bir akit niteliği taşımaktadır. Fakat imanda yapılan istisna, bu akdi bozar.³⁴⁶ Nitekim istisna, zanlı ve şüpheli konularda kullanılır ve kesin olarak bilinen konularda söz konusu değildir.³⁴⁷ Dolayısıyla imanda şart edatını kullanmak, kesin bilgidен oluşan imanda, şüphe ve zan manasına gelebileceğinden, istisnayı kaldırıp “Ben gerçekten müminim” demek daha isabetli görünmektedir.³⁴⁸

³⁴⁵ en-Necm, 53/32

³⁴⁶ Bkz. Matürîdî, a.g.e., s. 585-590.

³⁴⁷ Matürîdî, a.g.e., s. 587-390.

³⁴⁸ Bkz. Matürîdî, a.g.e., s. 585-590.; Sâbûnî, a.g.e., s. 175.; Beyazîzâde, a.g.e., s. 125-128.

2.5. İMAN-İSLÂM İLİŞKİSİ

İslâm kelimesi lügatte, “itaat etmek, boyun eğmek, bağlanmak, teslim olmak, esenlikle kalmak, kurtuluşa ermek, ihlaslı olmak, teslim etmek ve barışmak”³⁴⁹ gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise, Allah’a itaat etmek, O’nun emirlerine boyun eğmek, Hz. Muhammed’in Allah’tan aldığı emir ve yasakların, hepsini kabul etmek demektir.³⁵⁰ İmam Matürîdî, İslâm kavramını açıklarken, kelimenin lügat anlamını ve tevhid ilkesini ön plana çıkarmıştır: “Kişinin bütünüyle varlığını ve her şeyini tam bir kulluk statüsü içinde, Allah’a teslim etmesi ve bu konuda O’na hiçbir ortak koşmamasıdır.”³⁵¹ Neseî’ye göre ise iman, “Nefsini tümüyle Allah’a teslim etmek” demektir.³⁵²

Kur’an-ı Kerim’de islâm kelimesi bazen iman kavramı ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bunun yanında bu iki kavramı birbirinden anlam itibariyle ayıran ayetler de mevcuttur.³⁵³ Bu durum İslâm mezhepleri arasında, iman ile islâm kavramlarının aynı manayı taşıyıp taşımadıkları konusunda bazı tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar, iki farklı anlayışı meydana getirmiştir. Bunlardan birincisi, iman ile islâm kavramlarının farklı anlamlar taşıdığı yönündeki anlayıştır. Bu görüşü benimseyenler de kendi aralarında ikiye bölünmüştür. Selefler, iman kavramının islâm kavramından daha geniş bir anlam taşıdığını ve dolayısıyla imanın islâmı kapsadığını savunurken,³⁵⁴ Eş’arî³⁵⁵ ve Mu’tezilî³⁵⁶ kelamcılar da islâmın imanı kapsadığını savunmuştur. Çünkü onlara göre kelime-i şehadet, imanı tarif etmektedir. Bu anlayışa göre her mümin Müslümandır fakat her Müslüman mümin değildir.³⁵⁷

İkinci görüşe göre ise iman ve islâm, birbirinden ayrılmaz iki kavramdır. Bu kavramlar her ne kadar lügatte farklı anlamları ihtiva etse de dinî terminolojide aynı

³⁴⁹ Bkz. İsfahânî, a.g.e., s. 746.; İbn Manzur, a.g.e., XII/293; (Geniş bilgi için bkz.) Mustafa Sinanoğlu, “İslâm”, DİA, İst., 2001, XXIII/1-2

³⁵⁰ Eş’arî, *Makâlât*, s. 239.; Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., s. 591-593.; Pezdevî, a.g.e., s. 231.; Sâbûnî, a.g.e., s. 193.; İbn Teymiye, a.g.e., s. 259.; Beyazizâde, a.g.e., s. 38.; İzutsu, a.g.e., s. 77-79.

³⁵¹ Matürîdî, a.g.e., s. 593.

³⁵² Neseî, a.g.e., II/425

³⁵³ Bkz. Yunus, 10/84; el-Hucûrât, 49/14; ez-Zariyât, 51/35; en-Neml, 27/81

³⁵⁴ Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 37-44.

³⁵⁵ Eş’arî, *İbâne*, s. 28.; Şehristânî, a.g.e., s. 53.

³⁵⁶ Kâdî Abdülcabbâr, *Usûlu’l-Hamse*, II/624

³⁵⁷ Eş’arî, a.g.e., s. 28.; Şehristânî, a.g.e., s. 53.; Bkz. Işık, Kemal, *Matürîdî Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik anlayışı*, Ank., 1980, s. 55.

anlamda kullanılmıştır. Bu görüşü benimseyenler, söz konusu kavramların birbirini tamamlar nitelikte olduğunu söylemişlerdir.³⁵⁸ Bu görüşün savunucuları arasında, Matürüdîler³⁵⁹ Mu'tezile'den Kâdı Abdulcabbâr(ö.415/1025)³⁶⁰ ve Ebu Hanîfe(ö.80/699) bulunmaktadır.³⁶¹ İman tasdik, islâm ise teslim olmak ve itaat etmek demektir. İnsanın Allah için yaptığı her şey ve onun emirlerine boyun eğip teslim olması islâmdır.³⁶² Eş'arîlere göre iman islâmın hasletlerinden biridir. Onlar, her mümin müslümandır fakat her Müslüman mümin değildir görüşündedir.³⁶³ Buna da Hucûrât suresinin 14. ayetini delil göstermişlerdir: "Araplar iman ettik dediler, de ki: siz iman etmediniz fakat Müslüman olduk deyiniz, çünkü iman henüz kalplerinize girmemiştir."³⁶⁴

İbn Teymiye, Eş'arî'nin bu görüşüne karşı çıkararak, imanın islâmdan daha kapsamlı olduğunu savunmuştur. Ona göre meşhur Cibrîl hadisi her şeyi açıklamaktadır.³⁶⁵ Söz konusu hadiste Hz. Peygamber, Cebrail'in sorularını aşağıdaki şekilde cevaplandırmıştır:³⁶⁶

✓ İslâm: Allah'a kulluk etmeniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanız, emredilen namazı dosdoğru kılmanız, zekâtı vermeniz ve Ramazan orucunu tutmanız demektir.

✓ İman: Allah'a, O'nun meleklerine, O'nun kitaplarına, Ahirete, O'nun Peygamberlerine ve hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmanızdır.

✓ İhsan: Kusursuz bir Müslüman olmanız, Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk etmenizdir. Çünkü siz O'nu göremezsiniz, O sizi görür.

Söz konusu hadisin devamında Cebrail'in Hz. Peygamber'e geldiği ve Müslümanlara dinlerinin ne anlama geldiğini öğretmek amacı ile ona bu soruları

³⁵⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s. 593.; Pezdevî, a.g.e., s. 230-231.; Nesefî, a.g.e., II/425-426; Sâbûnî, a.g.e., s. 175.; İbn Teymiye, a.g.e., s. 37.; İzutsu, a.g.e., s. 84.; Hülya, Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İst., 2002, s. 37.; Mustafa, Sinanoğlu, "İman", DİA., İst., 2000, XXII/212-214

³⁵⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s. 593.; Pezdevî, a.g.e., s. 230-231.; Nesefî, a.g.e., II/425-426; Sâbûnî, a.g.e., s. 175.; Alper, a.g.e., s. 37.; Sinanoğlu, a.g.md., XXII/212-214

³⁶⁰ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., II/624

³⁶¹ Ebu Hanîfe, *Fıkhu'l-Ekber*, s. 56.; Beyazizâde, a.g.e., s. 38.

³⁶² Sâbûnî, a.g.e., s. 193.

³⁶³ Eş'arî, a.g.e., s. 28.; Şehristânî, a.g.e., s. 53.

³⁶⁴ el-Hucûrât, 49/14

³⁶⁵ Şehristânî, a.g.e., s. 53.; İbn Teymiye, a.g.e., s. 40-42, 258-259.

³⁶⁶ Bkz. Buhârî, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 1, 6-7; Tirmizî, *İman*, 4; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 16

sorduğu geçmektedir.³⁶⁷ Bu şu anlama gelir ki, bu hadise göre islâm kelimesi, bu üç temel kavram göz önüne alınarak tarif edilmelidir. Nitekim bu üç kavramı sistemli bir şekilde birleştiren bir bağ söz konusudur. İbn Teymiye'ye göre bu üç kavram, islâm anlayışının, din olgusunda üç ayrı mertebe oluşturur. En yükseği ihsan, ortası iman ve en düşüğü de islâmdır. Her muhsin aynı zamanda mümin ve her mümin de aynı zamanda müslimdir. Fakat her müslim, mümin olmadığı gibi her mümin de muhsin değildir. Bu hiyerarşiye göre ihsan kavramı, bu üç kavramdan en genişidir. İbn Teymiye'ye göre ihsanın anlamı, islâm ve imanın manasını içerir. Ona göre bu ilişki, islâm ve iman kavramları için de geçerlidir. Yani iman, islâmı içerir, çünkü mümin kavramı müslim kavramından daha özeldir.³⁶⁸

İbn Teymiye'nin Cibril hadisini ele alışı ve işleyişi, İslâm akâidi açısından mantıklı ve isabetli görünmektedir. Özellikle üç kavramı bir hiyerarşiye sokması ve bu yolla sonuca gitmesi, kavramların anlaşılması noktasında büyük bir önem arz etmiştir. İslâm kavramı içerisinde tasdik anlamı yoktur. Dolayısıyla Yüce Yaratıcı'ya boyun eğen herkes Müslüman olabilir. Fakat iman kalbî ve iradî bir tasdiki gerektirdiğinden, İslâm'ı seçen herkes gerçek anlamda mümin olmayabilir. Öte yandan Eş'arî ve Mu'tezilî kelimcilerin ileri sürdüğü ve islâmın imandan daha özel bir anlam taşıdığını savunan görüş, İbn Teymiye'nin söz konusu hiyerarşisi de göz önüne alındığında, pek isabetli görünmemektedir.

Ehl-i Sünnet kelimcileri, iman ve islâm kavramlarının eş anlamlı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşlerine de aşağıdaki ayetleri delil olarak göstermişlerdir:³⁶⁹

“Nihayet Nuh'un memleketinde bulunan müminleri çıkardık fakat bir ev hariç, orda Müslüman da bulamadık”³⁷⁰

“Bedevilerden (Beni Esed kabilesi) İslâm'a girdiklerini, bir lütufta bulunmuş gibi senin başına kakıyorlar. De ki: İslâm'a girmenizi benim başıma kakmayın, tam

³⁶⁷ Bkz. Buharî, *İman*, 37. Müslim, *İman*, 1, 6-7; Ebu Davud, *Sünnet*, 16

³⁶⁸ Şehristânî, a.g.e., s. 53.; İbn Teymiye, a.g.e., s. 40-42, 258-259.; İzutsu, a.g.e., s. 77-78.

³⁶⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s. 597-601.; Bkz. Neseî, a.g.e., II/425-430

³⁷⁰ ez-Zariyât, 51/35-36

tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor.’’³⁷¹

“Sen ayetlerimize iman edecek kimselerden başkasına söz dinletemezsin, işte Müslüman olanlar onlardır.’’³⁷²

Yukarıdaki ayetler incelendiğinde, birinci ayette Allah Teâlâ, Nuh’un memleketinde bulunan mümin kimselerden hem mümin hem de Müslüman olarak bahsetmiştir. İkinci ayette ise İslâm’ı seçen bedeviler, iman sahipleri olarak nitelendirilmiştir. Üçüncü ayette de aynı şekilde bir grup insandan, hem mümin hem de Müslüman olarak söz edilmiştir. Dolayısıyla bu ve benzeri ayetler, iman ile islâm kavramlarının eş anlamlı oldukları görüşünü güçlendirmektedir.

Matürîdîlere göre her Müslüman mümin, her mümin de Müslümandır. Onlara göre bu iki kavramın sözlük anlamları farklı olsa da ıstılahta aynı manayı ihtiva ederler³⁷³. İman dil ile ikrar, kalp ile tasdikten ibarettir. Tek başına ne bilgi ne de ikrar iman sayılmaz. Şayet öyle olsaydı, münafıklar ve Ehl-i Kitap mümin kabul edilirdi. İslâm kelimesi Allah’a teslim olmak demektir. Allah’a teslim olmuş bir insan da ancak mümin biridir. Dolayısıyla imansız islâm ve islâmsız iman olmaz.³⁷⁴

Matürîdî, Kitabü’t-Tevhid’inde iman ve islâm anlayışını şu şekilde açıklamıştır:

Geleneksel anlamda bu iki kavram aynı anlama gelir. Ancak dil açısından farklılık arz edebilirler. İslâm kavramının farklı anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. İslâm, bir dinin adı olarak kullanıldığı halde imanın böyle bir kullanım şekli yoktur. Dolayısıyla “Dâr-ı İslâm”, “Dâr-ı Küfür” şeklindeki kullanımlar mevcut olduğu halde “Dâr-ı İman” veya “Dâr-ı Tekzib” gibi kullanımlara rastlanmamaktadır.³⁷⁵

³⁷¹ el-Hucûrât, 49/17

³⁷² en-Neml, 27/81

³⁷³ Matürîdî, a.g.e., s. 593.; Pezdevî, a.g.e., s. 230-231.; Nesefî, a.g.e., II/425; Sâbûnî, a.g.e., s. 175.; Beyazizâde, a.g.e., s. 38.

³⁷⁴ Beyazizâde, a.g.e., s. 38-39.

³⁷⁵ Matürîdî, a.g.e., s. 593.; Işık, a.g.e., s. 56-57.

Diğer kelimî konularda olduğu gibi bu konuda da Matürîdî çizgisinden ayrılmayan Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin bu iki kavrama ilişkin açıklamaları şu şekildedir:

“İmanın tasdikten ibaret olduğu anlaşılınca, iman ile islâmın aynı şey olduğu anlaşıldı. İki isim birbirine eşittir. Her mümin müslim, her müslim de mümindir. Çünkü iman, ayet, hadis ve aklî delillere dayanarak, Allah'ın vahdaniyetini tasdik etmektir. Emir O'nun, yaratmak O'na mahsustur. O'nun ortağı yoktur. İslâm ise nefsinin tümüyle Allah'a teslim etmek demektir. Yine kulluk sadece O'na yapılır. Böyle olunca ikisinin de aynı anlama geldiği ortaya çıkmış oluyor.”³⁷⁶ Nesefî, Hucûrât suresinin 14. ayetine ve meşhur Cibrîl hadisine dayanarak, iman ve islâm kavramlarının farklı anlamlarda olduğunu savunanlara karşı, böyle bir şeyi kabul etmenin, birinin varlığı için diğerinin yokluğunu kabul etmek gibi olduğunu belirtmiştir. Ona göre böyle bir durum gerçeği yansıtmamaktadır.³⁷⁷

Ehl-i Sünnet İman ve İslâm kavramlarını, birbirini tamamlayan bir bütünün iki unsuru olarak kabul etmiştir.³⁷⁸ Diğer taraftan Eş'arî, islâmın daha geniş bir kavram olduğunu, her müslimin mümin olamayacağını, fakat her müminin müslim olabileceğini savunmuştur. İbn Teymiye ise bu görüşe Cibrîl hadisi ile cevap vererek, imanın islâmdan daha geniş olduğunu savunmuştur. Yapılan açıklamalara bakıldığında, gerek Ehl-i Sünnet'in bu konuda, kendi içinde görüş birliğine sahip olduğu söylenemez. Ehl-i Sünnet'ten Eş'arî, bu kavramların farklı anlamlara geldiğini savunurken, Matürîdî, Ebu Hanife ve Nesefî gibi önde gelen sünnî kelâmcıları, bunların aynı anlama gelmenin ötesinde, birbirini tamamlayan ve bütünleyen parçalar olduğu görüşündedir. Mu'tezile kelâmcıları ise bu iki kavramın farklı anlamlar ihtiva ettiğini savunmuştur. Genel anlamda Ehl-i Sünnet'in iman ve islâm kavramlarını aynı, Mu'tezile'nin ise farklı olarak kabul ettiği kabul edilirse, Ehl-i Sünnet'in diğer konularda olduğu gibi bu konudaki görüşü de daha isabetli görünmektedir. Nitekim iman ile islâm kavramlarının tarifleri birlikte değerlendirildiğinde, iman tanımında inanılması ve tasdik edilmesi gereken iman

³⁷⁶ Nesefî, a.g.e., II/425

³⁷⁷ Nesefî, a.g.e., II/428-429

³⁷⁸ Ebu Hanîfe, a.g.e., s. 56.; Beyazizâde, a.g.e., s. 38-39.

esasları açıklanırken, islâm tanımında bu imanın bir gereği olan şartlar ve bu şartların yerine getirilmesi zorunluluğu belirtilmiştir. Bu itibarla iman ve islâm kavramlarının ortak özellikleri ele alındığında, bunların aynı olduğu ve birbirlerinden bağımsız düşünülmemeyeceği anlaşılmaktadır. İslâm'ın bütün şartlarını yerine getiren bir kişinin mümin olmadığını söylemek ne kadar mümkün değilse, imanın tüm şartlarını üzerinde taşıyan bir kimsenin Müslüman olmadığını söylemek de o derece mümkün değildir.

2.6. MUKALLİDİN İMANI

Bu başlık altında, istidlâlî bilgiye dayanmayan, büyüklerden, hocalardan veya çevredeki insanlardan görerek ve öğrenerek edinilen imanın, sahih olup olmayacağı meselesi ele alınacaktır. Konunun iyi anlaşılması açısından öncelikle “Taklid”, “Taklidî İman”, “Tahkik” ve “Tahkikî İman” kavramlarını açıklamak yerinde olacaktır.

Tahkik, lügatte “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek ve bir şeyi gerçekleştirmek” anlamlarına gelir.³⁷⁹ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de 247 yerde geçmiş ve ayetlerin çoğunda, batılın zıddı olarak kullanılmıştır.³⁸⁰ Bu kavram kelimeler literatüründe ise, “bir şeyle ilgili onun kendi özünde bulunduğu durumla muâbık, uygun olan inanç veya aslına uygun bir şekilde inanma”³⁸¹ şeklinde tarif edilmiştir. Bununla beraber kalben ve aklen idrak edilen, ayrıca delillerle kuvvetlendirilen imana ise “Tahkikî İman” denilmektedir.³⁸² Delillerle kuvvetlendirildiği için buna aynı zamanda “İstidlâlî İman” da denir.³⁸³

Taklid kelimesi sözlükte, “bir şeyi boyna takmak, bir işi tevdi etmek, bir göreve atamak” gibi anlamlara gelmektedir.³⁸⁴ İstilahta ise, başka bir kişiye ait söz veya davranışların doğruluğuna inanarak, araştırmadan ve irdelemeden onu kabul etmek demektir.³⁸⁵ Taklidî iman ise, büyüklerden, hocalardan ya da toplumun değer

³⁷⁹ Bkz. İsfahânî, a.g.e., s. 417-419.; İbn Manzûr, a.g.e., X/49

³⁸⁰ Mustafa, Çağrıcı “*Hak*”, DİA, İst., 1997, XV/137

³⁸¹ Bkz. İsfahânî, a.g.e., s. 417-419.

³⁸² Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, s. 181.; A.g.mlf., *Kelam'a giriş*, s. 33.

³⁸³ Kılavuz, a.g.e., s. 33

³⁸⁴ İsfahânî, a.g.e., s. 1229-1230.; İbn Manzûr, a.g.e., III/365-368

³⁸⁵ Sâbûnî, a.g.e., s. 198.

atfettiği insanlardan görerek ve öğrenerek inanmaya denir.³⁸⁶ Başta da belirtildiği gibi asıl mesele, kelim mezheplerinin bu konudaki ihtilafları ve taklidî imanın sahih olup olmadığıdır. Konuyla ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Biz de bu başlık altında Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin konuyla ilgili görüşlerini, mukayeseli bir şekilde açıklayacağız.

Mukallidin imanı konusundaki görüşler genel anlamda üç başlık altında incelenebilir. Bunlardan birincisi, imanını bilgi ile temellendirmeyen, istidlâlden uzak olan kimse mukalliddir ve mümin değildir. Bu görüşün savunucuları arasında Mu'tezile ve aklî tefekküre önem veren diğer kelimî ekoller bulunmaktadır.³⁸⁷ İkincisi, itikad alanında nazar ve istidlâlin bir bid'at olduğu ayrıca Hz Peygamber ve ashabının bunlarla ilgilenmediği yönündeki görüştür. Bu görüşü savunanlar, Haşviyye, Sa'lebiyye ve bazı Sûflerdir.³⁸⁸ Bunlar görüşlerini savunurken "Allah'ın ayetleri hakkında ancak kâfirler münakaşa eder"³⁸⁹ ayetini delil olarak göstermişlerdir. Konuyla ilgili üçüncü görüşe göre, mukallidin imanı sahihtir. Bu görüş ise Ehl-i Sünnet'e aittir. Onlara göre iman tasdikten ibarettir. Bir kimseye, bir haber verildiğinde, şayet o kişi haberi tasdik ederse, onun için "habere inandı" denilir. Mukallidin durumu da aynen böyledir. Ona, inanılması gereken hususlar haber verildiğinde, bu haberi tasdik ederse, mümin olur.³⁹⁰ Onlara göre mukallidin son durağı cennet olmakla beraber, nazarı terk etmesi sebebiyle günahkâr sayılmıştır. Bunun yanında günahlarının cezasını çekmesi sonucunda bağışlanması imkân dâhilindedir.³⁹¹ Ali el-Kârî (öl.1014/1605), Hz Peygambere iman edip onun yolunu takip eden kimseyi, mukallid de olsa, iman dairesinde kabul etmiştir. Fakat ona göre böyle bir imana sahip kimse, delil araştırmadığı için günahkârdır.³⁹²

³⁸⁶ Kılavuz, a.g.e., s. 33.; A.g.mlf., *İman Küfür Sınırı*, s. 181.

³⁸⁷ Kâdî Abdulcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, I/98-100; A.g.mlf., *Muğnî*, XII/125,526; Pezdevî, a.g.e., s. 229.; Sâbunî, a.g.e., s. 172-173.

³⁸⁸ Recep, Ardoğan, "Kelimî Açından İmanın Mâhiyeti ve Din Özgürlüğünün Muhtevası", *DiD*, Ank., 2005, XXXX/50

³⁸⁹ el- Mümin, 40/4

³⁹⁰ Sâbunî, a.g.e., s. 172-173.; Pezdevî, a.g.e., s. 229.

³⁹¹ Neseî, a.g.e., I/42

³⁹² Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nüreddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkı'l-Ekber* (Çev. Y. Vehbi Yavuz), İst., 1979, s. 216-217.

Matüridîler imanı, hiç olmazsa iman edilecek hususların bilinmesi sonucunda, şek ve şüphenin bulunmadığı bir irade ve itminan ile tasdik olarak nitelendirmişlerdir. Dolayısıyla bu şartları taşıyan kimse mukallid bile olsa mümindir.³⁹³ Matüridî ve Neseî'ye göre, akıl yürütmek, imanın bilgi ile temellendirilmesinde bir şart değil, bir imkândır. Dolayısıyla iman için akıl yürütmek, olmazsa olmaz bir şart değildir.³⁹⁴ Neseî, Tabsıra'da Matüridî'nin görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

“Mukallidin imanı, delile dayanmasa bile sırf Allah'a kavuşmak ve Allah'ın rızasını kazanmak içindir. Yoksa kendisine yönelen ilahi azabı önlemek için değildir. Veya şiddetli bir sıkıntı ile karşılaştığı için değildir. Kendi hür iradesiyle iman etmiştir. Dolayısıyla inanan kişiye sevap vaat edilmektedir. Bu da ancak Allah'ın fazl ve keremi ile olur. Eğer bir işe sevap sözü verilmiş ise, bu işte zorluk olsun veya olmasın fark etmez, o mutlaka bu sevaba ulaşacaktır. Onun için taklidî imana sevap yoktur demek doğru değildir. İlâhi azabı önlemek için (iman etmek) veya ölüm anındaki imana gelince, bunlar hakkında kesin nas vardır. Böylelerinin imanı tabi ki sahiplerine fayda vermez. Mukallidin imanı böyle değildir.”³⁹⁵

Görüldüğü üzere Matüridî, taklidî imanın sahih olduğunu açıklarken, aklî deliller kullanmanın yanında, ilâhi azabı görünce iman eden kişi ile mukallid arasındaki belirgin farkı vurgulamıştır. Matüridî'nin kelamî görüşlerine bakıldığında, onun görüş bildirirken aklî tefekküre büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Mu'tezile'ye yakın gibi görünür.³⁹⁶ Mu'tezile'ye göre ise mukallid kâfirdir.³⁹⁷ Bunun yanında mukallide kâfir demekten kaçınan Mu'tezilî âlimlerin³⁹⁸ yanı sıra, mukallidin iman ile küfür arasında olduğunu savunan gruplar da vardır.³⁹⁹

Mu'tezile'ye göre mukallid şüphe ve zan içindedir. Bundan dolayı da sahip olduğu inanç, sağlam temellere dayanmamaktadır.⁴⁰⁰ Dolayısıyla mukallid, sahip

³⁹³ Pezdevî, a.g.e., s. 229.; Neseî, a.g.e., I/42; Bkz. Sâbunî, a.g.e., s. 172-173.

³⁹⁴ Bkz. Matüridî, a.g.e., s. 487-496.; Neseî, a.g.e., I/35

³⁹⁵ Neseî, a.g.e., I/41

³⁹⁶ Ethem Ruhi, Fığlalı, *Çağımızdaki İtikadî İslâm Mezhepleri*, İst., 1999, s. 79.

³⁹⁷ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., XII/530

³⁹⁸ Kâdı Abdulcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, I/98-104.

³⁹⁹ Neseî, a.g.e., I/43

⁴⁰⁰ Kâdı Abdulcabbâr, *Muğnî*, XII/17,21

olduğu iman ile ma'rifetullah'a ulaşamaz.⁴⁰¹ Ma'rifetullah'a ancak istidlâlî bilgi ile ulaşılabilir.⁴⁰² Nitekim taklid, bilgi edinme yollarından biri olmamanın yanında, kişiyi hataya sürükleyen bir unsurdur.⁴⁰³ İmanda hataya düşmemek için de istisnasız bütün mükelleflerin, nazarda bulunması zarûrîdir.⁴⁰⁴ Mu'tezile'ye göre bir Müslüman, muarızlarıyla girdiği tartışmalarda kendi görüşünü savunabilecek veya kendisine yöneltilen soruları cevaplayıp, söz konusu şüpheleri bertaraf edebilecek donanıma sahip olmak zorundadır.⁴⁰⁵ Fakat Mu'tezile'den Kâdı Abdulcabbâr, böyle bir donanımın herkes için mümkün olamayacağını savunmuştur.⁴⁰⁶ O, konuya ilişkin şu açıklamaları yapmıştır: “Biz mükellefe bu usulü bilmesi gerekir derken, bu esasları tabir edebilmesinin, vârid olan şüpheleri bertaraf edebilmesinin vâcip olduğunu kastetmiyoruz. Çünkü bu, imkân haricinde olur ve buna göre mükelleflerin çoğu mükellef olmaktan çıkar.”⁴⁰⁷

Matüridî'ye göre ise, istidlâlî bilgi imanın sıhhati için gereklidir. Mukallid, imanını istidlâlî bilgi ile temellendirmediği sürece, o iman, sahibine fayda vermez. Ona göre imanını bilgi ile temellendirme noktasında, en küçük bir çabası bile bulunmayan kimse, imanın mükâfatını elde edemez.⁴⁰⁸ Anlaşıldığı kadarıyla Matüridî, mukallidi kâfir veya imansız olarak nitelendirmekten kaçınmış, bu yönüyle Mu'tezilî gruplardan tamamen ayrılmıştır. Nitekim Mu'tezile mukallidin imanını sahih kabul etmemenin ötesinde, onu küfürle nitelendirirken, Matüridî, mukallidin imanını sahih kabul etmiş ve istidlâlî bilgiyi imanın olmazsa olmaz şartı olarak görmemiştir.

Nesefî de bu konuda Matüridî ile aynı görüşü paylaşmıştır. Ona göre bütün insanların zekâ seviyeleri farklıdır. Akılları kıt, anlayışları az insanlar olduğu gibi, parlak fikirli ve kıvrak zekâlı insanlar da vardır. Dolayısıyla Alîm olan Yüce Allah'ın söz konusu insanlar arasındaki zekâ farklılıklarını bildiği halde, bütün insanlardan

⁴⁰¹ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., XII/123-124

⁴⁰² Kâdı Abdulcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, I/98-104.

⁴⁰³ Kâdı Abdulcabbâr, *Muğni*, XII/123-124

⁴⁰⁴ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., XII/194; A.g.mlf., *Usûlu'l-Hamse*, I/64-78

⁴⁰⁵ Kâdı Abdulcabbâr, *Muğni*, XII/525

⁴⁰⁶ Kâdı Abdulcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, I/64, 74, 98-104

⁴⁰⁷ Bkz. Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/64, 76, 78, 98-104

⁴⁰⁸ Bkz. Mâtüridî, a.g.e., s. 216-219.; Pezdevî, a.g.e., s. 229.; Nesefî, a.g.e., I/39-40; Sâbunî, a.g.e., s. 49-51.

aynı şekilde düşünüp, imanlarını istidlâlî bilgi ile temellendirmesini istemesi, akılla çelişmekte ve ilâhi adalet kanunlarına ters düşmektedir. Neseffî'ye göre ilim elde etmenin ve delil toplamanın tek amacı, kişiyi tasdike ulaştırmaktır. Amaca ulaştıktan sonra başka şeyler önemli değildir. Kişinin iman hakkında bilgisi olmasa dahi, o kişi elden geldiğince şüpheleri gidermeye çalışıyorsa mümindir. Şayet imanındaki zan ve şüpheleri gidermeye aklî ve ilmî gücü yetmiyorsa bile, o kimseye kâfir denemez. Zîra bilgisizlik, imanın yokluğu demek değildir.⁴⁰⁹

Matürîdî anlayışında taklidî iman tamamen reddedilmemekle beraber, tahkikî iman da gereksiz görülmemiştir. Bu anlamda Mu'tezile'den farklı olarak, imanın istidlâlî bilgiye dayanmasını şart koşmamışlardır. Matürîdî kelimcileri, taklidî iman hususunda mukallidleri üç farklı gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisi, "Taklid-i mahz" olarak bilinen ve körü körüne bir taklidi temsil eden anlayıştır ki bunlar iman dairesinde kabul edilmemiştir.⁴¹⁰ İkincisi, "Dâr-ı İslâm" da yaşayan avamın taklididir. Matürîdî'ye göre avamdan olan bir müminin her ne kadar izah ve ifade edemese de Allah'ın varlığı ve birliğini bilir. Dolayısıyla avamdan olan her mümin, iman üzere öldüğü takdirde cennete gidecektir.⁴¹¹ Üçüncüsü ise, hiç insanla temas kuramamış mukallidin imanıdır. Karşılaştığı bir kişinin tebliği neticesinde iman eden mukallidin imanı, kabul edilmekle beraber, nazar ve istidlâlî terki sebebiyle sorumlu olduğu belirtilmiştir.⁴¹²

Eş'arî kelamcılarının ekseriyetine göre iman için, Allah'ı tanımak vaciptir.⁴¹³ Onlara göre kul, Yüce Yaratıcıyı delil ve hüccet üzere bilirse, taklidî imanı terk etmiş olur.⁴¹⁴ Nitekim Eş'arî ekolünde meşhur olan anlayışa göre mukallid, temel inanç esaslarından herhangi birine, aklî bir delil getirerek inanmadığı sürece, onun imanını kabul edilmez. İman eden kişinin inancını dayandırdığı istidlâlî bilgiyi bilmesi iman için yeterli görülmüştür. Bunu ayrıca dil ile izah etmesi ya da polemiğe girdiği kimselerin getirdikleri problemleri çözmeye muktedir olması şart değildir. Eş'arî'ye

⁴⁰⁹ Bkz. Neseffî, a.g.e., I/48-60

⁴¹⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s. 49-51.

⁴¹¹ Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., s. 49-51.; Pezdevî, a.g.e., s. 229.

⁴¹² Pezdevî, a.g.e., s. 229.; Neseffî, a.g.e., I/42

⁴¹³ Pezdevî, a.g.e., s. 223.; Hüseyin, Aydın, *Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'de Nazar ve İstidlâl*, Malatya, 2003, s. 162.

⁴¹⁴ Neseffî, a.g.e., I/43

göre mukallid, genel anlamda mümin sayılmasa da kâfir olarak da görülmemiştir. Nitekim o kimse de küfrün zıddı olan iman mevcuttur. Fakat bu kişi nazar ve istidlâli terk ettiği için de âsî sayılmıştır.⁴¹⁵ Sonuç olarak bu kişinin durumu Allah'ın iradesine kalmıştır; dilerse affedip cennetine koyar, dilerse de günahı derecesinde azap eder. Fakat kişinin son durağı cennettir.⁴¹⁶

Mu'tezile mezhebi mukallidleri, Matüridîler gibi tasnif etmek yerine, onların hepsini birden, başkalarının sözünü kuru kuruya tekrar eden mukallidler (Taklid-i mahz) olarak kabul etmiştir.⁴¹⁷ Mu'tezilî kelamcılara göre her insanın zekâsı aynı seviyededir.⁴¹⁸ Dolayısıyla her insanın belli bir istidlâl yapma yeteneği vardır. Mu'tezile, buradan yola çıkarak, imanın taklidî ve tahkikî olarak bir ayrıma tâbi tutulmasına karşı çıkmış, sahih olan imanın tahkikî iman olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁹ Onlara göre inanılması gereken her meselenin, istidlâlî bilgi ile temellendirilmesi, sahip olunan imanın izah edilebilmesi, zan ve şüphelerden korunabilmesi gereklidir. Bu durum avam için de geçerlidir.⁴²⁰ Bunlar mukallidin imanının sahih olmadığını söylerken, görüşlerini destekleyen bazı gerekçeler öne sürmüşlerdir:

✓ “Mukallid, taklid ettiği kişinin, itikad konusunda kendisine sunduğu hatalardan ve bunların kötü bir cehâlet olup olmadığından emin olamaz. Kötü bir cehâlet olduğundan emin olunmayan bir şeye yönelmek ise, ona (doğru olduğunu peşinen kabul ederek) yönelmek gibidir.”⁴²¹

✓ “Mukallid, ya âlim birini ya da âlim olmayan birini taklid eder. Onun âlim olmayan birini taklid etmesi câiz değildir. Âlim birini taklid ettiğinde ise, bu âlimin bildiği konuyu, ya taklid yoluyla yahut da başka bir metodla öğrenmiş olması gerekir. Taklid yoluyla öğrenmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu konudaki hüküm, birincisinin hükmü gibidir. Bu ise sonsuza kadar mukallidler, mukallidlerin mukallidleri... şeklinde devam eder. Böyle bir tesesül muhâldir. Söz konusu âlimin o

⁴¹⁵ Pezdevî, a.g.e., s. 223-224.; Neseî, a.g.e., I/43

⁴¹⁶ Neseî, a.g.e., I/43

⁴¹⁷ Kâdî Abdulcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, I/98-104; A.g.mlf., *Muğnî*, XII/123-125; İlyas, Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdulcebbar*, İstanbul, 2002, s. 233.

⁴¹⁸ Ardoğan, Recep, "Mu'tezileye Göre Allah'a İman Konusunda Aklın Gücü ve Sorumluluğu", Konya, 2005, sayı: 3, s. 179.

⁴¹⁹ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., XII/123-125; A.g.mlf., *Usûlu'l-Hamse*, I/98-104; Çelebi, a.g.e., s. 313.

⁴²⁰ Bkz. Kâdî Abdulcabbâr, *Muğnî*, XII/194, 444; A.g.mlf., *Usûlu'l-Hamse*, I/144-147

⁴²¹ Kâdî Abdulcabbâr, a.g.e., I/102

hususla taklid dışında bir yolla öğrenmiş olması ihtimalinde durum ise onu ya zorunlu olarak ya da istidlâlî olarak bilmesi câiz değildir. Çünkü bu durum, söz konusu hususta mukallidin âlime ortak olmasını gerektirir. Bu durumda geriye mukallidin o hususu istidlâlî olarak bilmesi şikkı kalmaktadır. Bu da taklidin geçersizliğini açıklamaktadır.’’⁴²²

✓ Onlara göre iman, delile dayanan tasdiktir. Dolayısıyla delil imanın sahilik şartıdır. Taklidî iman ise delile dayanmadığından, sahil değildir.⁴²³ Mu'tezile kaynaklarında iman-bilgi ilişkisi işlenirken, nazar ve istidlâlin iman için şart olduğu bildirilmiştir.⁴²⁴

✓ “Sevaba nail olmak için meşakkate tahammül etmek gerekir. Oysa imanın aslı olan tasdiki kazanmada meşakkat yoktur. Mukallid, imanını delile dayandırmadığı için meşakkate tahammül etmemiştir. Dolayısıyla sevaba nail olamayacak, imanın faydasını göremeyecektir. İmanın faydalı olmamasının sebebi, meşakkate tahammülün olmamasıdır.⁴²⁵ Bu anlayışa göre, mukallidin imanı çaba sarf etmeden kazanıldığı ve delillendirilmediği için sahil değildir.

Mu'tezile, mukallidin imanını, yukarıda belirtilen delillerden yola çıkararak yok saymıştır. Esasen Mu'tezile'nin bilgi tanımı da onların bu konudaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Zîra onların “iman-bilgi” anlayışı, bu konuyla paralellik arz etmektedir. Mu'tezile, iman ve bilgi kavramlarını özdeşleştirdiği için mukallidin imanını kabul etmemiştir.⁴²⁶ Fakat onların yapmış olduğu iman tariflerinden yola çıkararak, mukallidin imanını geçersiz saymak sağlıklı bir görüşe benzememektedir.⁴²⁷ Nitekim “Mu'tezile'nin sistematiğinde itikad, iman demek değildir.⁴²⁸ Onların sadece bu tanımlamalardan yola çıkararak, mukallidin imanını geçersiz saymaları, doğru sonuca ulaşmak demek değildir.⁴²⁹

Konu özetlenecek olursa şunlar söylenebilir:

⁴²² Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., I/102

⁴²³ Neseî, a.g.e., I/44-45, 58

⁴²⁴ Kâdı Abdulcabbâr, *Muğni*, XII/532; Orhan şener, Koloğlu, *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*, (Doktora Tezi, A. Saim Kılavuz), Bursa, 2005, s. 98.

⁴²⁵ Neseî, a.g.e., I/44

⁴²⁶ Kâdı Abdulcabbâr, a.g.e., XII/532; İzutsu, a.g.e., s. 134.; Aydın, a.g.e., s. 162.

⁴²⁷ Koloğlu, a.g.tz., s. 94.

⁴²⁸ Kâdı Abdulcabbâr, *Usûlu'l-Hamse*, II/628

⁴²⁹ Koloğlu, a.g.tz., s. 96.

Mu'tezile'nin mukallidin imanını konusundaki bu ısrarcı tutumuna, Ehl-i Sünnet ekolleri şiddetle karşı çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Selefler mukallidin imanını sahih kabul etmekle birlikte, nazarı terk ettiği ve imanını istidlâlî bilgiye dayandırmadığı için mukallidi günahkâr olarak nitelendirmiş fakat affedilmesinin mümkün olduğunu savunmuştur.⁴³⁰ Matürüdüler de Selefler gibi mukallidin imanını sahih kabul etmiş, fakat sahip olduğu imanını istidlâlî bilgiye dayandırmadığı için mukallidin, imanının mükâfatından nasiplenemeyeceğini belirtmiştir.⁴³¹

Eş'arîlerin ise bu konuda Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında, orta bir yol takip ettikleri söylenebilir. Onlar, temel inanç esaslarının akılla temellendirilmesi gerektiği konusunda Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmıştır. Onların Mu'tezile'den ayrılan yönü ise, imanının sahih olmasını sağlayan istidlâlî bilginin, kişi tarafından ifade edilmesinin veya bu konuda muarızlarıyla tartışmaya girebilecek kabiliyette olmasının şart olarak görülmemesidir. Nitekim Mu'tezile bunu şart olarak kabul etmiştir. Diğer bir ifadeyle Eş'arîler, sahih iman için istidlâlî bilgiyi şart koşmuşlardır. Fakat onlara göre esas olan bu bilginin kişi tarafından idrak edilmesidir. Yani kişi, sahip olduğu bu bilgiyi ifade edemese de, tartışmada kullanamasa da mukallid değildir.⁴³²

Eş'arîler, bu konuda Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşıyor gibi görünse de, esasında onlardan çok farklı bir kelamî anlayışa sahiptir. Zira Eş'arîler mukallidin imanını sahih kabul etmemiş olmasına karşın, onu küfürle de itham etmemiştir. Öte yandan Mu'tezile mukallidi, iman dairesinde kabul etmemekle kalmamış, onu kâfir olarak kabul etmiştir.⁴³³

Sonuç olarak denebilir ki mukallid, imanını delillerle temellendirmese dahi, kendisinde bulunan tasdikten dolayı, onun imanını sahih kabul edilmelidir. Sahip olunan imanının delillerle temellendirilmesi, imanının sağlamlığı açısından elbette gereklidir. Fakat bunun bir şart olarak telakki edilmesi ve bunu yapmayanların kâfir

⁴³⁰ İbn Teymiye, a.g.e., s. 182-186.

⁴³¹ Bkz. Sâbunî a.g.e., s. 172-173.

⁴³² Bkz. Pezdevî, a.g.e., s. 229-230.; Sâbunî, a.g.e., s. 172.

⁴³³ Kâdı Abdulcabbâr, *Muğnî*, XII/530; A.g.mlf., *Usûlu'l-Hamse*, II/614-624; Neseffî, a.g.e., I/43

olarak nitelendirilmesi, İslâm'ın tasdik ve teslimiyet anlayışına ters düşmektedir. Mu'tezile'nin bu anlayışını kabul etmek, çoğu Müslümanın sahip olduğu teslimiyet eksenli imanı yok saymak anlamına gelir. Mu'tezile'nin burada, dinin muhatabı olan insanların farklı özellikler taşıyabileceği, herkesin istidlâl seviyesinin bir olamayacağı ve imanın teslimiyet ve tasdikten ibaret olduğu realitelerini atladığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İslâm inanç tarihi içerisindeki kelimî ekollere baktığımız zaman, diğer konularda olduğu gibi iman konusunda da farklı görüşler belirtildiğini ve bu sahada çeşitli tartışmalar yaşandığını görüyoruz. Bazı Müslümanlar daha da ileri giderek, dindaşlarını “tekfir” ve “ tel’in” etme yoluna gitmiştir. Bu durum da İslâm dünyasında birçok tefrikaya ve katliama sebep olmuştur. Konuya bu açıdan bakıldığında, meselenin sadece dinî boyutunun yanında siyasi ve sosyal boyutunun da etkin olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber ve dört halife döneminin büyük bir bölümünde toplu tekfir hareketine rastlamak mümkün değildir. Fakat Hz. Ali’nin Muaviye ile yaptığı ve kazanmak üzere olduğu savaşta, hakem olayını kabul etmesi üzerine, İslâm tarihinin ilk itikadî mezhebi olan Hariciler ortaya çıkmış ve bu tutumundan ötürü Hz. Ali ve taraftarlarını kâfir ilan etmiştir. Böylece İslâm dünyasında ilk defa Müslüman bir topluluk, diğer bir Müslüman topluluğu tekfir etmiştir. Bu tekfir hadisesi, birçok kelimî, fikhî ve sosyal problemi de beraberinde getirmiştir. Hz. Ali ve taraftarlarının tekfir edilmesi ve devamında cereyan eden olaylar neticesinde, akıllara bir kimsenin, amelinden dolayı kâfir sayılıp sayılmayacağı sorusu gelmiştir. Nitekim Haricîler ameli imandan kabul ederek, büyük günah işleyen mümini kâfir saymıştır. Dönemin İslâm âlimleri bu anlamda, kâfir, küfür ve tekfir gibi kavramların anlamları üzerinde düşünüp, bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Düşünce alanında yapılan bu çalışmalar, küfür kapsamına kimlerin girdiği ve dolayısıyla kapsam dışında kalanların hangi sıfatla anılacağı meselesinin tartışılmasını da zorunlu hale getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, işe küfür kavramını tarif etmekle başlayan âlimler, bu kavramın zıddı olan iman kavramını da tanımlamak zorunda kalmışlardır. Daha sonraları da şirk ve fiske gibi, meseleyi ilgilendiren kavramlar ele alınmıştır. Konunun buraya kadar ele aldığımız kısmında, siyasetin ve iktidar mücadelesinin, o dönemin dinî meseleleri üzerindeki hâkimiyeti ve etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

Haricîlerin tekfir hareketi üzerine birçok itikadî ekol ortaya çıkmış, kimi Haricîlerin düşüncesini desteklerken, kimi de buna karşı çıkmıştır. Ehl-i Sünnet kelamcıları ameli imandan bir parça kabul etmezken, Mu’tezile bu konuda Havarici destekleyerek, ameli imandan saymıştır. Meselenin bundan sonraki kısmında,

mezhepler ekseriyetle, görüşlerini Kur'an ayetleri veya hadislerle destekleme metodunu tercih etmişlerdir. Bu da kelam ilminin sistematik bir yapıya bürünmesine katkı sağlamıştır.

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin iman kavramına ilişkin görüşleri, genellikle iman-amel meselesindeki düşünceleri etrafında şekillenmiştir. Örneğin, ameli imanın bir parçası olarak gören Mu'tezile, bunun tabii bir neticesi olarak imanın artmasını ve eksilmesini kabul etmiştir. Ameli imandan saymayan Ehl-i Sünnet ise, imanda artma ve eksilmeyi reddetmiştir. Aynı şekilde ameli imandan kabul edenlere göre büyük günah işleyen kimse kâfir iken, bunun aksini savunan sünni kelamcılara göre, böyle bir kimse kâfir değil, günahkâr mümindir.

İman kavramının tarifi hususunda Ehl-i Sünnet, tasdik ve ikrarı öne çıkartırken, Mu'tezile bilgi ve amele ayrı bir önem atfetmiştir. Mu'tezile bilgiyi, zorunlu ve kazanılmış bilgi olarak iki ana başlık altında işlerken, Ehl-i Sünnet daha çok bilgi edinme yolları ile ilgilenmiş fakat bu yollardan biri olan aklın tefekkürünü, zorunlu ve istidlâli bilgi olmak üzere iki başlık altında incelemiştir.

İmanda istisna meselesine gelince, bu konuda mezhepler arasında ne tam bir görüş ayrılığı ne de bir ittifak söz konusudur. Matüridîler imanda istisnayı reddederek, Mu'tezile ile aynı görüşü savunurken, Eş'arîler bunu vacip olarak telakki etmiştir. Selefler ise Matüridîlerle Eş'arîlerin ortasını bulup, istisnayı istikbâl için câiz görmekle beraber, hâlde câiz kabul etmemişlerdir.

İman ile İslâm kavramlarının aynı anlama gelip gelmedikleri konusunda ise Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile, aynı görüşü paylaşıyor gibi görünse de durum böyle değildir. Zira Mu'tezile bu iki kavramın tamamen aynı anlamda olduğunu savunurken, Ehl-i Sünnet, bunların birbirini tamamlayan bir bütünün iki parçası olarak kabul etmiştir.

Ehl-i Sünnet, mukallidin imanını sahih kabul ederken, Mu'tezile buna şiddetle karşı çıkmış ve mukallidi iman dairesinde görmemiştir. Eş'arîlere göre imanın sahih olması için istidlâli bilgi ile temellendirilmesi şarttır. Fakat bu şartı taşımayan bir mümin de kâfir olarak nitelendirilemez. Yani Ehl-i Sünnet'in geneli

imanın istidlâlî bilgiler üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunmakla beraber, bunun olmaması durumunda iman sahibinin küfürle itham edilmesini doğru bulmamıştır.

Geçmişin olduğu kadar günümüzün de en önemli meselelerinden olan iman meselesine dair görüşler ileri sürülürken, söz konusu muhatabın insan, insanın da düşünen, inanan, tasdik eden, bazen yanılan ve bazen de doğruyu tercih edebilen bir varlık olduğu daima göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı zamanda vahyin bu konudaki rolü de unutulmamalıdır. Kanımızca, her konuda olduğu gibi bu konuda da doğru ve tutarlı sonuçlara ulaşabilmek için, ortaya atılan görüşlerin, vahyin ve Hz. Peygamber'in verdiği mesajlar ve bunların doğru anlaşılmasına hizmet eden akıl ve mantık ilkeleri ile çelişmemesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmed, *Hz Ebubekir Devri İslâm Tarihi*, Buruc Yayınları, İstanbul, 1998
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nûreddîn Alî b. Sultan Muhammed, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber* (Çev. Y. Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979.
- Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002
- Altaytaş, Muhammed, *Çağdaş İnkârcılık*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2007
- Ardoğan, Recep, “*Kelamî Açından İmanın Mâhiyeti ve Din Özgürlüğünün Muhtevası*”, DİD, Ankara, 2005
- Ardoğan, Recep, “*Mu'tezileye Göre Allah'a İman Konusunda Aklın Gücü ve Sorumluluğu*”, Marife, yıl 3, Konya, 2005, sayı: 3
- Aşikkutlu, Emin, “Fısk”, DİA, İstanbul, 1996
- Aşikkutlu, Emin, *Buharî'nin İman Yaklaşımı*, MÜİFD, 19. Sayı, İst. 2000
- Aydın, Hüseyin, *Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'de Nazar ve İstidlâl*, Nehir Yayınevi, Malatya, 2003
- Aydın, Ömer, *Kelam Ekollerinde İman Amel İlişkisi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001
- Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkahir, *el-Fark Beyne'l-Firâk* (Mezhepler Arasındaki Farklar çev. Ethem Ruhi Fığlalı), TDV Yayınları, Ankara, 2014
- Bebek, Adil, *Matüridî'de Günah Problemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998
- Beyazizade, Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri*, (Çev. İlyas Çelebi), MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996
- Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, (Çev. A. Feyzi Kocaer), Hüner Yayınları, Konya, 2004
- Çağrı, Mustafa, “*Hak*”, DİA, İstanbul, 1997
- Çelebi, İlyas, *Dinî Düşüncede İ'tidâl ve Hoşgörü*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003
- Çelebi, İlyas, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdulcebbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002
- Ebu Hanîfe, İmam-ı Âzam, *el- Fıkhı'l- Ekber, Terc. (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri, Çev. Mustafa Öz)*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 2013
- Ebu Hanîfe, İmam-ı Âzam, *el-Vasıyye, (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri, Çev. Mustafa Öz)*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 2013
- Ebu Hanîfe, İmam-ı Âzam, *el- Fıkhı'l- Ebsât, Terc. (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri, Çev. Mustafa Öz)*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 2013

- Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, (Çev. Sıbgatullah Kaya), Çelik Yayınları, İstanbul, 2014
- Erdemci, Cemalettin, *Kelam İlmine Giriş*, Ensar yay., İstanbul, 2009
- Esen, Muammer, *Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları*, AÜİFD, Ankara, 2011, 52: 2
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilâfü'l-Musallîn*, (Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *el-İbâne ve Usûlü Ehl-i's-Sünne*, (Çev. Ramazan Biçer), Gelenek Yayınları, İstanbul, 2010
- Fayda, Mustafa, *Hız Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, M.Ü. Yayınları, İstanbul, 1989
- Fıglalı, Ethem Ruhi, *İmamiyye Şiası*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1984
- Fıglalı, Ethem Ruhi, *Çağımızdaki İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Şato Yayınları, İstanbul, 1999
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisad Fi'l-İ'tikâd*, (Neşr. İbrahim Ağâh Çubukçu, Hüseyin Atay), Ankara, 1962
- Hâdimî, Muhammed, *İslam Ahlâkı*, Hakikat Yayınları, İstanbul, 2010
- Işık, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1967
- Işık, Kemal, *Matüridî Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik anlayışı*, Fütüvvet Yayınları, Ankara, 1980
- Izutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman kavramı*, (Çev. Selahattin AYZAZ), Pınar Yayınları, İstanbul, 2012
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 1991
- İbn Manzur, Cemalüddin Ebu'l-Fazl, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1993
- İbn Teymiye, *İman Üzerine*, (Çev. Salih Uçan), Pınar Yayınları, İstanbul, 2011
- İrfan, Abdülhamid, *İslamda İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, (Çev. Saim Yeprem), Marifet Yayınları, İstanbul, 1992
- el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, *el-Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, (Kur'an Terimleri Sözlüğü, çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul, 2007

- Kâdı Abdulcabbâr, *el-Muhtasar Fî Usûli'd-Din*, (Çev. Murat Memiş), İz Yayınları, İstanbul, 2011
- Kâdı Abdulcabbâr, *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, (Tahk. İbrahim Medkûr, Tâhâ Hüseyin), Mısır t.y.
- Kâdı Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Çev. İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013
- Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 1998
- Kılavuz, A. Saim, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982
- Koloğlu, Orhan Şener, *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezinden A. Saim Kılavuz), Bursa, 2005
- Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2008
- el-Matürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd* (Çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara, 2014
- Muhit, Mert, *Nesefî'de İman ve Bilgi İlişkisi, Kelamda Bilgi Problemi Sempozyumu*, Bursa, 2000
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, (ö. 508/1115), *Tebşiratü'l-edille*, (neşr. Hüseyin Atay), I, DİB Yayınları, Ankara, 2004
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tebşiratü'l-edille* (neşr. Hüseyin Atay- Ş. Ali Düzgün), II, DİB Yayınları, Ankara 2003.
- en-Nesefî, Ebu'l-Muin, *Bahrü'l-Kelam*, (Çev. Ramazan Biçer), Gelenek Yayınları, İstanbul, 2010
- Özcan, Hanifî, *Mâtürîdiye Göre İman-İslâm-İhsan ve Küfür İlişkisi*, DEÜİFD, İzmir, 1994
- Özcan, Hanifî, *Epistemolojik Açından İman*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997
- Özdemir, Metin, "Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'anî Bir Kavram: Fâsık", CÜİFD, II, Sivas, 1998
- Öz, Mustafa, *Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye*, MÜİFD, Sayı:19, 2000
- Pessogna, J. Meric, *Akıl ve Dinî Tasdik*, (Çev. Adil Çifçi, A. Bülent Baloğlu), DEÜİFD, İzmir, 1994
- Pezdevi, Ebu Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (Çev. Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2013

- Sâbûnî, Nureddin, *Mâtürîdîyye Akâidi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), DİB Yayınları, Ankara, 2014
- Sinanoğlu, Mustafa, “*İman* ‘”, DİA, İstanbul, 2000
- Sinanoğlu, Mustafa, “*İslâm*’”, DİA, İstanbul, 2001
- Sönmez, Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2008
- Şehristânî, Muhammed, *el-Milel ve’n-Nihal*, (Çev. Musrafa Öz), Litera Yayınları, İstanbul, 2011
- Taftazani, Sa’düddin, *Şerhu’l- Akaid*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 1999
- Taşpınar, Halil, *İman ve İslam Terimlerine Kur’an ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış*, Diyanet İlmî Dergi, 2004, IV/9
- Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, (Terc. Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık, Konya, 2004
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam’a giriş*, Damla Yayınları, İstanbul, 2010
- Üzüm, İlyas, “İstisna (Kelâm)”, DİA, İstanbul, 2001
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Kelamında İman Kavramı*, (Çev. Süleyman Akkuş), SAÜİFD, Sayı: 11, 2005
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı), Şato Yayınları, İstanbul, 2001
- Yörük, İsmail, *Semerkindî’nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri*, (Doktora Tezi), Erzurum, 1987
- Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelam*, İz Yayınları, İstanbul, 2005